

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CULTURII ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA
—
DE
—
ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **2** (114)
aprilie-iunie
2018

Chișinău, 2018

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactare: Editura LEXON-PRIM

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

STUDII

- Andrei EȘANU,**
DOSOFTEI, MITROPOLITUL ARDEALULUI, UN PRECURSOR AL LUI VARLAAM AL MOLDOVEI 5
- Valentin CONSTANTINOV,**
UN IZVOR NECUNOSCUT PRIVITOR LA POPULAȚIA MOLDOVEI
DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA 18
- Alexandru FURTUNĂ,**
CONSIDERENTE CU PRIVIRE LA MICA PROPRIETATE (RĂZĂȘEASCĂ,
DE MOȘINAȘI) DIN ȚINUTUL IAȘI 33
- Andrei EMILCIUC,**
MODERNIZAREA CIRCUITULUI DE DISTRIBUȚIE A MĂRFURILOR ÎN BASARABIA (1812-1863) 51
- Cristina GHERASIM,**
SENSIBILITĂȚI ȘI METAMORFOZE ÎN REPREZENTAREA SPAȚIULUI
ȘI TIMPULUI ÎN MEDIUL NOBILIMII BASARABENE ÎN EPOCA MODERNĂ 69
- Natalia MAFTEUȚĂ,**
ÎNVĂȚĂMÂNTUL PEDAGOGIC DIN BASARABIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ 85
- Mădălin NECȘUȚU,**
ANEXAREA BASARABIEI DE CĂTRE URSS,
PRIN OCHII PRESEI ACELOR VREMURI (IUNIE-IULIE 1940) 96
- Mariana BAGRIN,**
MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE FIRST POSTWAR DECADES,
1944-1964: AN OVERVIEW 104

ISTORIOGRAFIE

- Vasile CREȚU,**
ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR DIN BASARABIA INTERBELICĂ.
REPERE ISTORIOGRAFICE 123

DOCUMENTAR

- Vladimir MOROZAN, Teodor CANDU,**
ASPECTE CONTROVERSATE PRIVITOARE LA ACTIVITATEA
LUI GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI PÂNĂ LA 1789 (II) 133

RECENZII

- O CARTE DEDICATĂ ȚINUTULUI HOTIN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA
(DESTINUL UNUI ȚINUT ROMÂNESC SUB DOMINAȚIE ȚARISTĂ) 147
- Andrei EMILCIUC**

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A TINERILOR CERCETĂTORI 150
- Andrei EMILCIUC**

CONTENTS

STUDIES

- Andrei EȘANU,**
DOSOFTEI, THE METROPOLITAN OF ARDEAL, A PRECURSOR OF VARLAAM OF MOLDOVA
(RECEPTION OF THE TEACHING GOSPEL (ROHMANOV, 1619)
BY KIRILL TRANKVILLION STAVROVETSKY IN THE ROMANIAN COUNTRIES) 5
- Valentin CONSTANTINOV,**
UNKNOWN DEMOGRAPHIC DOCUMENT CONCERNING MOLDOVA'S POPULATION
IN THE SECOND HALF OF THE XVIIITH CENTURY 18
- Alexandru FURTUNĂ,**
CONSIDERATIONS REGARDING THE SMALL PROPERTY (RĂZEȘI, MOȘNENI) IN THE IASI DISTRICT 33
- Andrei EMILCIUC,**
MODERNIZATION OF THE CIRCUIT OF DISTRIBUTION OF GOODS IN BESSARABIA (1812-1863) 51
- Cristina GHERASIM,**
SENSITIVITIES AND METAMORPHOSES IN THE REPRESENTATION OF SPACE AND TIME
IN THE ENVIRONMENT OF THE BESSARABIAN NOBILITY IN MODERN TIMES 69
- Natalia MAFTEUȚĂ,**
PEDAGOGICAL EDUCATION IN BESSARABIA DURING THE INTERWAR PERIOD 85
- Mădălin NECȘUȚU,**
THE ANNEXATION OF BESSARABIA BY THE USSR,
THROUGH THE EYES OF THE PRESS OF THE TIME (JUNE-JULY 1940) 96
- Mariana BAGRIN,**
MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE FIRST POSTWAR DECADES, 1944-1964:
AN OVERVIEW 104

HISTORIOGRAPHY

- Vasile CREȚU,**
PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN INTERWAR BESSARABIA.
HISTORIOGRAPHIC REFERENCES 123

DOCUMENTARY

- Vladimir MOROZAN, Teodor CANDU,**
CONTROVERSIAL ASPECTS REGARDING THE WORK OF
GAVRIL BĂNULESCU-BODONI UNTIL 1789 (II) 133

REVIEWS

- A BOOK DEVOTED TO THE LAND OF HOTIN IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY
(THE DESTINY OF A ROMANIAN COUNTY UNDER TSARIST DOMINATION) 147
- Andrei EMILCIUC**

SCIENTIFIC LIFE

- ANNUAL SCIENTIFIC CONFERENCE OF YOUNG RESEARCHERS 150
- Andrei EMILCIUC**

STUDII

Andrei Eșanu*

DOSOFTEI, MITROPOLITUL ARDEALULUI, UN PRECURSOR AL LUI VARLAAM AL MOLDOVEI (Receptarea Evangheliei învățătoare (Rohmanov, 1619) de Kirill Trankvillion Stavrovetsky în țările române)¹

In the study of Dosoftei, the Metropolitan of Ardeal, a precursor of Varlaam of Moldova (Reception of the *Teaching Gospel* (Rohmanov, 1619) by Kirill Trankvillion Stavrovetsky in Romanian Countries) starting from the reconstruction of the life and activity of Orthodox hierarch Dosoftei of Transylvania (1622-1627) authors pass to the history of editing (with the support of Polish noblemen married to daughters of Ieremia Movilă, prince of Moldavia), reception and using of the *Teaching Gospel* by Ukrainian theologian Kirill Trankvillion in Romanian countries during the first half of the XVIIth century. This *Gospel ...* has been widely used in the defense of Orthodoxy and in the fight against Calvin's proselytism through the creation of a series of other Christian-Orthodox teaching books, this time in Romanian, printed in Walachia (*Teaching Gospel* (Govora, 1642, Dealu, 1644) and Moldova (*The Romanian Teaching Book... of Varlaam* (Iași, 1643). These homilies, called the Cazanii, enjoyed a large circulation in the Romanian countries in the XVII-XVIII century, contributing to the process of unification and homogenization of the Romanian literary language.

Keywords: Metropolitan of Transylvania, Land of Moldavia, Gospel, homiliary, Romanian Orthodox Church

Formarea și activitatea mitropolitului Dosoftei al Ardealului au fost reconstituite destul de clar, mai ales prin cercetările cunoscutului teolog și istoric al Bisericii Ortodoxe Române - Mircea Păcurariu, membru titular al Academiei Ro-

* **Andrei Eșanu**, academician, consultant științific, Institutul de Istorie.

¹ Studiul reprezintă o redacție amplificată a comunicării cu același titlu prezentată la colocolviul internațional „Cărți românești de învățătură”, Iași, 1643, 1646. 370 de ani de la oficializarea limbii române în Țara Moldovei”, Iași, 9-10 noiembrie 2016.

mâne. În studiile sale, cu începere de la teza de doctorat² până la cele mai recente, după surse istorice veridice, se arată, că viitorul ierarh Dosoftei ar fi de obârșie moldoveană sau ardeleană și că dintru început a învățat carte, apoi s-a călugărit în cunoscuta mănăstire Bisericiani din Țara Moldovei. Nu este exclus să fi ajuns chiar diriguitor al acestui lăcaș, căci despre aceasta pare să vorbească faptul că, la un moment dat el păstra un șir de documente de danii ale mănăstirii de la domnii moldoveni cu începere de la Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) până la Ieremia Movilă (1595-1600; 1600-1606), pe care i „le-a dat în mână” Ștefan al II-lea Tomșa voievod (1611-1615). După câte se vede, Dosoftei de la Bisericiani, fiind susținător al acestui din urmă domn nu a putut rămâne în țară, refugiindu-se peste Carpați, la intrarea în noiembrie 1615 a lui Alexandru vodă Movilă (1615-1616), susținut de magnatul polonez Korecki și cazaci din Polonia³. Revine în Moldova mai curând în prima domnie a lui Radu Mihnea (1616-1619; 1623-1626), când bucurându-se de sprijinul voievodului, precum reiese dintr-o însemnare (una din sursele de bază pe care ne vom sprijini în studiul nostru), el a fost ridicat în rang de „vlădică în Roman și în Huși⁴ și mai mare peste toate mănăstirile Țerii Moldovei”. După ce Radu Mihnea a căzut din scaunul de la Iași (1619) se pare, Dosoftei ajunge din nou în Ardeal, unde susținut, fie de Ștefan al II-lea Tomșa, fie de Radu Mihnea, este numit de Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei (1613-1629), episcop de Vad⁵ sau de Maramureș⁶. De regulă, în

² Păcurariu Mircea. *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec. XVI-XVIII*. Teză de doctor în teologie, Sibiu, 1968.

³ *Ibidem*, p. 14-15.

⁴ Întrucât în lista reconstituită a episcopilor de Huși pentru anii 1610-1616 și 1619-1620 nu a fost identificat nici un nume concret de episcop (Pricop Alina-Mihaela. *Contribuții la istoricul Episcopiei Hușilor*, Bârlad, Ed. Sfera, 2007, p. 57-58; Plugaru Ștefan, Candu Teodor. *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949)*. *Istoric și documentar*, Iași, ed. PIM, 2009, p. 19. Păcurariu Mircea. *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 2009, p. 243-244), de unde am putea admite că anume în acești ani, dar mai sigur prin 1619-1620 o fi ocupat Dosoftei scaunul episcopal de Huși. Același lucru se poate de afirmat și în privința ierarhilor de Roman, unde s-a format un gol informațional și mai mare în lista episcopilor, încât în intervalul din 1608 până în 1660 izvoarele nu atestă vreun vlădică. După M. Păcurariu, au fost atestați episcopi de Roman – Mitrofan (1608-1612) și Pavel (1612-1615) (Păcurariu Mircea. *Contribuții la istoria Episcopilor Romanului, Rădăuților și Hușilor în sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 1-2, 1975, p. 50, 61). Fiind cunoscute relațiile bune ale lui Dosoftei de la Bisericiani cu Ștefan al II-lea Tomșa vodă am putea admite că acesta a ocupat scaunul episcopal de Roman în prima domnie (1611-1615), după care s-a retras de urgisirea lui Alexandru Movilă, refugiindu-se la sfârșitul 1615 în Ardeal.

⁵ În timpul păstoriei lui Dosoftei la Bălgrad episcopia de Vad mai continua să activeze, fiind sub jurisdicția mitropoliei Bălgradului, căci acesta trimitea prin 1624-1627 un preot în părțile Bistriței să adune restanțele „osfeștaniilor și gloabelor” rămase „de la vlădica Eftimie (de Vad – n.n.)”, pe care principele Gabriel Bethlen la 1 iunie 1623 îi întărea numirea sa ca episcop de Vad, cu justificare peste comitatele avute de Augustin, la care se mai adăugau Sătmarul și districtele Bistrița și Giurgiu (Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1991, vol. I, p. 513-514).

⁶ *Dosoftei*, în Păcurariu Mircea, *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 251. *Maramureș, episcopie*, în *Ibidem*, p. 381-382, *Vad, episcopie*, în *Ibidem*, p. 676.

secolele XV-XVII, episcopii, apoi și mitropoliții din Transilvania și Maramureș erau hirotoniți ca ierarhi în Moldova⁷, cum a fost și în cazul lui Dosoftei. Odată cu revenirea în scaunul Moldovei a lui Ștefan al II-lea Tomșa (1621-1623), fiind în relații bune cu principele Bethlen, a intervenit pe lângă acesta prin 1621 sau începutul lui 1622, susținându-l pe Dosoftei în vederea ocupării scaunului de mitropolit al Ardealului. Despre aceasta ne vorbește clar o însemnare din 21 aprilie 1622 de pe o *Evanghelie învățătoare* în care el se autointitula „vlădic în Ardeal și în Maramureș și ... în îninutul Săsămariului [Sătmarului - n.n.]// până la Dobrițin [Debretin - n.n.]”⁸. Cercetările au mai arătat că Dosoftei a rămas în cel mai înalt rang ierarhic al Bisericii Ortodoxe din Ardeal până în toamna anului 1627⁸ desfășurând o vastă activitate în vederea consolidării ortodoxiei, ocrotind-o totodată de ofensiva propagandei și prozelitismului calvin. Se poate afirma că păstoria sa în Mitropolia Bălgradului (Alba Iulia)⁹, unde își avea sediul, a culminat cu un Sobor (Sinod) al Bisericii Ortodoxe din Ardeal din 4 iunie 1627, la care s-au luat mai multe hotărâri și măsuri privitoare la viața morală a clerului și a credincioșilor din eparhia sa¹⁰. De exemplu, se fixau amenzi în bani pentru preoții care se făceau vinovați de fapte nevrednice de misiunea lor preoțească sau care nu săvârșeau slujbele potrivit tipicului și rânduielilor ortodoxe, sau chiar urmau să fie înlăturați, iar alte amenzi trebuiau aplicate credincioșilor care nu posteau, nu respectau sărbătorile etc¹¹. Dacă citim printre rânduri hotărârile Sinodului, desprindem destul de ușor, după noi, ideea, că măsurile disciplinare urmăreau direct consolidarea clerului și a comunităților ortodoxe din Ardeal, iar prin aceasta se imprima o mai mare rezistență în fața propagandei calvine. Această din urmă împrejurare a determinat autoritățile calvine să-l destituie pe Dosoftei în scurtă

⁷ Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 180. Croitoru Ion I. *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Târgoviște, 2012, p. 221-229.

⁸ Întrucât însemnarea poartă data de 21 aprilie 1622 reiese clar că el ajunsese „vlădică în Ardeal” înainte de această dată, încât perioada păstoriei sale la Bălgrad trebuie să includă anii cel puțin 1622-1627.

⁹ Din 1572 sediul Mitropoliei Ardealului se stabilește la Bălgrad. Aici au păstorit următorii mitropoliți: Eftimie (1572 - c.1574), Hristofor II (1574-1579), Ghenadie I (1579-1585), Ioan de la Prislop (1585 - c. 1605), Teoctist (1606-1622), **Dosoftei (ante 21 aprilie 1622 - 1627)**, Ghenadie II (1627-1640), Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656), Sava Brancovici (1656-1680), Iosif (1680-1682), Ioasaf (1682-1683), Sava III (1684-1685), Varlaam (1685-1692), Teofil (1692-1697), Atanasie Anghel (1698-1701) ș.a. (Păcurariu Mircea. *Ardeal, mitropolie ortodoxă română*, în Păcurariu Mircea, *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, București, 2010, p. 39. Păcurariu Mircea, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 2005, p. 13). Evidențierea noastră.

¹⁰ Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 151.

¹¹ Cipariu Timotei, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 150-154. Citat după Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 151.

vreme după Soborul amintit, căci deja la 17 octombrie 1627 îl aflăm în scaunul mitropolitan pe un alt ierarh - Ghenadie de Brad (1627-1640), care conform unei surse din 4 decembrie 1628 se autointitula: „*arhiepiscop în scaunul Bălgradului și al Vadului și al Oradiei și al Sătmarului și a toată țara Ardealului și celelalte*”¹², titlatură pe care, se vede, o purta și Dosoftei, predecesorul său.

Din surse cronicărești din epocă, cum ar fi cele ale lui Gheorghe Brancovici și ale sașilor Georg Kraus și Georg Haner, aflăm că mitropolitul Dosoftei a fost un timp întemnițat din ordinul autorităților calvine din Alba Iulia¹³, ca măsură punitivă pentru organizarea rezistenței preoților ortodocși ardeleni în fața propagandei și prozelitismului calvin¹⁴. Mai târziu, principele Gheorghe Rakoczi (1630-1648) i-ar fi cerut să-i zugrăvească un castel la Iernut¹⁵. Informațiile referitoare la destinul de mai departe al fostului mitropolit ardelean sunt cu totul nesigure. Astfel, conform unor surse din acele timpuri, Ioan Lupaș considera că după ce a fost mitropolit de Bălgrad, Dosoftei fiind destituit, ar fi fost numit ceva mai târziu episcop de Maramureș cu sprijinul lui Matei Basarab, domnul Țării Românești (1632-1654) și că ar fi murit prin 1646¹⁶.

În cele ce urmează, ne propunem să ne oprim la chestiunea enunțată în titlu: de ce ar trebui considerat Dosoftei, mitropolitul Ardealului, un precursor al lui Varlaam al Moldovei?

Cu ani în urmă, când elabora teza de doctor în teologie, părintele Mircea Păcurariu, referitor la activitatea lui Dosoftei mitropolit al Ardealului s-a sprijinit pe o informație (citată parțial mai sus) preluată dintr-o însemnare de pe un *Evangheliar slavon* (cum scria el pe atunci) publicată de Timotei Cipariu în 1855¹⁷. Anume din această însemnare fostul doctorand afla că până a ajunge mitropolit al Ardealului, Dosoftei, precum reiese din însemnarea la care ne-am referit, a fost *vlădică* (adică episcop) *în Roman și în Huși și mai mare pestre toate mănăstirile Țării Moldovei, după care a ajuns mitropolit al Ardealului și celorlalte provincii românești de peste Carpați.*

¹² Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1991, vol. I, p. 513-514.

¹³ Meteș Ștefan. *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania*, Ed. II-a, Sibiu, 1935, p. 186-188. Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992.

¹⁴ Croitoru Ion I. *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Târgoviște, 2012, p. 221, vol. II, p. 501.

¹⁵ Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 151.

¹⁶ Lupaș Ioan. *Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 241-256. Citat după Păcurariu Mircea. *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec. XVI-XVIII*. Teză de doctor în teologie, Sibiu, 1968, p. 15.

¹⁷ Cipariu Timotei, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 150-154. Citat după Păcurariu Mircea. *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 151.

În iunie 2016, efectuând cercetări în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, am identificat la cota CSV-5 chiar exemplarul de carte¹⁸, pe care la 21 aprilie 1622, mitropolitul Dosoftei al Ardealului a scris cu mâna sa însemnarea pe care a preluat-o parțial Timotei Cipariu, fiind ulterior citată de Mircea Păcurariu și de alți cercetători¹⁹.

Această veche tipăritură, precum am constatat, nu era un *Evangheliar slavon*, adică un *Tetraevanghel* în limba slavonă, ci chiar lucrarea lui Kirill Trankvillion, numit și Stavrovetsky²⁰, Evanghelie învățătoare²¹ intitulată în limba slavo-ucraiană: *Єв[анг]ліє Чителное або Казаніа на н[е] [л]ѣ ліа през[ъ]рокъ и на празники Гд̄ жєЖкиє и нарочитым[ъ] стѣм[ъ] оугодник[ъ]м[ъ] Бжїим. Стѣвлена тр[ъ]долюбїем[ъ] Ієромонаха Кирилла Транквилїона проповѣ[д]ника слова Бж҃го, его влажст҃жнѣм старанїам коштомъ и накладомъ з др[ъ]ки на свѣтѣ небо выдана за позволенїемъ старшихъ в маєстности єи мажс҃жти Кнїгинѣ Вышневежц҃жкои Млхїиловои в Роухманов. Ѡ създаніа мирѣ „ЗРѢИ Ж · Ж, а | т въплощенїа Гна „ДХΘΙ Ж · Ж мс҃ца новембраѣ.”*²² (trad.: *Evanghelie învățătoare sau Cazanii preste duminicile anului și la praznice împărătești și la alți sfinți vrednici lui Dumnezeu, alcătuită prin sârguința ieromonahului Kiril Trankvillion propovăduitorul cuvântului lui Dumnezeu, prin*

¹⁸ Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca, cota CSV-5. Exemplar incomplet, legătură artistică în piele, cu două cataramе, exemplar restaurat.

¹⁹ Croitoru Ion I. *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea Ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Târgoviște, 2012, p. 221.

²⁰ **Kirill Trankvillion** (Кирилл Транквиллион), născut cc. 1570 în localitatea Stavrov din spațiul ucrainean, de unde a fost supranumit mai târziu „Stavrovetsky”. A intrat în istoria culturii spirituale est-slave ca teolog, filosof, propovăduitor, a predat la școala Frăției Ortodoxe din Lvov, după care a peregrinat prin mai multe centre culturale ale Europei de Est, între care Vilno, Zamostie, Moscova, mănăstirile: Lavra Pecerska din Kiev, Poceaev, Elețk din Cernigov, unde a fost arhimandrit și stareț, înființând (în cele două din urmă) și tipografii. De-a lungul vieții și activității sale s-a aflat permanent pe linia de tangentă între ortodoxie și biserica romano-catolică și cea uniată, din substanța ideatică a cărora s-a inspirat în elaborarea mai multor lucrări, între care și *Evanghelia învățătoare*. În plan cărturăresc s-a distins prin elaborarea și publicarea unor lucrări de teologie și învățătură creștină, inclusiv „Зерцало Богословия” (Poceaev, 1618) „Евангелие учительное” (Rohmanov, 1619), „Перло многоценное” (Cernigov, 1646) percepute și interpretate contradictoriu în biserica ortodoxă, pe de o parte și cea uniată pe de alta la care a aderat în 1626 unde a rămas până la sfârșitul vieții, stingându-se în 1646 la Cernigov (Маслов С.И. *Кирилл Транквиллион-Ставровецкий его литературная деятельность*, Киев, 1984).

²¹ Cu mai multe însemnări posesorale ale Mănăstirii Sf. Treime din Blaj.

²² *Єв[анг]ліє Чителное*, (ієромонаха Кирилла-Транквиллиона (Ставровецкого), Рохманов, 9. XI. 1619, Тип. Кирилла Ставровецкого, in 2°, [8 f. nn]+363+181 f. (Запаско Яким, Ісаєвич Ярослав, *П'ям'ятки книжкового мистецтва. Каталог старторуків, виданих на Україні*. Книга перша (1574-1700), Львів, 1981, с.39, № 121 cu anul de ediție greșit 12.III.1619). Deși în scurtă vreme după apariție lucrarea a fost interzisă în Biserica Ortodoxă ucraineană prin Sinodul de la Kiev organizat de Іov Boretski și cea rusă, care o considera „eretică”, totuși, ea a avut o largă răspândire sub formă tipărită și manuscrisă în întreaga lume est-slavă. Ba chiar spre finele sec. al XVI-lea să fie reeditată în două rânduri la Uniev în 1696 și la Moghilev în 1697 (Ісаєвич Я.Д., *Приемники первопечатника*, Москва, 1981, с. 87).

ЄВ[АНГЕ]ЛІЕ ЧИТЕЛНОЕ, Rohmanov, 1619, foaia de titlu (imagine după exemplarul de la Cluj)

puternica lui strădanie scoasă de sub tipar la lumina cerului cu cheltuiala și cu încuviințarea celor mai mari a doamnei kneaghine a lui Mihail Wiśniewiecki în Rohmanov de la Facerea lumii 7128, iar de la întruparea Domnului 1619 luna noiembrie 9).

Deși Dan Horia Mazilu arăta prin 1998 că ЄВ[АНГЕ]ЛІЕ ЧИТЕЛНОЕ, Rohmanov, 1619 a lui Kirill Trankvillion Stavrovetsky a avut trei tiraje²³, încă în 1981 cercetătorii ucraineni Iachim Zapasco și Iaroslav Isaevici în baza a 7 exemplare cunoscute de ei, au identificat 7 tiraje diferite ale acestei cărți²⁴ dat fiind faptul că pe foaia de titlu verso sunt imprimate, pe diferite exemplare, patru steme poloneze nobiliare personale: Irina Movilă - Mihail Wiśniewiecki (Korybut), Ștefan Potocki (Pilawa), Iurii Czartoryski și Samuel Korecki, steme care reprezintă fiecare câte un tiraj aparte²⁵, precum și alte trei tiraje cu dedicații la herburile urmașilor (ЄВНЯЖАЇ) nobililor poloni Wiśniewiecki,

Czartoryski, Korecki²⁶. Faptul că pe foaia de titlu verso sunt imprimate herburile nobililor polonezi pare să arate că au fost trase tiraje aparte cu cheltuiala și contribuția acestora.

La rândul nostru, efectuând cercetări în biblioteci și consultând diferite cataloage de carte veche est-slavă, am reușit să identificăm 16 exemplare ale acestor *Cazanii*²⁷, dintre care 2 în spațiul cultural românesc, unul, precum am arătat mai

²³ Mazilu Dan Horia. *Recitind literatura română veche*, vol. II, București, 1998, p. 349

²⁴ S-au au putut fi unul și același tiraj în care tipografi au schimbat doar fila de titlu pe versoul căruia au fost imprimate herburile diferite.

²⁵ Запаско Яким, Ісаєвич Ярослав, *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*. Книга перша (1574-1700), Львів, 1981, с.39, № 121. Aceste tiraje au apărut eşalonat pe parcursul anului 1619. Așa de exemplu, unul dintre primele patru, a văzut lumina tiparului la 12 martie 1619, iar tirajul dedicat domniței Irina Mohyla-Wiśniewiecka-Korybut și cel dedicat prințisorilor Korecki – la 9 noiembrie 1619. Czamańska Iona. *Între familie și stat. Relațiile familiale ale dinastiei movileștilor în Polonia*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sf. Mănăstire Sucevița, 2006, p. 266.

²⁶ Запаско Яким, Ісаєвич Ярослав, *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні*. Книга перша (1574-1700), Львів, 1981, с.39, № 121.

²⁷ Câte un exemplar în Biblioteca de Stat a Rusiei (fosta V. I. Lenin), Biblioteca Națională a Rusiei (fosta Salt]kov-Șcedrin), Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala Sankt Petersburg, Biblioteca de Stat din Habarovsk; 3 ex. în Muzeu-rezervație Istoric-Arhtectural-Artistic de Stat

Ев[ангеліе] Лиѣ Читательное, Rohmanov, 1619, foaia de titlu verso, cu herbul filor nobilului polon Samuel Korecki (imagine după exemplarul de la Cluj)

Ев[ангеліе] Лиѣ Читательное, Rohmanov, 1619, foaia de titlu verso, cu herbul lui Irinei Movilă-Wisniewiecka-Korybut (imagine după exemplarul de la Chișinău)

sus, la Biblioteca Academiei Române din Cluj și altul în cea a Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău, la cota: F.B. 7230 (ambele cercetate *de-visu*).

Exemplarul de la Cluj de exemplu, are imprimat pe foaia de titlu verso herbul principilor Korecki: „**Астародавнѣи Клеинотъ Ясне Освещенѣхъ Велможнѣихъ Мосце Княжатъ Корецкиѣ**”.

iar cel de la Chișinău - al domniței Irina Mohyla-Wisniewiecka-Korybut: „**а Гербъ Ягне Велможиной Ей милости Иринѣи Могила Кынѣи Вишневецкой Михайловой Коривѣтовой**” (Pe stema milostivirii ei nobile Irina Movilă kneaghina lui Mihail Wisniowiecki Korybut).

Merită subliniat faptul, că trei dintre cei patru nobili, arătați mai sus, care au sprijinit tipăritura în cauză, erau căsătoriți cu ficele lui Ieremia Movilă, voievod al Țării Moldovei (1595-1600; 1600-1606): Irina (n. cc. 1588 - † 18 ianuarie 1619), fiica mai mare a lui Ieremia Movilă, numită în Polonia și kniażna Raina, Regina, Irina Mohyla-Wisniowiecka-Korybut, căsătorită la 25 mai 1603 cu Michał Wisniowiecki

Vladimiro-Susdal, or. Vladimir, Biblioteca Regională din Irkutsk din Federația Rusă, Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei, Muzeu- rezervație Istorico-Cultural de Stat a Lavrei Pecerska din Kiev, Biblioteca științifică de Stat „V. Stefanik” din Lvov a Academiei de Științe a Ucrainei, Muzeul de Stat a artei ucrainene din Lvov, Muzeul Universității din Odesa, Universitatea de Stat din Ujgorod, Muzeul Literaturii române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.

Irina Mohyla-Wiśniowiecka. Pictor necunoscut, sf. sec. XVI-încep. sec. XVII.

(† 26 decembrie 1615)²⁸; Maria (n. cc.1589/1590 - † 1638) căsătorită în 1606 cu Ștefan Potocki († 5 martie 1631) și Ecaterina (n. cc.1590/1591²⁹ - †1618) căsătorită în noiembrie 1615 cu „viteazul principe” Samuel Korecki³⁰ († 27 iunie 1622, Istanbul).

Este interesant faptul că localitatea Rohmanov (Rochmanow) în districtul Cremeț din Volynia, unde a fost tipărită lucrarea, aparține Irinei Mohyla-Wiśniowiecka, lăsată ei drept zălog de Iurii Czartoryski, pentru niște datorii³¹, moșie pe care mai erau situate un castel și o mănăstire (distruse de tătari în 1725)³², unde mai curând fusese instalată tiparnița. Se admite că *ЕВ[АНГЕ]ЛИЕ ЧИТЕЛНОЕ* era în curs de pregătire pentru tipar, încă până la moartea lui Michał Wiśniowiecki în 1615³³. Ștafeta a fost preluată de soția sa Irina, care a sprijinit tipărirea ei, deși la 18 ianuarie 1619 prințesa se stingea din viață, dar munca a fost dusă la capăt, cartea fiind scoasă în lumină la 9 noiembrie 1619.

Pornind de la cele 7 tiraje am putea deduce, că lucrarea s-a tipărit într-un număr destul de mare, ajungând să circule nu numai în spațiul est-slav, dar și în toate cele trei țări românești. Spre deosebire de lumea est-slavă, unde structurile ierarhice superioare de la Kiev și Moscova nu numai că au interzis-o, ca fiind una periculoasă, considerată a fi eretică, în spațiul românesc – aceiași *Evanghelie*

²⁸ Nobil polon din „statul magnaților”, adept al Bisericii Ortodoxe și un oponent al Uniei de la Brest. Au dat naștere copiilor Jeremy (Jeremia), Alexandru Roman și George Christopher și fiica Anna. Împreună cu soțul său au fondat mănăstirile ortodoxe: Mănăstirea „Sfânta Treime” din Ladani și „Îngrijirea Fecioarei” de la Hustyni (respectiv 1612 și 1615). După moartea soțului ei Raina Wiśniowiecka a fondat o altă comunitate monahală - Mănăstirea Mhar în vecinătatea Łubniany (T. Kempa, *Fundacje monasterów prawosławnych w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku* [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, p. Chomik: *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*. Białystok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, 2001, s. 78-79).

²⁹ Gorovei Ștefan S., *Familia lui Ieremia Movilă în tablouri votive. Contribuții la istoria Mănăstirii Sucevița*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II *Ieremia Movilă. M Domnul. Familia. Epoca*, Mănăstirea Sucevița, 2006, p. 41.

³⁰ Czamańska Ilona. *Între familie și stat. Relațiile familiale ale dinastiei movileștilor în Polonia*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sf. Mănăstire Sucevița, 2006, p. 264-268.

³¹ *Ibidem*, p. 266.

³² Исаевич Я.Д., *Приемники первопечатника*, Москва, 1981, с.84.

³³ Czamańska Ilona. *Între familie și stat. Relațiile familiale ale dinastiei movileștilor în Polonia*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sf. Mănăstire Sucevița, 2006, p. 263-271.

Єв[анге]ліє ЧИТЕЛНОЕ, Rohmanov, 1619, foaia de titlu verso, cu herbul Wiśniewieckij-Koribut (imagine după exemplarul de la Muzeul-rezervație Vladimiro-Susdal, Rusia).

a fost acceptată, tradusă, căutată și folosită în pregătirea predicilor și cărților de învățatură de ierarhi din Transilvania, Tara Românească și Moldova.

Astfel, în 1626 mitropolitul Kievului Iov Borețki și Soborul de episcopi au interzis tuturor pravoslavnicilor sub amenințarea de a fi anatemizați să „cumpere, să citească, să țină în case și biserici” *Evanghelia învățătoare* a lui Kirill, recomandându-i-se să o corecteze substanțial și doar după încuviințarea de către autoritățile ecleziastice să o retipărească. Refuzând să îndeplinească cerințele și cenzura ierarhilor kievieni, el a aderat în același an la Biserica Uniată, stabilindu-se până la sfârșitul vieții la mănăstirea uniată Elețk din Cernigov³⁴. La Moscova vârfurile ierarhice bisericești, de asemenea, au condamnat cartea. Drept urmare la 1 decembrie 1627 prin ukazul țarului și al patriarhului s-a poruncit „ca în Moscova și alte orașe” *Evanghelia învățătoare* a lui Kirill Stavrovetsky „și alte cărți alcătuite de Kirill să fie adunate și date pe foc, pentru ca acea erezie și revoltă să nu mai fie pe lume”. Mai mult, la 4 decembrie, la Moscova au fost arse în public 60 de exemplare ale *Evangheliiei*... Conform altor surse istorice din aceeași perioadă, au fost sustrate și nimicite exemplare ale aceleiași tipărituri la Putilov, Verhoturie și Tobolsk. Cu toate interdicțiile oficialităților, lucrarea a avut o largă răspândire și popularitate în spa-

³⁴ Исаевич Я.Д., Приемники первопечатника, Москва, 1981, с.84.

ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЕ, Rohmanov, 1619. Fila de început a însemnării mitropolitului Dosoftei, f. a (1).

țiu est-slav pe întreg parcursul sec. al XVII-lea³⁵, spre finele căruia a fost chiar reeditată, în 1696³⁶.

În continuare încercăm să urmărim cum a fost apreciată și receptată aceeași *Evangheliie învățătoare* a lui Kirill Trancvillion Stavrovetsky de ierarhii din țările române. Astfel, în scurtă vreme după apariție *ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЕ* a ajuns în posesia „vlădicăi Dosoftei” al Ardealului, căci deja la 21 aprilie 1622 acesta face însemnarea sa, de unde putem conchide că el a fost primul posesor al exemplarului, identificat de noi în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca. Mult mai târziu, după lichidarea acestei Mitropolii de autoritățile habsburgice (în 1701), acest exemplar laolaltă cu alte cărți manuscrise și tipărite ce au aparținut odinioară altor mitropoliți ortodocși ai Ardealului (cum ar fi însemnarea pe un „Apostol”, Lvov, 1639 a „vlădicăi Saven”³⁷ din anul 1661, fiind vorba de mitropolitul Sava Brancovici 1656-1680, precum și pe un „Strastnic”, Moscova, sec. XVII³⁸,

însemnarea din 1688 pe un „Minei de sărbători”, sec. XVI a mitropolitului Varlaam³⁹ ș.a.) au ajuns în Biblioteca Mănăstirii Sfânta Treime din Blaj⁴⁰, iar de acolo, după cel de-al Doilea Război Mondial a fost preluate de Biblioteca academică arătată mai sus.

Revenind la însemnarea mitropolitului ardelean Dosoftei vom arăta că aceasta este scrisă cu caractere chirilice în limba română și o reproducem integral, în continuare: „*Adecă eu vlădica Dosoftei ce am fost în Roman și în Huși și mai mare// pește toate mănăstirile Țerii Moldovei. Așijdere // vlădic în Ardeal și în Maramureș și am fostu în ținutul Săsămariului // până la Dobrițin. Scriem și mărturisim. Cum am // de mare treabă creștinătății de-ai aduce de pre// rumănește să știți cum vă veți curăți de păcate // și cum veți mulțemi vecinului împărat// și de bine și de milă a treia, cum vă veți // ruga lui Dumnezeu și cu ce veți dubândi// împărăția ceriului, să nu-l preimiți să vă fie// preout în sat. V leto 7130 (1622) m(e) s(e)ța aprilie 21”.*

³⁵ *Ibidem*, c.144-145.

³⁶ Запаско Яким, Ісаєвич Ярослав, *Пмятки книжкового мистецтва. Каталог старт-друків,виданих на Україні*. Книга перша (1574-1700), Львів, 1981, c.110, № 705.

³⁷ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, cota CSV-3.

³⁸ *Ibidem*, cota CSV-4.

³⁹ Opaț Anca, *Repertoriul manuscriselor slavone din Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca*, Cluj, 2009, p. 45, nr. 12.

⁴⁰ Cu mai multe însemnări posesorale ale Mănăstirii Sf. Treime din Blaj.

Din conținutul acestei însemnări, într-adevăr reiese că:

1. Până a veni în Ardeal, Dosoftei a parcurs o anumită carieră ecleziastică, ajungând „vlădică” la Roman și apoi la Huși;

2. În paralel, a fost „mai mare pestre toate mănăstirile Țerii Moldoveei”;

3. A intrat în posesia exemplarului la scurt timp după apariția cărții la Rohmanov, se prea poate, încă pe când era în Moldova, luând-o cu sine în Transilvania;

4. A păstorit, cel puțin din 21 aprilie 1622, „în Ardeal și în Maramureș”, în ținutul Sătmăruului, până la Debrețin.

Totodată, menționăm, că deoarece această *Evangheliie* conține Cazanii, adică predici la „duminicile preste an” și la ”praznice împărătești”, dacă traducem aproape cuvânt în cuvânt denumirea acestei *Evanghelii de învățătură*, putem conchide că mitropolitul Dosoftei a avut-o permanent la dispoziție în pregătirea predicilor sale pe care le rostea în fața credincioșilor și în povățuirea preoților ortodocși în bisericile din eparhia sa.

În această privință, Dosoftei al Ardealului a fost, în primul rând, un precursor al mitropolitului Varlaam al Moldovei, care a recurs la aceeași tipăritură *ЄВ[АНГЕ]ЛІЕ ЧИТІЕЛНОЄ* (Rohmanov, 1619) în elaborarea predicilor sale, înainte de ierarhul moldovean din epoca lui Vasile Lupu, căruia, aceeași tipăritură a lui Kirill Trankvillion Stavrovetsky i-a servit drept una dintre principalele surse în elaborarea *Cărții românești de învățătură* tipărită la Iași în 1643, precum au arătat mai întâi Dan Horia Mazilu⁴¹, apoi a demonstrat într-un recent studiu profesorul Dan Zamfirescu⁴². De aceea *Cartea românească de învățătură*... a mitropolitului Varlaam este apropiată nu numai ca titlu și structură, dar și după conținut de „Cazaniile...” lui Kirill Trankvillion Stavrovetsky, tipărită la Rohmanov în 1619.

Mai mult, după câte se vede, Dosoftei al Ardealului a fost primul sau unul dintre primii în cultura și Biserica Ortodoxă din țările române care a recurs la această *ЄВ[АНГЕ]ЛІЕ ЧИТІЕЛНОЄ* a lui Kirill Trankvillion Stavrovetsky, cu mult înainte de înaltul cler, marii boieri și monahi, care cu sprijinul lui Matei Basarab au scos de sub tipar, în 1642, *Evanghelia învățătoare*, numită și *Cazania de la Govora*, precum și *Evanghelia învățătoare* din 1644 de la Mănăstirea Dealu. Precum a demonstrat Alin-Mihai Gherman, editorii *Cazaniei de la Govora*, 1642, au tradus direct toată partea I a *Cazaniilor* lui Kirill Trankvillion, iar *Evanghelia învățătoare* de la Dealu, 1644, cuprinde partea a II-a ale aceleiași lucrări ale teologului ucrainean, dar de astă dată într-o traducere românească mult redactată⁴³.

⁴¹ Mazilu Dan Horia. *Recitind literatura română veche*, vol. II, București, 1998, p. 349.

⁴² Zamfirescu Dan. *Studiul*, în *Cartea românească de învățătură duminicile preste an și la praznice împărătești și la Svenții mari cu dzisa și toată cheltuiala lui Vasile [Lupu], voievodul și domnul Țării Moldovei din multe scripturi tălmăcită din limba slavonească pre limba românească de Varlaam mitropolitul de Țara Moldovei*. Ed. de Stela Toma și Dan Zamfirescu, București, 2012/2013, p. 31-47.

⁴³ Gherman Alin-Mihai. *Studiu introductiv*, în *Evangheliie învățătoare (Govora, 1642)*. Ed. de Alin-Mihai Gherman, București, Ed. Academiei Române, 2011, p. 5-152.

Cu toate că aceste informații denotă cu prisosință că **ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЄ** fiind la mare căutare și având o largă circulație în Țările Române, ori știa de existența ei nu numai Dosoftei al Ardealului, dar și mitropolitul Varlaam și Vasile Lupu, domnul Țării Moldovei, Matei Basarab, domnul Țării Românești, alți mari demnitari și cărturari din Țara Românească, între care ieromonahul Silvestru de la Govora (care a și tradus-o), celebrul cărturar Udriște Năsturel, mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei, episcopii Ștefan de Buzău și Ignatie de Râmnic ș.a., până astăzi în depozitele de carte veche din România se cunoaște doar un singur exemplar, cel identificat de noi în Biblioteca academică clujeană. Se pare că edițiile celor trei *Cazanii* (Govora, 1642; Iași, 1643 și Dealu, 1644), toate în limba română, având o largă circulație în lumea românească, au făcut ca **ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЄ** să treacă pe planul doi și chiar să dispară treptat nu numai din câmpul de vedere al cărturarilor, dar și din bibliotecile mănăstirești și bisericesti de atunci.

În al doilea rând, îl considerăm pe Dosoftei, mitropolitul Ardealului, drept precursor al lui Varlaam al Moldovei și în lupta contra curentelor reformatoare, a calvinismului în special, căci în fraza finală din însemnarea sa de pe **ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЄ** „să nu-l preimiți să vă fie preout în sat”, de altfel, frază necunoscută până în prezent cercetătorilor, care mai curând ține de o îndrumare a sa către populația din satele românești de credință ortodoxă ca să nu-i accepte drept preoți pe cei care propovăduiau învățătura calvină și că această convingere a promovat-o pe întreg parcursul păstoriei sale, fie ca episcop, fie ca mitropolit în scaunele din Transilvania și Maramureș. Continuând într-un fel această luptă a lui Dosoftei al Ardealului contra calvinismului, Varlaam al Moldovei a întocmit lucrarea sa de polemică religioasă⁴⁴ „*Cartea care se cheamă Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*”, pe care a aprobat-o în „Soborul” de la Iași, în 1645, cu participarea tuturor ierarhilor din Țara Românească și Moldova, după care a tipărit-o în același an la Mănăstirea Dealu, carte care avea aceeași misiune de a stăvili expansiunea reformei bisericesti calvine în Moldova și, mai ales, în Transilvania. Dacă mitropolitul Dosoftei al Ardealului s-a sprijinit în combaterea calvinismului direct pe **ЄВ[АНГЕ] ЛНЕ ЧИТЕЛНОЄ** a lui Kirill Trankvillion Stavrovetsky, lucrare care purta un pronunțat caracter polemic antireformator și antiromano-catolic, apoi Varlaam al Moldovei s-a sprijinit în combaterea tendințelor de calvinizare pe textul *Bibliiei*⁴⁵ și cel al *Cărții [sale] românești de învățătură* (Iași, 1643).

Revenind din nou la însemnarea mitropolitului Dosoftei, adusă mai sus, vom arăta că aceasta este plasată în partea de jos a filelor 1-4, 7, 32-37 ale exemplarului clujean. Conform fișierului Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca exemplarul în cauză ar fi un exemplar complet și că ar fi „greșită numerotarea de tipar a filelor din partea I a cărții”, unde este plasată și însemnarea lui Dosoftei. În căutările noastre am identificat, precum am arătat, în fondurile *Muzeului de literatură*

⁴⁴ Simota Algeria. *Varlaam, mitropolitul*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 884.

⁴⁵ *Ibidem*.

română din Chișinău încă un exemplar al acestei tipărituri **СВ[АНГЕ] ЛІЕ ЧИТЕЛНОЕ**, Rohmanov, 1619, din care reiese că în partea I a cărții nu poate fi vorba de o eroare de tipar în numerotarea filelor, căci filele lipsă în exemplarul de la Cluj sunt prezente în exemplarul de la Chișinău. De unde ar reieși că în însemnarea mitropolitului ardelean de la filele 1-37 a exemplarului clujean – lipsesc părți destul de întinse, în special cele de la filele 5-6 și de la 8-31, iar prin aceasta constatăm și întreruperea firului însemnării în două locuri, devenind astfel una lacunară: „Adecă eu vlădica Dosoftei ce am fost în Roman și în Huși și mai mare// pestre toate mănăstirile Țerii Moldoveei. Așijdere // vlădic în Ardeal și în Maramureș și am fostu în ținutul Săsămariului [Sătmarului – n.n.]// până la Dobrițin [Debrețin - n.n.]. Scriem și mărturisim. Cum am //... [lipsă f. 5-6] de mare treabă creștinătății de-ai aduce de pre// ... [lipsă f. 8-31] rumănește să știți cum vă veți curăți de păcate // și cum veți mulțemi vecinicului împărat// și de bine și de milă a treia, cum vă veți // ruga lui Dumnezău și cu ce veți dubăndi// împărăția ceriului, să nu-l preimiți să vă fie// preout în sat. V leto 7130 (1622) m(e)s(e)ța aprilie 21”.

La sigur, filele 5-6, 8-31 au fost decupate sau pierdute, rămânând în partea de la începutul a exemplarului clujean doar filele 1-4, 7, 32-37, care au fost păstrate de legătorul cărții, la copertare, la o dată destul de timpurie (drept dovadă fiind coperta destul de veche a exemplarului), se prea poate după căderea ierarhului din scaunul mitropoliei de Bălgrad, ulterior cartea rămânând în Biblioteca Mitropoliei Ardealului.

Despre lipsa unor părți din însemnarea lui Dosoftei ne vorbește și numerotarea manuală aparte cu caractere slavone a filelor glosei cu cifre slavonești **а, аи, аии, в**, trecându-se direct la **шii, шiii**, de unde deducem că lipsesc în total din însemnare 26 file și că doar o mică parte din nota marginală a mitropolitului a ajuns până la noi, fapt care nu a fost observat de Timotei Cipariu când a preluat însemnarea în cauză.

Din cele arătate mai sus, reiese că Dosoftei, mitropolitul Ardealului (1622-1627) a fost un precursor al ierarhilor din Țara Românească și al lui Varlaam al Moldovei (1632-1653) atât în utilizarea **СВ[АНГЕ] ЛІЕ ЧИТЕЛНОЕ**, (Rohmanov, 1619), în activitatea de apărare a ortodoxiei, cât și în combaterea propagandei și a prozelitismului calvin. Totodată, după câte se pare, însăși noțiunea slavonă „Cazanie” cu sensul de predică sau carte, cuprinzând predici, a pătruns în spațiul românesc mai ales odată cu „**СВ[АНГЕ] ЛІЕ ЧИТЕЛНОЕ АЛБО КАЗАНІА ...**” (*Evanghelie învățătoare sau Cazanii* ...) de Kirill Trankvillion Stavrovetsky ca ulterior, *Cartea românească de învățătură* ... (Iași, 1643) a mitropolitului Varlaam, care cuprinde la fel predici sau cuvinte de învățătură către creștini, să fie numită mai simplu și mai frecvent „Cazania lui Varlaam”, lucrare care a cunoscut o răspândire deosebit de largă în cele trei țări românești, ducând cu sine și cunoscuta noțiune slavonească Cazanie, intrând pe această cale în lexicul limbii române literare.

Valentin Constantinov*

UN IZVOR DEMOGRAFIC NECUNOSCUȚ PRIVITOR LA POPULAȚIA MOLDOVEI DIN A DOUA JUMĂȚATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

Hereby we present an unknown demographic document with regard to Moldova's population in the second half of XVIIth century. This document kept in the Czartoryski Library in Cracow from Poland being confronted to other sources helps us draw the conclusion that along the XVIth – XVIIth centuries there had not occurred many changes in the number of Moldova's population. Great changes in it took place only towards the end of the XVIIIth – the beginning of the XIXth centuries that is several decades later than in the Western Europe. Thus, this document is of great importance to know demographic realities in Moldova in this period as there are very few sources of this kind.

Keywords: Moldova, demography, Czartoryski Library, document.

Perioada medievală și începutul epocii moderne prezintă mai multe necunoscute legate de evoluțiile sociale, economice și politice. Una dintre acestea ține de evoluția demografică a populației Țării Moldovei în perioada amintită. În studiul de față vom prezenta un izvor demografic necunoscut cu privire la populația Moldovei de la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. Trebuie spus, că un asemenea gen de izvoare este foarte rar întâlnit în literatura de specialitate, de aceea fiecare asemenea material vine să completeze informațiile noastre cu privire la evoluția populației Țării Moldovei de-a lungul vremii. Chiar dacă acest izvor este foarte sumar și poate pune numeroase semne de întrebare cu privire la exactitatea sa, în lipsa altor surse istorice, el comportă o nuanță specială.

Documentul pe care îl prezentăm aici a fost depistat în arhivele poloneze, într-un manuscris din Biblioteca Czartoryski, elaborat în limba poloneză. Chiar dacă actul nu este datat, el poate fi plasat cu aproximație în segmentul anilor 1661-1663, după filele din manuscrisul polonez corespunzătoare acelei perioade

* Valentin Constantinov, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

istorice. Al doilea element care poate ajuta la datarea lui aproximativă constă în menționarea în listă a ținutului Tigheciului. Or se știe că el s-a contopit cu ținutul Fălciu înainte de 10 ianuarie 1665¹. Așa cum vecinii noștri din nord totdeauna au fost interesați de realitățile de la noi, posibil ca actul în cauză să fi fost copiat de pe vreun act fiscal care a ajuns în mâinile copistului. De altfel, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea relațiile polono-moldovenești ajung la o nouă etapă, iar migrația politică românească în Polonia devine foarte populară². În act sunt trecute numărul satelor din ținuturile Moldovei. De aici se pot cu aproximație face niște calcule cu privire la numărul populației Moldovei la acea vreme. Deși actul nu este datat cu exactitate, manuscrisul corespunde perioadei primelor decenii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cât privește calculele populației țării la acea perioadă ele, desigur, pot fi doar convenționale. Așa cum se va vedea mai jos, numărul satelor pe ținuturi a fost rotunjit până la zeci, ceea ce este greu de acceptat ca realitate. Totuși, chiar și așa niște calcule aproximative pot fi făcute. Așadar, după toate probabilitățile avem de a face cu un extras dintr-un act fiscal moldovenesc în care au fost trecute numele ținutului și numărul satelor respective. Este adevărat că în actul nostru sunt trecute 15 ținuturi în loc de 19 cât număra Țara Moldovei la acea vreme³. În listă nu apar ținuturile Bacău, Tecuci, Tutova și Iași, Vaslui, în schimb apare menționat ținutul Tigheci. Această situație nu este singulară. Din epocă s-au păstrat mai multe acte fiscale în care sunt trecute doar 15 ținuturi în loc de 19, de fiecare dată lipsind ba un ținut, ba altul⁴. Această situație C. Burac o explică astfel: „... că ținuturile care plăteau dări împreună cu altele aveau un potențial economic mic ... sau erau pustiite și jefuite de tătari, turci și cazaci ... încât nu mai puteau satisface singure obligațiile fiscale”⁵.

În lipsa unor izvoare cu caracter demografic a apărut o metodologie pentru stabilirea chiar și aproximativă a numărului populației Moldovei de-a lungul vremii. Specificul epocii medievale moldovenești și reprezentativitatea bagajului documentar poate pune mai multe probleme cu privire la realitățile demografice din diferite epoci. Pierderea multora dintre izvoarele din perioada medievală și cea modernă reprezintă principalul obstacol în reconstituirea mai multor realități, între

¹ Acesta se va contopi cu ținutul Fălciu înainte de 10 ianuarie 1665. (I. Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași”, XXX (1993), p. 267). De aici și datarea documentului nostru ca înainte de 1665.

² Așa de exemplu în perioada premergătoare acestui act, în Polonia și-a găsit adăpostul Constantin Șerban, care a ocupat în câteva rânduri, pentru o perioadă scurtă de timp și scaunul Țării Moldovei. Pentru peregrinările lui în Polonia vezi: p. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, vol. XXI (1939). Vezi și E. Baidaus, *Constantin Șerban*, în *Domnii Țării Moldovei*. Studii. Volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, Civitas, 2005, p. 183-184.

³ I. Caproșu, *Structuri fiscale și administrative ...*, p. 266.

⁴ Dajdea mazililor: N.Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 328, nr. 832; Sume încasate: p. 351, nr. 1042.

⁵ C.Burac, *Ținuturile Țării Moldovei...*, p. 397.

care și cele demografice. Cu toate acestea, misiunea istoricilor constă și în reconstituirea cel puțin aproximativă a realităților din trecut, inclusiv în cazul în care izvoarele care ne stau la dispoziție sunt insuficiente și nu reflectă întregul spectru dorit de noi. Dacă e să ne referim la cazul Țării Moldovei, o prima catagrafie păstrată datează din anul 1591⁶. Pentru reconstituirea numărului populației au o importanță și Sămile de visterie care încep să fie întocmite la începutul secolului al XVIII-lea, dar care sunt păstrate, începând cu mijlocul aceluși secol⁷. Eforturile recente de a reconstitui pe cât posibil realitățile socio-economice și demografice din Țara Moldovei s-au materializat prin câteva lucrări cu privire la ținuturile Moldovei⁸.

Pentru reconstituirea realităților demografice un rol fundamental îl are evaluarea cantitativă a întregului bagaj documentar păstrat pentru o anumită perioadă. O precizare merită a fi făcută. O localitate este amintită în izvoare atunci când aceasta intră în procedura de vânzare cumpărare sau mai târziu, când moșiile sunt împărțite între moștenitori⁹. O altă procedură în care moșiile intră în circuitul juridic se referă la abuzurile comise în procesul de acaparare a moșiilor, descris de generalul Radu Rosetti¹⁰, iar cel mai vestit acaparator de moșii, dacă e să adăugăm aici cazul Țării Românești, a fost Mihai Viteazul¹¹. Prin urmare, dacă moșiile nu sunt vândute/cumpărate sau împărțite – localitățile nu apar în izvoare. O altă problemă este cea a documentelor păstrate. Astfel, pentru cei 32 de ani de domnie a lui Alexandru cel Bun până în zilele noastre au ajuns 95 de acte interne¹². De sigur, că la acestea se adaugă și cele câteva zeci de documente semnalate în ediții mai târzii¹³. De la Ștefan cel Mare în colecția amintită au fost publicate 498 de documente¹⁴, la care

⁶ *Documenta Romaniae Historica* (în continuare DRH), Seria A. Moldova, vol. VIII (1585-1592), volum întocmit de Ioan Caproșu, București, Ed. Academiei, 2014, p. 544-546, nr. 443.

⁷ I. Caproșu, *Sămile de visterie*, vol. I-III, Iași, ed. Demiurg, 2010-2011.

⁸ C. Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei, 2002; Idem, *Așezările Țării Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, București, 2004; Sorin Iftimi, *Ținutul Iașilor în Evul Mediu (I)*, în „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași, II-II (1996-1997), p. 43-61; partea II, Indice de localități, în *Ibidem*, IV-VII (1998-2001), p. 77-105; I. Gumenâi, *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806*, Chișinău, Ed. Civitas, 2002 ș.a.

⁹ O analiză fundamentală a instituțiilor satului de-a lungul întregii perioade a fost realizată de Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, Instituțiile, ed. II, Iași, Ed. Panfilis, 2011.

¹⁰ Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907.

¹¹ Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, 2007, p. 116-120.

¹² *DRH*, Seria A. Moldova, vol. I (1384-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei, 1975, nr. 10-105.

¹³ Marius Chelcu, *Mențiuni documentare privitoare la acte emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun*, în volumul „În Onoarea Ioan Caproșu”, volum îngrijit de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu și Petronel Zahariuc, Editura Polirom, 2002, p. 110-130.

¹⁴ *DRH*, Seria A. Moldova, vol. II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1976; vol. III (1487-1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980.

se adaugă și aici documente depistate ulterior¹⁵ sau menționi din acte de mai târziu¹⁶. Oricum însă știm de existența „cislelor” de contribuabili, iar viitoarele descoperiri documentare ar putea aduce noi detalii și aspecte în acest sens¹⁷.

Deocamdată, o evaluare cantitativă a materialului documentar intern s-a reușit doar pentru domnia lui Ștefan cel Mare, iar aceasta reprezintă una dintre cele mai mari realizări în stabilirea realităților demografice pentru anumite perioade din istoria Moldovei. Astfel, în harta planșă au fost plasate în total 2250 de localități, dintre care 480-490 în spațiul dintre Prut și Nistru¹⁸, anticipând situația semnalată și de regretatul Pavel Dimitriu și pentru perioada 1772-1774, când autoritățile de ocupație rusești în speranța anexării Moldovei au întocmit catagrafia bine cunoscută¹⁹ - cea mai mare densitate a așezărilor moldovenești era întâlnită între Carpați și Siret, urma zona cuprinsă între Siret și Prut și în final cea mai slab populată era zona dintre Prut și Nistru.

Dacă e să ne referim la perioada domniei lui Ștefan cel Mare, nici acesta nu poate fi numărul final al localităților. Pe de o parte, cu siguranță că în viitor vor mai fi depistate documente istorice cu privire la perioada în cauză, care pot modifica această listă. Iar, pe de altă parte, să nu uităm că ne aflăm într-o perioadă specială din istoria Țării Moldovei. Pe harta respectivă au fost trecute doar localitățile întâlnite în actele vremii. În mod firesc, n-au fost trecute satele care făceau parte din ocoalele târgurilor, care se supuneau direct domniei și care vor începe să fie donate doar odată cu domnia lui Petru Șchiopul²⁰. De asemenea, mai erau și o serie de așezări situate pe malul Nistrului și care aveau obligațiunea de a apăra granița țării în fața pericolului tătar. Că aceste așezări românești existau în timpul lui Ștefan este evident deoarece în 1812 când spațiul pruto-nistrean este anexat la Imperiul Rus, satele de la Tighina și până la Cetatea Albă care au făcut parte până atunci din raiaua turcească erau toate românești²¹. În plus, numărul

¹⁵ Valentin Constantinov, *Un repertoriu – supliment (1436-1636) la Documenta Romaniae Historica, Seria A. Moldova.*, în „Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” – Iași (serie nouă), VIII-IX (2002-2003) p. 279-292.

¹⁶ Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, „*Din uric de la bătrânul Ștefan voievod*”. *Întregiri documentare*, în „Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa”, volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, Editura Alfa, 2003, p. 107-161.

¹⁷ Vezi mai sus catastiful lui Petru Șchiopul, care se cheamă *Catastih de cisle de țirani de la toate ținuturi și curteani și vătăji și neamiși și popi*.

¹⁸ Harta planșă *Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, realizată de Gheorghe Nicolaev și Sergiu Tabuncic. Informația detaliată ne-a fost pusă la dispoziție de către colegul Sergiu Tabuncic pentru care îi mulțumim și pe această cale.

¹⁹ П. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803)*, Кишинев, 1973.

²⁰ Cătălina Chelcu, *Petru Șchiopu inițiator al procesului desființării ocoalelor domnești în Moldova* în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol” din Iași”, XXXVII (2000), p. 69-79.

²¹ Despre evoluția acestui spațiu sub dominație otomană vezi I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est: până în anii 30 ai sec. al XIX-lea*, Chișinău, ed. Civitas, 1999. Vezi și Sergiu Bacalov, „*Satele hănești*”. *Localizare și aspecte etnodemografice*, în „Materialele Conferinței științifice internaționale: Republica Moldova între Est și Vest. Opțiunile tineretului la etapa actuală”, coord. V. Constantinov

locuitorilor din târgurile moldovenești desigur că era mai mare decât cele din localitățile rurale.

Așadar, la cele 2250 de sate ar mai trebui adăugate și altele, care au făcut parte din ocolul domnesc și cele de la granița estică a Țării Moldovei. Vom stabili pentru fiecare localitate un număr convențional de gospodării cuprins între 20 și 40 de case²², fiecare gospodărie având câte 5 persoane. Vom avea astfel, în perioada domniei lui Ștefan cel Mare:

2250 așezări x 20 gospodării = 45 000 de gospodării. 45 000 x 5 persoane = 225 000 de locuitori.

2250 așezări x 40 gospodării = 90 000 de gospodării. 90 000 x 5 persoane = 450 000 de locuitori. În ambele cazuri trebuie adăugate cu siguranță și numărul orașenilor, care trebuiau să aibă o altă „cislă”.

În lipsa catagrafiilor populației, această realitate poate servi drept punct de plecare pentru aprecierea numărului populației Țării Moldovei și în perioadele următoare, cu acea precizare că istoria zbuciumată a țării noastre a dus la o anumită dinamică fie ascendentă, fie descendentă, în funcție de bulversările istorice prin care ea a trecut. Avem de adăugat aici și faptul că realizarea unor asemenea hărți planșe pentru alte perioade istorice ale Moldovei, asemeni celei din perioada domniei lui Ștefan cel Mare, rămâne un deziderat istoriografic²³.

În Țara Moldovei avem o repartizare neuniformă a populației. Relieful preferat pentru constituirea așezărilor este unul mai ales deluros. Stepa a fost slab populată. Motivele unei asemenea situații sunt ascunse în interesul economic al domniei de a folosi terenurile întinse ale stepelor, cum ar fi cazul stepei Bălților, pentru creșterea vitelor²⁴, dar și supunerea unor asemenea zone pericolelor din cauza incursiunii tătarilor. Mobilitatea populației devine o manieră de viață, deși se poate constata în baza hărților realizate încă pentru perioada secolelor VI-XIV o anumită tendință de continuitate în anumite zone. Pentru spațiul pruto-nistrean populația s-a concentrat mai ales în zona centrală a codrilor²⁵. O influență importantă pentru structura demografică a Țării Moldovei au avut-o războaiele care s-au purtat aproape în permanență pe parcursul secolelor XIV-XVIII. Din zonele unde se purtau războaiele populația se retrăgea fie la munte, fie în codrii.

ș.a., Chișinău, 2013, p. 39-73. Caracterul românesc al zonei era precizat la mijlocul secolului al XVII-lea și de către Evlia Celebi: *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, partea II. Evlia Celebi, Studiu bio-bibliografic și traducere Mustafa Ali Mehmet, Note identificări și comentariu: Mustafa Ali Mehmet și N. Stoicescu, Editura București, 1976, p. 311-753.

²² Cifre întâlnite de altfel în privilegiile pentru întemeierea satelor pe lângă formula de „cât s-ar putea hrăni un sat”.

²³ Bagajul documentar ar permite acest lucru, cu atât mai mult că până în prezent odată cu reluarea publicării documentelor pentru perioada 1504-1625 și apariția volumelor VI-IX și XVIII a apărut un tablou relativ integru al izvoarelor interne păstrate pentru istoria Țării Moldovei.

²⁴ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 89-90, nota 89.

²⁵ Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, București, Ed. Academiei, 2007.

Era un prilej pentru mulți ca să-și schimbe locul de trai. Multe sate deveneau pustii, iar domnia trebuia să dea din nou privilegii pentru înființarea sloboziilor. Organizarea sloboziilor era un bun prilej pentru mulți ca să înceapă o viață nouă. Scutirea totală sau parțială de bir pe un termen de doi-trei ani era un bun prilej pentru mulți ca să vină și să se stabilească în noile slobozii, cu atât mai mult cu cât cei stabiliți în noile locuri lăsau în urmă și multe datorii.

Războaiele au avut un impact puternic asupra numărului populației. Incursiunile străine: ungurești, poloneze și turcești (cele două din urmă îi aveau ca vârf de lance pe cazaci și respectiv tătari) erau însoțite de pustiirea, jefuirea și incendierea satelor. Practicarea de către domni a tacticii „pământului pârjolit” era însoțită și de distrugerea satelor. O parte din ele nu mai erau reînființate, rămânând sub formă de „seliști”, adică de sate părăsite.

Jafurile și robia influențează structura demografică a Țării Moldovei. Grigore Ureche scria despre răscoala lui Ioan vodă cel Cumplit din anul 1574 că turcii le-au permis tătarilor să jefuiască Țara Moldovei, mai ales spațiul dintre Prut și Nistru: „așa și până acum <înainte de 1647²⁶> acea zonă este pustie²⁷”. Actele de mai târziu, atestă fenomenul răscumpărării robilor de la turci. Așa de exemplu, Nicoară Nicorici plătește 100 taleri pentru răscumpărarea din robie a lui Sava Robul, iar acesta din urmă îi dă în schimbul acestei sume un bătrân din satul Mireni, ținutul Tutova²⁸. Ureche vel vătaf de Cârligătura plătește suma de 100 de zloți pentru răscumpărarea lui Crăciun Robul de la Constantinopol²⁹. Remarcăm așadar că ambele persoane purtau numele de „Robul”, ceea ce reflecta o soartă pe care aceștia au avut-o la un moment dat³⁰.

Pierderile teritoriale pe care le putem urmări încă de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare vor duce și la declinul economic, politic și, prin urmare, la un declin demografic. Un indicator al realităților demografice ale Țării Moldovei poate servi capacitatea de mobilizare militară a țării. Dincolo de schimbarea manierei de război care începe să fie purtat mai ales prin lefegii, scăderea numărului oștenilor pe care țara îi poate mobiliza este evident. Momentul de răscruce îl poate servi acel an 1574, după care Moldova nu va mai mobiliza niciodată o armată competitivă, spre deosebire, de exemplu, de 100 de ani în urmă, când Ștefan a rezistat rând pe rând tuturor vecinilor. Scăderea potențialului militar poate fi semnalat și în cele trei sferturi de veac ale secolului al XVI-lea până la domnia lui Ioan Vodă cel Viteaz, deși această scădere nu este una bruscă, iar armatele moldovenești luptau cu succes în acest răstimp în Transilvania, Polonia sau în cazul

²⁶ Anul morții lui Ureche.

²⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 107.

²⁸ *DRH*, Seria A. Moldova, VIII, p. 47-48, nr. 38.

²⁹ *Ibidem*, p. 65-66, nr. 54.

³⁰ Alte nume „Robul” vezi: *Documente privind istoria României*, Seria A. Moldova veacurile XVI-XVII (1384-1625), Indicele numelor de persoane, întocmit de Alexandru I. Gonța, ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, București, Editura Academiei, 1995, p. 580.

lui Ioan Vodă cel Viteaz s-au apărat vreme de câteva luni bune, înregistrând și victorii importante împotriva turcilor.

Situația dificilă prin care va trece Moldova în secolul al XVII-lea, mai ales în a doua jumătate nu avea cum să nu se răsfrângă și asupra situației demografice. Criza economică și apoi dese războaie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și-au spus cuvântul din acest punct de vedere. Totodată, în linii mari situația e complicată în întreaga Europă bântuită de războaie, jafuri și criză. Iar dacă în Europa problemele se vor mai ameliora la începutul secolului al XVIII-lea odată cu pătrunderea produselor americane și schimbarea regimului alimentar, care va determina atât „revoluția alimentară”, cât și cea „demografică”, în Țările Române aceste procese se vor resimți de abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea începutul celui de-al XIX-lea când asemeni țărilor europene și aici se va produce mai întâi „revoluția alimentară”, iar mai apoi și cea „demografică”³¹.

Domnii Țării Românești și ai Țării Moldovei vor sprijini procesul colonizării din totdeauna. Astfel, asemenea perioade erau urmate de altele, în care domnii stimulau repopularea țării prin privilegii de înființare a sloboziilor. „Ungurenii”, „muntenii” și „moldovenii” sunt chemați fiecare în celelalte țări, fiind scutiți de plata totală sau parțială a dărilor pe o perioadă de doi-trei ani. Deplasările populației românești dintr-o țară în alta sunt atestate mai ales în anii de răstribite când una dintre țări este atacată din afară. Și chiar dacă existau tratate politice care prevedeau întoarcerea fugarilor, dacă erau respectate, oricum întoarcerea se producea într-o măsură foarte mică, cea mai mare parte rămânând în noua lor patrie. Aceste deplasări de populație, firește doar a unei mici părți, au asigurat limbii române o unitate extraordinară.

În anul 1620, Gașpar Grațiani trimitea în Țara Românească pe un căpitan al său să găsească acolo oameni străini pentru slujbă. În scrisoarea de răspuns, Gabriel Movilă îi răspunde că nu poate să-i dea astfel de oameni deoarece „oameni ca aceia nu s-au putut afla acicea la noi că care oameni au fost striini și cu capetele, toți încă mai tãmpuriu au fost ieșit la Ardeal, căutându-și slujbă. Dară acicea în țeară cât oamini sânt toț sântu cu case, cu bucate, cu fãmei, carii slujescu pre casele lor”³².

Sloboziile au fost în toate timpurile un mijloc eficient pentru a umple țara cu oameni. Pe lângă românii din celelalte state, în Moldova erau chemați: „sârbi, ruși, leși, arbănași, șchei” ș.a. pentru a începe o viață nouă. Procesul colonizării era unul complex cu participarea unor persoane care se ocupau cu recrutarea doritorilor din alte țări. Așa, de exemplu, la 2 august 1578, la Liov se judeca o cauză

³¹ Procese descrise cu lux de amănunte de Pavel Dimitriu în lucrarea deja amintită. П. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803)*, Кишинев, 1973. Vezi în acest sens și Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848: Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1980.

³² P.P. Paitescu, *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gașpar Grațiani (1620)*, în „Revista Istorică Română”, vol. II (1932), fasc. 4, p. 385-386.

dintre instigator și Filon Kmita, starosta Orșului, pentru că acesta din urmă ar fi ținut la el pe un oarecare Ștefăniță volohul care recruta oameni pentru colonizarea Moldovei, sau pentru a face pagube acolo³³.

Și în acest caz, exemplele pot continua. Noii veniți se vor acomoda destul de repede în noile teritorii, deși cercetătorii care s-au ocupat de toponimie aveau să constate că: „Tot felul de momente din viața unei colectivități umane: istorice, sociale, economice, politice găesc ecou adesea foarte prelungit, dacă nu permanent și definitiv, în toponimie”³⁴. În cazul coloniștilor sud-dunăreni determinativele de „grec”, „sârb”, „bulgar” sau „arbănaș” se referă în acea perioadă la locul de unde proveneau și nu neapărat la etnia lor. Noile persoane stabilite în Țara Moldovei puteau fi chiar și români de acolo. În orice caz, coloniștii noi veniți se integrau rapid în noile realități sociale și erau asimilați într-un termen relativ rapid, păstrând totuși mai multe elemente caracteristice locului de unde au sosit, elemente care se vor menține de-a lungul vremii în tradiții și obiceiuri³⁵. Maramureșenii, la rândul lor, au contribuit la schimbul interromânesc, fenomen asupra căruia a atras atenția Ioan Aurel Pop într-o comunicare recentă, pornind de la o relatare dintr-un document: „De fapt fiindcă cea mai mare parte dintre locuitorii comitatului Maramureș sunt români și deoarece se potrivesc cu moldovenii la limbă, la religie și la obiceiuri, există pericolul să se întâmple ca acest comitat, încetul cu încetul, intrând pe furiș în Moldova, să se înstrăineze cu timpul, cu vreo ocazie de regat (Ungaria habsburgică)”³⁶. Astfel, nu numai odată cu descălecătorii lui Bogdan au venit maramureșeni în Moldova, dar acest proces de strămutare a durat de-a lungul întregului Ev Mediu și începutul epocii moderne. Asupra emigrărilor românești din Transilvania atrăgea atenția, într-un studiu complex, Ștefan Meteș³⁷.

Evoluția demografică a Țării Moldovei de-a lungul secolului al XVII-lea, din perioada în care provine documentul nostru, ne apare ca una sinuoasă. Ca și pentru secolul al XVI-lea, aici vom constata anumite perioade ascendente, dar și descendente care vor influența numărul populației. Deși a cunoscut o perioadă de reviriment politic și economic, și demografic în timpul domniei lui Ieremia Movilă, Moldova a avut de suportat campania lui Mihai Viteazul care, iarăși, a cauzat bulversări demografice.

³³ *Metryka Ruska (Wołyńska)*. Regesty dokumentów kancelarii koronnej dla ziem ukraińskich (województw wołyńskiego, braclawskiego, kijowskiego i czernihowskiego) 1569-1673, opracowali Hennadij Boriak, Ludmyła Demczenko, Patricia Kennedy Grimsted, Natalia Jakowenko, Wołodmyr Krawczenko, Wiktor Straszko, Kyryło Wyslobokow, Hubert Wajs, Kiew, 2002, VI, 52; p. 329

³⁴ Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, București, 1952, p. IV.

³⁵ Valentin Constantinov, *Colonizările bulgărești în Țara Moldovei în perioada secolelor XIV–XVII*, în „Relațiile moldo-bulgare. Istorie și cultură”, Chișinău, 2016, p. 49-63.

³⁶ Ioan Aurel Pop, „Maramureșul ... intrând pe furiș în Moldova”-reflecții pe marginea unor tendințe de unire românească din secolul al XVI-lea, Conferință susținută la Universitatea „A.I. Cuza” din Iași 24 octombrie 2014.

³⁷ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Ediția a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

Începând cu anul 1611, Moldova a trecut printr-o perioadă tulbure devenind câmpul de bătălie a oștilor poloneze și celor tătărești: 1612, 1615-1617. Cel mai mare impact asupra situației demografice l-a avut războiul polono-otoman care a avut loc între anii 1620 și 1621. Inițial, în Țara Moldovei a intrat armata poloneză, condusă de marele hatman al coroanei Stanisław Żółkiewski, care avea ca scop să-l mențină în scaun pe Gașpar Grațiani³⁸, cel proaspăt mazilit de sultanul turc pentru interceptarea scrisorilor principelui Transilvănean, Gabel Báthory, și trimiterea acestora regelui polon. Ca punct de dislocare a trupelor poloneze a fost ales un loc de pe moșia Țuțorei, situat pe partea stângă a Prutului, acolo unde acesta face o cotitură. Exact în acel loc, în anul 1595, Jan Zamoyski și-a stabilit tabăra și a rezistat atacurilor tătărești³⁹. Atât drumul de venire, cât și drumul de întoarcere a armatei poloneze a trecut prin stepa Bălților⁴⁰. Ceea ce ne interesează aici este cum această campanie ca și celelalte au afectat populația din această zonă. În mai multe jurnale de expediție care au ajuns până în zilele noastre se spune că, în calea de întoarcere, armata poloneză a întâlnit numeroase sate arse⁴¹. Un fost sat armata poloneză aflată în retragere l-a întâlnit până a ajunge la Răut⁴². După ce a fost trecut Răutul, localitățile incendiate erau frecvente⁴³. După câte se pare, tătarii au practicat împotriva polonezilor tactica pământului pârjolit, incendiind atât satele care erau în drumul polonezilor, dar și iarba ca să nu le permită acestora să găsească hrană pentru cai⁴⁴. Până la urmă, campania poloneză din acel an s-a încheiat cu un fiasco total, iar conducătorul armatei, bătrânul Stanisław Żółkiewski⁴⁵, avea să-și piardă viața⁴⁶. În

³⁸ Valentin Constantinov, *Relațiile politice polono-otomane și domnia în Țara Moldovei a lui Gașpar Grațiani 1619-1620*, în „Materialele Conferinței științifice internaționale: Republica Moldova între Est și Vest. Opțiunile tineretului la etapa actuală”, Chișinău, 2013, p. 132-141.

³⁹ Despre campania de la Țuțora din anul 1595 vezi textul după I. Corfus, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Desca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 641-653.

⁴⁰ Cu privire la acest traseu vezi harta întocmită de Ryszard Majewski, *Cecora 1620*, Warszawa, 1971, p. 170. Despre localizarea așezărilor și echivalentul lor actual vezi studiul colegului nostru Sergiu Tabuncic, *Campania poloneză de la Prut din anul 1620. Localități și locuri străbătute în cursul expediției*, în: „Anuarul Institutului de Istorie”, 2012. Academia de Științe a Moldovei. Chișinău, 2013.

⁴¹ „3 października ... Staneliśmy ze trzy godziny na dzień w podole głębokim przy wsi zapolonej”. (la 3 octombrie ne-am oprit pentru trei ore pe zi într-o vale adâncă lângă un sat ars). (Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), ZBIOR BRANICKICH Z SUCHEJ. Księga 155/181: UKRAINE SPRAWY: Przyczynek do dziejow polskich, tatarskich i tureckich XVI i XVII wieku. Ksiązeczka II. Zebrał Stanislaw Przylecki, p. 57).

⁴² La Răut, lângă actualul Bălți, armata poloneză aflată în retragere a ajuns la 4 octombrie, și au găsit acolo câmpii pline de lăcuste și fără iarba, iar în jur era plin de fum din cauza incendiilor făcute păgânii. *Ibidem*.

⁴³ Hurmuzaki-Bogdan, supliment II, vol. II, p. 490-509, nr. CCXXXI. Textul românesc în *Călători străini*, vol. IV, p. 443-460. „La 5 octombrie. ... La prânz ne-am oprit pe un râu, unde tătarii arseseră un sat mare și câteva curți mai bune ...” (*Călători*, IV, p. 457).

⁴⁴ R. Majewski, *op.cit.*, p. 210-212.

⁴⁵ La acea vreme era trecut de 70 de ani.

⁴⁶ Bibliografia poloneză a atras o mare atenție acestei bătălii și de-a lungul timpului au apărut mai multe lucrări consacrate bătăliei de la Țuțora din anul 1620. Pe lângă lucrarea care rămâne

strânsă legătură cu evenimentele din anul 1620 se află și cele care au avut loc cu un an mai târziu. Succesul neașteptat de la Țuțora l-a îndemnat pe sultanul turc Osman II să pornească în persoană campania împotriva Poloniei în toamna anului 1621⁴⁷. Cu toate acestea, așteptările sultanului turc foarte repede aveau să se risipească. Polonia s-a pregătit temeinic pentru confruntarea de proporții cu Imperiul Otoman⁴⁸. În plus, pe lângă pregătirile militare din interiorul țării, polonezii i-au folosit din plin pe cazaci care de mai multă vreme dădeau mari bătăi de cap otomanilor. Prin incursiunile lor, ei l-au determinat pe domn chiar să părăsească Iași de spaimă să nu fie prins⁴⁹. Nu este de mirare că domnul Moldovei de atunci, Alexandru Iliș, nu a pregătit proviziile necesare pentru aprovizionarea armatei turcești prin care a trezit furia sultanului turc, care l-a și mazilit⁵⁰. Atât Miron Costin⁵¹, cât și izvoarele poloneze amintesc de jafurile săvârșite de armatele polone și căzăcești, iar în acele împrejurări populației țării nu-i rămânea altceva decât să se retragă în munți⁵².

Impactul campaniei otomane din anul 1621 și consecințele războiului polono-otoman din anul precedent 1620 și-au lăsat amprenta asupra situației din Țara Moldovei într-o manieră greu de descris. Ciocnirile armate au afectat populația țării și până atunci, dar anvergura evenimentelor din anul 1621 pare să fie în trecut orice măsură. Peste câțiva ani, domnia țării avea să dea un așezământ special care era menit să stabilească regimul de reședință al țăranilor dependenți în Țara Moldovei. Mănăstirile Putna⁵³, Voroneț⁵⁴, Homor⁵⁵, Sfânta Parascheva din Iași⁵⁶, iar

reprezentativă semnată de Ryszard Majewski, *Cecora 1620*, Warszawa, 1971, menționăm și o apariție recentă Kacper Śledziński, *Cecora 1620*, Warszawa, 2007.

⁴⁷ Zezi și Valentin Constantinov, *Ștepa Bălților în Evul Mediu Moldovenesc*, „Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială”, IV (2013), nr. 5-6, p. 105-115.

⁴⁸ Zezi mai ales lucrarea lui Ryszard Majewski, *Polski wysiłek obronny przed wojną Chocimską*, în „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, tom. VII (1961), cz.1, p. 3-39.

⁴⁹ Știrea ajungea în Polonia de unde era consemnată la 12 august: „...Hospodar z Jass uciekł od Kozaków Zaporoskich przestraszony bo mu coś ludzi dworu iego własnego urwali byli” (domnul <Alexandru Iliș> din Iași a fugit fiind speriat de cazacii zaporojeni, căci lui i-au rupt câțiva din oamenii curții lui) în Biblioteka Jagiellonska, Ms. Nr. 108, *Diariusz wojny Tureckie krotko zebraney początek tej wojny y progress*, p. 138-186, p. 141.

⁵⁰ „Viindu la Hotin împărăția, n-au aflatu nemică grijit, nice poduri, nice conace și țara aflindu-se fugită și stricată de leși, s-au scârbit pe Alexandru vodă așa de rău cît numai era să-l omoară” (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 85).

⁵¹ „Deci întrindu Liubomirschiu în țară, pân a să apropiia oștile turcești, au prădatu țara până în Iași ... și au arsu leșii și Ieșii și din prada țării au strânsu hrană, care apoi au ținut pre leși toată vremea cît au fostu la Hotin” (Costin, p. 77).

⁵² „wolozsa wszystko wzieła w gory sama na zdobyczach na pogany ziadła” (Moldovenii toate au luat în munți, și înșiși au stat pe prada păgânilor) (AGAD, *Zbiór Branickich ze Suchej*, p. 81).

⁵³ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*, Seria A. Moldova, vol. XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, București, Editura Academiei, 1969, p. 390, nr. 288.

⁵⁴ *DRH*, A. Moldova, vol. XIX, nr. 289.

⁵⁵ *DRH*, A. Moldova, vol. XIX, nr. 291.

⁵⁶ *DRH*, A. Moldova, vol. XIX, nr. 294.

lista, cu siguranță, a fost mai mare⁵⁷, au primit de la Miron Barnovschi voievod așezăminte pentru vecinii lor. Din actele amintite, care folosesc niște formule diplomatice valabile pentru toate cazurile amintite rezultă că „s-au jeluît înaintea domniei mele rugătorii noștri, episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile, și mazilii și feciorii de boiari de țară ... dzicându că s-au pustiit satele și li s-au rășchirat vecinii prin slobodzii și prin sate boierești și ei au rămas numai cu seliștele... Într-aceea, domniia mea am svătuit cu tot svatul nostru ... și așe s-au tocmit și s-au ruptu dintru svatul nostru, ce vor hi fugiți vecini de după împăratul încoace (adică de la venirea lui Osman II în 1621 *n.ns*), ca să hie tari și puternici cu cărțile domniei mele călugării și feciorii de boiari a-ș lua vecinii, însă să le ia și cislă cum va hi cu direptul, hie unde vor hi și-i vor găsi, hie în sat domnescu, hie în oraș, hie în sat boierescu ...

Așijderea vecinii ce vor hi duș mainte de împăratul într-alte țări și vor veni de-acmu, și nu vor vrea să margă de bunăvoie la jupânul său, să hie slobozi a merge unde va hi voia, iar care vecini vor fugi de acmu înainte într-alte țări și vor veni iarăși în țară, nime să nu aibă a priimi vecinii altuia, ce să hie volnici stăpînii lor a-i lua or hie într-a cui satu-i vor găsi⁵⁸.

În text este vorba de anul 1621, când împăratul, adică Osman II, a venit în Moldova și a încercat să-i învingă pe polonezi la Hotin. Este evident că problemele generate de această campanie au fost atât de mari, încât s-a hotărât ca cei care și-au mutat locul de trai în urma evenimentelor din 1621, având deci un motiv întemeiat, să nu mai fie deranjați și să rămână pe moșiile unde au ajuns. Și doar acei care au fugit de pe moșii după acel eveniment, adică fără motiv întemeiat, să poată fi aduși înapoi. Un caz similar se produsese câteva decenii înainte când Mihai Viteazul a dat un asemenea așezământ, în urma evenimentelor din anul 1595, când Țara Românească a fost ocupată pentru câteva luni de otomani, iar o mulțime de țărani și-au părăsit moșiile ajungând la alți stăpâni. Gest apreciat eronat de către o parte din istoriografia românească drept „legarea de glie a țărănilor”⁵⁹. Ca atare, nu Mihai Viteazul a fost primul care i-a legat de glie, nici primul care stabilea întoarcerea țăranilor dependenți înapoi⁶⁰. Aceste practici existau și mai înainte. Pur și simplu, atât în Țara Românească, cât și în Moldova se dădea un termen de prescripție de când țăranii nu mai puteau fi căutați și aduși înapoi, dar puteau să rămână pe pământurile noilor stăpâni. În ambele cazuri era vorba de evenimente de anvergură: invazia otomană în Țara Românească în anul 1595 și campania lui Osman II sultanul turc împotriva Poloniei în anul 1621.

⁵⁷ Admitem în acest caz posibilitatea ca actele altor sfințe lăcașe sau ale boierilor să se fi pierdut între timp.

⁵⁸ *DRH*, A, vol. XIX, nr. 288, p. 390-391.

⁵⁹ Primul care a susținut acest lucru a fost N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în *Idem*, *Scrieri istorice, politice și economice 1844-1847*, București, Ed. Academiei, 1974, p. 154-161.

⁶⁰ Există numeroase studii cu privire la această problemă. Noi amintim aici primul studiu care a abordat temeinic această problemă: Constantin Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1915.

La câțiva ani de la bătălia de la Hotin, în Țara Moldovei s-a produs o incursiune tătărească în 1624⁶¹, dar aceasta nu a fost de anvergură războiului amintit și nu a fost luată în calcul la stabilirea termenului de prescripție.

Situația din timpul domniei lui Miron Barnovschi (1626-1629) era mult mai bună decât cea din domniile anterioare. Acest lucru se poate desluși și din perspectiva daniilor pe care domnii Moldovei le aduceau mitropoliei Moldovei. Descoperirea originalelor arhivei mitropoliei înstrăinate pe timpul lui Dosoftei reflectă clar această situație. Așa, sumele făcute danie de către Miron Barnovschi mitropoliei Moldovei au fost mult mai mari decât cele făcute danie de predecesorul său, Radu Mihnea⁶².

Ascendentul demografic se va remarca mai ales în timpul domniei lui Vasile Lupu. Miron Costin descria astfel situația de atunci: „Fericită domnia lui Vasilie vodă, în care de au fost cândva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție cu mare fericire și tăragănată până la 19 ani în zilele acestei domnii au fost”⁶³. Firește că și situația demografică s-a îmbunătățit în comparație cu perioada anterioară. Vom da aici un singur exemplu: dacă la 2 decembrie 1623, Poiana Vlădiciei era seliște, atunci la 10 aprilie 1640, ea era deja populată⁶⁴. Fostele seliști aveau să-și restabilească activitatea. De exemplu, la 1 iulie 1645, Vasile Lupu scutea de dări niște „ruși” „carii au ieșit acum din Țara Leșască și s-au așdizat în seliște la Călinești ... ce iaste a Tăutului spătariul”⁶⁵. Cu toate acestea, spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu situația se schimbă, iar același cronicar avea să deplângă acele timpuri de la care „s-au început și răul nostru în care până astăzi ne aflăm cu acestu pământu la cumplite vremi și Dumnezeu știe de nu și peste vacul nostru trăitoare”⁶⁶. Situația, așadar, s-a schimbat în anul 1650, când o pustiitoare incursiune a cazacilor și tătarilor avea să zguduie din nou Moldova: „o samă de la Soroca, dreptu spre părțile Sucevei, altă samă spre Orhei și Lăpușna, pân în Prut, oastea tătărească cu cazacii amestecată. Nespusă pradă aceasta este țărâi și de prada de la Ion vodă (cel Cumplit/Viteaz) cu puțin mai mică”⁶⁷. După care a urmat la scurt timp și războiul pentru succesiune dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan din 1653, încheiat cu victoria celui din urmă⁶⁸.

⁶¹ Miron Costin nu acordă mare atenție acelei incursiuni: Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, p. 91.

⁶² Valentin Constantinov, *Documente inedite privitoare la istoria românilor păstrate în arhivele din Belarus* A. Documente din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686, în *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. Economie, societate, politică, cultură, istoria științei. În onoarea profesorului Demir Dragnev*, Chișinău, 2017, p. 648-659, p. 650.

⁶³ M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 108.

⁶⁴ Valentin Constantinov, *Documente inedite privitoare la istoria românilor păstrate în arhivele din Belarus* A. Documente din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686..., p. 650.

⁶⁵ *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova, vol. XXVIII (1645-1646), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei, 2006, p. 96, nr. 115.

⁶⁶ M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 123.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 132.

⁶⁸ Despre domnia lui vezi: Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan (1653-1658)*, Iași, Editura Universității, 2003

Bilanțul acestei din urmă domnii făcut de Miron Costin este pozitiv: „Domnia lui Ștefan vodă au fostu cu mare bivșug țărâi la toți anii domniei sale, care s-au tăragănat tocmai 5 ani, în pâine, în vin, în stupi, mare roadă în toate”⁶⁹.

Dacă pentru alți ani de după domnia lui Gheorghe Ștefan nu avem știre, atunci, aceiași cronicar scria despre foamea din Moldova din timpul domniei lui Ștefăniță Lupu (1659-1661). Despre oastea lui cronicarul scria că „era pre puțină că țara într-aceea foamete era într-acele anu, cât mânca oamenii papură uscată în loc de pâine, măcinându-o uscată. Și de aceea foamete porecliia și pe Ștefan vodă de-i dzicea Papură vodă”⁷⁰.

Prin urmare, departe de a avea un proces liniar, static, ascendent sau descendent, fenomenul demografic din Țara Moldovei ni se prezintă ca unul mobil și dinamic, cu urcușuri și coborâșuri numerice. Niciodată, însă, nu s-a pus în pericol existența aici a elementului românesc. Vecinătatea munților a oferit totdeauna un loc nu prea depărtat de adăpost și de depășire a momentelor de cumpănă prin care a trecut cu regularitate populația românească de la est de Carpați. Același lucru se poate spune și despre depășirea celorlalte calamități, cum ar fi fost foamea. De fiecare dată, populația de aici găsea mijloacele necesare pentru depășirea situației dificile în care se afla. În literatura de specialitate s-a afirmat despre creșterea numărului populației în secolul al XVII-lea⁷¹. Este și cazul evoluției populației din secolul al XVII-lea, reflectată și în izvorul prezentat de noi. Un alt element care reflectă o dinamică demografică pozitivă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (până la ocupația de polonezi a părții de nord a țării – *vezi mai jos*) în comparație cu începutul secolului, 1606, o reprezintă numărul târgurilor. Astfel, dacă în anul 1606 în Moldova statutul de târguri îl aveau 27 de așezări⁷², în 1677 numărul lor a crescut la 32⁷³, chiar dacă creșterea este totuși ne semnificativă.

Conform actului prezentat de noi, Țara de Sus (sau, cum este numită, „de lângă munți” cuprinde 610 sate, iar Țara de Jos (ținuturile de jos de lângă Nistru) 1150. În total, conform acestui izvor, avem 1760 de sate. Pentru calcul am preluat conceptul demografic convențional, pentru fiecare sat am aplicat numărul minim și maxim de gospodării întâlnit în documentele de epocă de 20 și corespunzător 40 de gospodării pentru un sat, iar pentru fiecare gospodărie cinci membri. Astfel dacă admitem că satele aveau un număr mediu de 20 de case vom avea 176 000 de locuitori la sate, iar dacă 40 de case vom avea numărul de 352 000 de locuitori la sate. Prin urmare, numărul populației rurale ar trebui cuprins între 176 000 și

⁶⁹ M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 180.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 195.

⁷¹ П.В. Советов, *Аграрные отношения и особенности сельскохозяйственного производства в молдавской средневековой деревне*, în *История народного хозяйства Молдавской ССР*, Кишинев, 1976, p. 145.

⁷² I. Caproșu, *Un catastif moldovenesc*, p. 267.

⁷³ M. Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note comentarii, variante, indice și glosar de p. P. Panaitescu, București, 1958, p. 216-217.

352 000, iar la acesta poate fi adăugată și populația celor 32 de târguri⁷⁴, estimată în unele lucrări de specialitate la cca. 75 000 de oameni⁷⁵.

1760 (nr. satelor) x 20 (nr. caselor) x 5 (numărul membrilor de familie) = 176,000 locuitori la sate.

1760 (nr. satelor) x 40 (nr. caselor) x 5 (numărul membrilor de familie) = 352,000 locuitori la sate.

O concluzie se poate trage cu privire la situația din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prezentată de acest izvor și cea din anul 1591 de când avem datele catastifului lui Petru Șchiopul. Datele în linii mari nu diferă prea mult, deoarece în catastiful de la Petru Șchiopul avem

46860 de gospodării x 5 (membri de familie) = 234300 locuitori.

Totodată, această situație corespunde în linii mari și concluziilor trase de specialiștii care s-au preocupat de evoluția demografică de-a lungul evului mediu românesc și începutul epocii moderne, care sesizau până în anul 1742 o slabă creștere pe care au motivat-o cu criza mai ales din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea⁷⁶. Această ultimă perioadă corespunde și cu războiul dintre Imperiul Otoman cu Liga Sfântă, în care a fost implicată și Moldova. Dorința lui Jan III Sobieski regele Poloniei de a ocupa Moldova și de a-l așeza domn pe fiul său Jakob a dus la ocuparea părții de nord a Moldovei de către armatele polone până în anul 1699⁷⁷, perioadă care a fost însoțită de numeroase campanii de jaf în interiorul țării ceea ce, fără îndoială, nu putea contribui la o ameliorare demografică.

Prin urmare, confruntând datele cuprinse în harta planșă din Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (2250 de sate*cu 20 și 40 de case și apoi *5 persoane) cu cele din 1591 (46 860 de gospodării*5 persoane) și cu cele din documentul nostru (1760 de sate*cu 20 și 40 *5 persoane) vom obține un asemenea tablou.

1504		1591		Înainte de 1665	
Min. (peste)	Max. (peste)	Min.	Max.	Min. (peste)	Max. (peste)
225 000	450 000	234 000	234 000	176 000	352 000

ANEXĂ:

Powiaty Ziemi Wołoski co na podgurami są
Powiat/ținut Czernieiowski w ktorym powiecie wsi/sate 70

⁷⁴ M. Costin, *Opere*, p. 216-217.

⁷⁵ П.В. Советов' *Аграрные отношения и особенности сельскохозяйственного производства в молдавской средневековой деревне* p. 145.

⁷⁶ D. Dragnev, *Evoluție demografică și circulație umană în Țările Române în secolul al XVIII-lea*, în Idem, *Istorie și civilizație modernă timpurie în Țările Române*, Studii și materiale, Chișinău, ed. Cartdidact-Civitas, 2012, p. 254-255.

⁷⁷ Retrocedarea Cameniței către polonezi a fost însoțită de către retrocedarea cetăților moldovenești ocupate până atunci de polonezi către domnul Moldovei Antioh Cantemir. Rezumatele documentelor în acest dosar în studiul nostru *Documente privitoare la istoria românilor în ediții documentare poloneze recente (II)*, sub tipar la Anuarul Institutului de Istorie al AȘM (2016).

Powiat Dorohuiski w ktorym powiecie wsi 80
 Powiat Chorłowski w ktorym powiecie wsi 60
 Powiat Szczawski w ktorym powiecie wsi 200
 Powiat Niemiecki w ktorym powiecie wsi 100
 Powiat Romanski w ktorym powiecie wsi 70
 Powiat Girligaturski w ktorym powiecie wsi 30 y miasto <(în total 610)>.

Powiaty dolinskie co po nad Dniestrem/Ținuturile de vale ce sunt dinspre Nistru
 Powiat Chocimski/Hotin w ktorym powiecie wsi 200
 Powiat Sorocki/Soroca w ktorym powiecie wsi 100
 Powiat Orhiiowski/Orhei w ktorym powiecie wsi 200
 Powiat Łopusznianski/Lăpușna w ktorym powiecie wsi 150
 Powiat Falczyca/Fălciu w ktorym powiecie wsi 150
 Powiat Kidiaczki/Tigheci w ktorym powiecie wsi 150
 Powiat Kochurluiski/Covurlui w ktorym powiecie wsi 100
 Powiat Putnianski/Putna w ktorym powiecie wsi 100 <(în total 1150) 1760 (Ambele Țări de Sus și de Jos)>

Seret sie poczyna za Łukawca ktury wpada w Dunay pod miastem Braliłowem/ Siretul se începe după Lucawica și se varsă în Dunăre lângă Brăila.

Pрут wpada w Dunai w brudzy a tam na tei stronie Dunai misto Ren/Pрут se varsă în Dunăre în vaduri de partea cealaltă acolo e Reni.

Miasto Roman siedzi miedzy Seretem a Moldawo za miastem sie chodzą rzyka Romanem/ Orașul Roman se află între Siret și Moldova, după oraș curge râul Roman.

<Traducere>:

Ținuturile Țării Moldovei dinspre munte.
 Ținutul Cernăuți în care ținut sunt sate 70
 Ținutul Dorohoi în care ținut sunt sate 80
 Ținutul Hârlău în care ținut sunt sate 60
 Ținutul Suceava în care ținut sunt sate 200
 Ținutul Neamț în care ținut sunt sate 100
 Ținutul Roman în care ținut sunt sate 70
 Ținutul Cârliștura în care ținut sunt sate 30 și orașul <(în total 610)>.

Ținuturile de vale ce sunt dinspre Nistru
 Ținutul Hotin în care ținut sunt sate 200
 Ținutul Soroca în care ținut sunt sate 100
 Ținutul Orhei în care ținut sunt sate 200
 Ținutul Lăpușna în care ținut sunt sate 150
 Ținutul Fălciu în care ținut sunt sate 150
 Ținutul Tigheci în care ținut sunt sate 150
 Ținutul Covurlui în care ținut sunt sate 100
 Ținutul Putna în care ținut sunt sate 100 <(în total 1150) 1760 (Ambele Țări de Sus și de Jos)>.

Biblioteca Czartoryski. Ms. nr. 1957, p. 163. Acte din perioada 1661-1663. Înainte de anul 1665.

Alexandru Furtună*

CONSIDERENTE CU PRIVIRE LA MICA PROPRIETATE (RĂZĂȘEASCĂ, DE MOȘINAȘI) DIN ȚINUTUL IAȘI

In this article the status and socio-economic development of some freeholder localities from Iași district were analyzed. Author ascertains that the inhabitants of *respective villages were free people*. Over the centuries, aliquots from freeholder localities were alienated. As a result, freeholder localities disintegrated. At the same time, some parts of the freeholder lands were concentrated in hands by those who held various functions. The most freeholder localities were located on the territory of the current rayons Glodeni, Fălești, Ungheni and Nisporeni.

Keywords: owner, monastery, proprietary, boyar, yeoman, old man, border, the law of the country, estate, village.

Problema proprietății răzeșești, luată în ansamblu, și-a găsit reflectare în numeroase lucrări. Respectiv, istoriografia chestiunii în cauză, necesită o cercetare separată. De data aceasta, punând la bază documente edite, vom da predilecție unui studiu de caz cu privire la mica proprietate din ținutul Iași.

Pentru început, vom încerca să descifrăm noțiunea de „proprietate răzășească”. Astfel, un act de judecată moldovenesc, din 1819, definește în modul următor proprietatea răzășească: „Stăpânire răzășească este aceea unde o bucată de loc înconjurată cu hotară o stăpânesc multe obraze, împreună stăpânitori cu toții, însă fără să fie partea nimărui dispărțită cu hotară, nici locul cunoscut undi este partea fiștecăruie, ci stăpânesc toți, toată acea moșie împreună, având ei în de ei știință numai, câtă parte i să vine fiștecăruie într-aceea moșie stăpânită de toți împreună”¹.

* Alexandru Furtună, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

¹ Citat după: p. p. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. Ediția a II-a. Postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely. București, 1994, p. 32. Vezi și: *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*. București, 1988, p. 103; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*. Tomul I. *De la origini până la 1834*. București, 1907; A. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*. București, 1986, p. 233-249; S. Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*. /

Dar, pe parcursul anilor, cauzele fiind multiple, anumite cote-părți din stăpânirea răzășească sau chiar întreaga stăpânire, sunt înstrăinate. Ca, ulterior, noii stăpâni cu statutul de coproprietari (fie boieri sau mănăstiri), cer delimitarea cotelor-părți procurate. În așa fel, se pun bazele unui proces ireversibil de destrămare a obștii răzășești. Concomitent se desfășoară și procesul de concentrare a pământului moșinașilor în mâinile unor proprietari. De regulă, proprietarii respectivi dețineau și importante dregătorii, fapt ce facilita îmbunătățirea situației lor materiale. În cele ce urmează, dată fiind bogăția informației cu privire la proprietatea răzășească, ne vom referi doar la unele cazuri tipice care ilustrează dezideratele anunțate mai sus. Așadar, vor fi analizate statutul și evoluția social-economică a următoarelor localități răzășești (de moșinași) din țin. Iași.

1. Băloșeni, pe Jijia

În **iunie 1607** (data lipsește – A. F.), conform unui zăpis de vânzare-cumpărare, Agafia, fata Barcei, nepoata Tomșăi din Băloșeni, vinde partea ei de ocină „din sat din Băloșeni, dela Jijia, din cutul din gios, a patra parte din partea Tomșăi; dreptu doodzeci di taleri bătuți, lui Iliăș Axintoci din Băloșeni”².

La **3 iunie 1619**, „au pârât de față înaintea noastră (domnului Gaspar Grați-ani – A. F.) copiii Motrei, nepoții lui Șteful Tărăță, pe Ion Hăugul pitărel, pentru o [parte] de ocină din satul Băloșeni”. Până la urmă, dreptate i se face lui Ion Hăugul. Căci, spune domnul „**i-am judecat după legea țării și le-am dat și lege, peste această mărturie, ca să jure copiii Motrei cu 12 jurători, că n-a vândut mama lor această ocină. Deci când le-a fost ziua, ei n-au venit cu jurătorii, ci au rămas din toată legea**”³ (subl. n. – A. F.).

Cele mai multe cote-părți din satul răzășesc Băloșeni („cu loc în vatra satului și cu câmp și cu loc de fânaș și cu loc de iaz și cu tot venitul”) au fost cumpărate, pe parcursul anilor, de negustorii din târgul Iași („panii”, „giupânii”, „slugile noastre”) Toader Ștefan, Paradis Saula și Mihai Ungurul. Grăitoare, în acest sens,

Studiu istorico-genealogic). Chișinău, 2012, p. 38-52 etc.; D. Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*. Chișinău, 2012, p. 378-416; Д.М. Драгнев, П.В. Советов, *О резешском землевладении в Молдавии XVI– середины XVIII в.*, în *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. 1962. Минск, 1964; idem, *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии*, în *Ученые записки Кишиневского государственного университета*, Том. 79, 1965, стр. 163-183; idem, *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.)*, în *Славяно-волошские связи*. Кишинев, 1968, стр. 64-114; Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, „A.D. Xenopol” XIV. 1977, p. 133-165; A. Popovici, *Proprietate devălmașă și structura socială a proprietarilor ei în ținuturile Lăpușna, Orhei, Soroca (sec. XV – începutul sec. XVIII)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1999, nr. 1 – 2, p. 56 – 65; C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774 – 1918): aspecte etnodemografice și profesionale*. Chișinău, 2003, p. 40 – 45.

² *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVII. vol. II (1606-1610)*. București, 1953, p. 108-109.

³ *Ibidem*, vol. IV (1616-1620). București, 1956, p. 357-358.

sunt documentele din 16 decembrie 1633⁴; 13 ianuarie și 20 decembrie 1634⁵; 15 februarie 1635, 21 mai 1635, 25 mai [1635-1637], 2 iulie <1635-1638>, 21 septembrie 1635, 12 noiembrie 1635⁶; 5 iulie și 3 decembrie 1638⁷; 25 mai <înainte de 1641>, 2 iulie <înainte de 1641>, 21 septembrie <înainte de 1641>⁸.

Însă, noii cumpărători (negustori din Iași – A. F.) cer să le fie delimitate părțile procurate de la răzeșii satului Băloșeni. Ca urmare, se ivesc unele neînțelegeri. Detaliile dezlegării acestui conflict de interese, dintre răzeșii băștinași și negustorii venetici, le găsim într-un document din **21 septembrie 1641**. Astfel, domnul Vasile Lupu spune că „au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, sluga noastră Toader negustor din Iași, și Mihai de asemenea și Parades și s-au pârât de față, înaintea noastră, cu Grigorie și cu alți veri ai lui și cu toți răzeșii lor din satul Băloșeni, pentru niște părți de ocină din acel sat Băloșeni, ce este în ținutul Iași, pe Jijia, spunând slugile noastre mai sus scrise că le este lor jumătate din acest sat, partea din jos a patra parte, și din cealaltă jumătate, din partea de sus, dreaptă ocină și cumpărătură (...).

Deci Grigore și cu toți răzeșii lor așa au răspuns, dinaintea noastră, că n-au stăpânit slugile noastre, Toader și Parades și Mihaiu, numai ceea ce au cumpărat, ci au luat mai mult.

Deci **domnia mea și tot Sfatul nostru i-am judecat după dreptate și după legea țării și am trimis acolo pe boierul nostru credincios, Vasile Roșca vornic de gloată, ca să strângă oameni buni, megieși dimprejur, și să le aleagă după drese toate cumpărăturile din acest sat mai sus scris, Băloșeni**” (subl. n. – A. F.).

Vasile Roșca îndeplinește respectiva poruncă domnească („le-au ales toate părțile din satul Băloșeni”). În cele din urmă, domnul Vasile Lupu hotărăște: „Deci de acum înainte, să aibă ei (slugile noastre, Toader și Mihai și Parades, negustori din târgul Iași – A. F.) a-și stăpâni dreapta lor ocină și cumpărătura mai sus înainte zisă”⁹.

În așa fel, a fost declanșat procesul de destrămarea a obștii răzășești din satul Băloșeni.

Cote-părți din Băloșeni, de rând cu negustorii ieșeni, cumpără și vornicul Neaniul (vezi documentele din 25 august și 28 noiembrie 1635)¹⁰.

⁴ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. vol. XXI (1632-1633)*. Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi. București, 1971, p. 538.

⁵ *Ibidem*, vol. XXII (1634). Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi. București, 1974, p. 19-20 și doc. nr. 293.

⁶ *Ibidem*, vol. XXIII (1635-1636). Volum întocmit de L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat. București, 1996, p. 34-35, 156-159, 191-192, 288-289, 307-308.

⁷ *Ibidem*, vol. XXIV (1637-1638). Volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu. București, 1998, p. 384-385, 479-480.

⁸ *Ibidem*, vol. XXVI (1641-1642). Volum întocmit de I. Caproșu. București, 2003, p. 126-127, 155, 224-225.

⁹ *Ibidem*, p. 226-227.

¹⁰ *Ibidem*, vol. XXIII, p. 261, 319-320.

De regulă, conform dreptului de protimisis, cota-parte era vândură rudelor apropiate. Drept dovadă a acestei afirmații, poate servi un zapis din **15 iunie <cca 1638>**. În documentul respectiv se spune: „Adică eu, Hariton, ficiorul lui Vas(i) lie Mardan din Baloșeni, însumi pre mine mărturisescu cu cestu dzapis al meu cum **am vândut, de nimene nivoit, nici împresurat, și cu întrebarea și cu voia fraților mici și cu <a> verilor miei și a nepoților și a toată ruda mea, a mea dreaptă ocină și moșie din sat din Băloșeni (...). Aceea am vândut fratelui nostru Ionașco Dronei din Blândești pre un cal dreptu doadzeci de galbeni buni și două vaci bune cu vițai**”¹¹ (subl. n. – A. F.).

2. Străoani, pe Jijia

La **17 mai 1718**, domnul Mihai Racoviță scrie lui Toader Cujbă, vornic de gloată, și lui Axinte Uricarul să meargă să cerceteze la satul Străoani, pe Jijia, și la Luceni, împreună cu răzeșii (...), care este partea lui Adam, fiul lui Costanda cupeț, rămasă de la Pascal neguțătorul, moșul său (...). Iar **pentru a patra parte din Străoani să meargă toți răzeșii cu „brazda în cap, după obiceiul moșilor” și pe unde vor arăta că a stăpânit Pascal, moșul lui Adam, pe acolo să stâlpească și să facă mărturie.**¹²

3. Onceani, pe Jijia

La **3 iulie 1706**, domnul Antioh Cantemir dă de știre: „... adec sau părăt de fați înaintea domniei miali, Mărzac stegarul domnescu și Meleghia ceau fost stegar și alți răziași a lor carili au moșii împreun la sat la Onciani, la ținutul Iașilor, pe apa Jijii și a Prutului, cu Ion și cu Constantin, cari au fost făcut sednic, întrapa Prutului, pe moșia acestor răzieși”.

Cercetând pâra respectivă, domnul hotărăște: „Deci și domniia mia am socotit cu tot sfatul nostru că **moșanul fiaști când sar tâmpla, volnic iaste ași apăra și a stăpâni moșiia sa despre toți (...); pre cini vor lasă răzeși acela să aibă a să hrăni pe moșiia lor și să aibă a da vinitul, după obicei vechiu** (subl. n. – A. F.) or fieștea cu ce măestrii să vă hrăni asijderile și ori cându sar tâmpla înblând pre acolo și aceia cu orici să aibă a da din peaștea, dup obicei, din trei pești un peaștea sau din trei bani un ban și din stog di fân câte un ortu ori din dzăci căpiță de fân, așijdirili și din pâine și dintralte din toate cini cu ce fial de hran sar hrăni pe moșiia lor și nim(e) să nu ste în potriua cărții domniei meli și de această păra să nu s mai părăscă peste carte domniei miali”¹³.

4. Dămășcani (Demeșcani)

La **10 mai 1586**, domnul Petru Șchiopul spune că „au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni Tudora, cneaghina lui Pătrașco fost ceaș-

¹¹ *Ibidem*, vol. XXIV, p. 362-363.

¹² *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*. vol. V, 1701-1720. București, 1974, p. 425-426.

¹³ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoare (Documente slavo-române între 1412-1722)*. vol. XXII. Iași, 1929, p. 64-65. Vezi și: Gh. Ghibănescu, *Arhiva muzeului municipal Iași. Documente românești (1653-1722)*. Fascicula II. Iași, 1929, p. 64-65.

nic, și sora ei, Mărica, cneaghina lui Moga sulger, și sora lor, Greaca, cneaghina lui Orăș fost vornic, fiicele Ilisaftei, nepoatele Anușcăi, și s-au părât de față, înaintea noastră, cu Isacico fiul lui Demeșcanul, și cu Dudăi diac și cu toți verii lor, pentru un loc din hotarul Stancăuților”. Isacico Demeșcanul și rudele sale afirmă că locul respectiv este din hotarul satului Demeșcani, iar Tudora și rudele sale – că locul în cauză este din hotarul Stancăuților. În continuare domnul dă știre că „ei (împricinații – A. F.), de bunăvoia lor, au luat hotarnic pe sluga noastră credincioasă Paos vornic, ca să le hotărnicească lor <acest loc> și să le aleagă <acest loc> cu oameni buni și bătrâni.

Deci, sluga noastră credincioasă, Paos vornic de gloată, s-a dus acolo cu oameni buni și bătrâni și le-a hotărnicit și a aflat cu sufletul lui și cu acești oameni buni că acest loc a fost din hotarul Stancăuților și le-a ridicat lor stâlpii.

Deci, **domnia mea am trimis și am luat 50 de boi de la Isacico Demeșcanul și de la Dudăi diac și de la verii lor, pentru că au sărit Isacico și verii săi să crotropească pe slugile noastre, pe Petriman și pe Lupul și pe Orăș aprozi și pe frații lor, fiii mai sus scrișilor, în acest loc din hotarul Stancăuților**”¹⁴ (subl. n. – A. F.)

Moșia Dămășcani, conform unor zapise din **23 iulie <1617>** și **8 iunie <1666>** (vezi documentul din **7 octombrie 1766** – A. F.), „să cunoaști că unblă în trei bătrâni, anumi Nastasăe, fămee lui Ghiorghii Cotiușca, ce au vândut lui Savin diaconul, din care să tragi Bâgul; și alt bătrân, Toader Dimișcanul și Irimicie Dămășcanu, și parti Pahotii; al treile bătrân – Erimie Pahota”¹⁵.

5. Miclăușeni

Conform unui zăpis, din **2 februarie <1598>**, Nastea, femeia lui Ionașco, vinde dreapta ei ocină și moșie din Miclăușeni, lui Zane diac, „drept 12 oi cu miei, cu pomeț și cu tot venitul, ca să-i fie lui ocină și moșie și fiilor lui”. Zane cumpără și alte părți din Miclăușeni (vezi documentele din 20 martie și 16 iunie 1598)¹⁶.

La **4 iulie 1609**, popa Toader și preuteasa lui, Frăsâna, din Românești, vând partea lor de ocină, cât se va alege, din Miclăușeni. O vând diacului Carp. În această tocmeală, de rând cu mulți oameni buni, se regăsește și Nechifor – fost mare vătah al ținutului Iași. Oamenii buni declară că „**pre mai mare credință ne-am pus și peceteile de credință, într-acest zăpis, ca să-și facă** (Carp diacul – A. F.) **deres pre acea ocină, să se știe**”¹⁷ (subl. n. – A. F.).

¹⁴ DRH. A. Moldova. vol. VIII (1585-1592). Volum întocmit de I. Caproșu. București, 2014, p. 134-135.

¹⁵ Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea. 1751-1774/ Cărți domnești și zapise/. Colecția Moldova în epoca feudalismului, volumul IX. Volum realizat de: L. Svetlicinai, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonator: D. Dragnev, membru corespondent al AȘM. Chișinău, 2004, p. 193-194.

¹⁶ DRH. A. Moldova. vol. IX (1593-1598). Volum întocmit de p. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, C. Chelcu, S. Grigoruță. București; 2014, p. 370-371, 409, 488-489.

¹⁷ DIR. A. Moldova. Veacul XVII. vol. II (1606-1610). București, 1953, p. 225-226.

La **28 iulie 1612**, domnul Ștefan Tomșa II întărește diacului Carp și alte părți din Miclăușeni. La **8 martie 1613**, Motrea, fiica lui Ilie din Miclăușeni, vinde dreapta sa parte de ocină; „pentru o vacă cu vițel și cinci taleri, lui Carp diac din satul Miclăușani, și cu grădină, ce se va alege în acea parte de ocină”¹⁸.

6. Brădeni („ce să numește Măgura”), la fundul Vlabnicului

Anumite părți din satul răzășesc Brădeni au fost stăpânite și de locuitorii altor sate. Astfel, la **9 martie 1642**, înaintea domnului Vasile Lupu a venit „Bercea, fiul lui Fratiul din Rădeni, de a lui bună voie, nesilit de nimeni, nici asuprit, și a dat și a dăruit a sa dreaptă ocină și dedină din jumătatea de jos a satului Brădeni, cât se va alege partea lui, fără partea fraților săi, numai partea sa a dat-o pentru iertarea păcatelor părintelui său Frațiul și pentru iertarea păcatelor fraților săi răposați Iacob și Negruț, din vatra satului și din câmp și din pădure și din tot venitul. Aceasta el a dat-o și a dăruito rudei sale, slugii noastre Constantin iuzbașa din Mircești”¹⁹ (subl. n – A. F.).

În alt sat locuia, se pare, și Aftenie, feciorul lui Bărgan. La **21 septembrie 1731**, Grigore II Ghica eliberează o carte domnească, spunând: „să hie volnic (Aftenie – A. F.) cu cartia domnii miali a-ș lua di a zece di pre o moșia, ce zic că ari di la părinții lui, la Brădeni, ce este în ținutul Iașiului, să aibă a-ș lua di a zece din pâni și din fânaț, și din grădini, și din prisăci cu stupi, din tot vinitul pre obicei. Și nim să nu cutezi a sta împotriva cărții domnii miali.

Iar carii ari avia a răspundi din răzeș sau dintr-altăi, să viia să stia față la Divanul domnii miali și să-ș aducă și dreș (dres – A. F.), zapis, ci-or fi având”²⁰.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, în satul răzășesc Brădeni dețineau cote-părți semințiile Grunzul, Bunescul și Bărgan. Între ei era, pentru pământ, „ne ruptă gâlceavă și pricină”.

Gâlceava, până la urmă, pare că se încheie. Răzeșii împrecinați, conform unui zapis „de tocmală și de așezare”, spun: „Și noi în de noi încă ni-am împăcat și ni-am odihnit cu această mai sus scrise așezare. Și drept aceea, ca să fie lepădată dintre noi toată pricina și gâlceava, și să rămâie liniște și bună frăția, și pașnică răzeșie, li-am dat zapisul acesta Buneștilor să-s ția parte lor cu tot venitul cu pace.

Dară de ni-am rădica vrunii cu gâlceavă, unii ca aceea să fie de necinste și să-s pedepsească, plătind și toată cheltuiala, ce s-ar pricinui (vezi documentul din **9 decembrie 1749**). Într-un alt document, emis în aceeași zi, este specificat: „Înse la iscălitul zapisului m-am tâmplat eu, Enache Bărgan, dară sunt vechil trimis din parte tuturor fraților. Și pentru aceea am pus degetul numai eu și m-am apucat, că și ceilalți vor iscăli”²¹.

¹⁸ *Ibidem*, vol. III (1611-1615). București, 1954, p. 95-96, 122.

¹⁹ DRH. A. Moldova, vol. XXVI, p. 291-292.

²⁰ *Moldova în epoca feudalismului*. vol. VIII. *Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise*. Coordonator: membru-corespondent al AȘM. – D. Dragnev. Volum întocmit de L. Svetlicinai, D. Dragnev și E. Bociarov. Chișinău, 1998, p. 105.

²¹ *Ibidem*, p. 214-215.

Peste ani, însă gâlceava între urmașii semințiilor Grunzul, Bunescul și Bârgan reizbucnește și, ca urmare, drumul prin judecăți este deschis („stând față) la giudecat(ă) cu toții”) (vezi documentul din **27 martie 1767**)²².

Nu trece multă vreme, după această judecată, când domnul Grigore III Ghi-ca poruncește (la **16 iunie 1775**) „voao răzășilor de moșia Brădeni, ot Măgură, ținut Eșilor, anume Năstase Bunescul i Arsănie Bârgan, i Ștefan Bârgan, i Ghe-orghe Bârgan, i Ion Bârgan, și Iftenie Ciuhurianul cu alți răzăși, fiindcă aveți pricină de giudecată cu dum(nealui) pah(arnic) Costantin Balș i cu sulgerul Vasâle Carpu pentru o bucată de loc, ce ați împresurat voi, din moșia dom(niilor) sale, Chetroasa, care bucată de loc o numiți(i) voi Năbojiții și zăceți că este tot din hotarul moșiei voastre, a Brădenilor, de **vi să pune zi de soroc duminică, acmu iuni 29 zâle, să vă sculați și cu toate scrisorile, ce veți fi având, să veniți aici, ca să vi să caute giudecata cu Divanul domnii mele, că nevenind la sorocul de mai sus arătat, vă veți aduce cu om gospod și cu cibote**”²³ (subl. n. – A. F.).

În anii următori, unele din semințiile nominalizate mai sus, vând sau dăruiesc părțile lor din Brădeni vel logofătului Vasile Razul. Astfel, la **11 martie 1776**, Arsenie – feciorul lui Toader Bârgan, spune că „făcut-am adevărat zapisul meu la cinstita mâna dumisali Vasilii Razul, vel logofăt, precum să s(e) știi, că cu de nimene silit nici asuprit, ci de a me bună voi i-am vândut dumisale toată parte me, ci s(e) va alege din moșia Brădeni, de la ținut(ul) Iași, care parte de moșii și mie mi-au fost de baștină părintască de pe strămoșul meu... Arpintii, cu case în seliști, moșii cu livezi de pomi, din iazu, din păduri, din câmpu și din tot locul cu venit.

În aceeași zi (11 martie 1776 – A.F.), Păladii, feciorul lui Iftimii Bârganu mărturisește că „făcut-am această adevărată a me scrisoari de daniia la cinstit mâna dumisali Vasile Razul, vel logofăt, precum să s(e) știi, că eu pentru multă căutare și milă ce am avut de la dumnealui logofăt, însumi din bună voia me, di nimi silit, nici asuprit, m-am socotit și, vrând să-l mulțămăsc pe dumnealui, i-am dat daniia și i-am dăruit toată parte me di moșii (...).

Deci, de acmu înainte, după scrisoare me aceasta, să o stăpânească dum(-nealui) toată parte me aceasta în pace și nesupărat denspri nime. Și să-i fie dumisale dreaptă ocină și moșii în veci nestrămutată. Și dinspre nime din neamurile mele să nu aibă dum(nealui) nici o supărari, căci nu au nime treabă, fiind dreaptă parte me strămoșească de baștină și părintască. Iar cându cineva și din neamurile mele vor ave ceva a răspunde, în câtă vremi vor trăi, să aibă a-ș căuta cu mine, iar dum(nealui) vel logofăt să n-aibă nici o supărare. Și iarăși zicu, **oricine din neamurile mele s-ar ispiti ori cu ce chip ca să strice sau să strămute daniia me aceasta, strașnicul și dreptul giudecător la înfricoșata zi a giudecății să-i fie păruș** (părâș – A. F.), **și de mine, păcătosu, încă sa fie neertat**” (subl. n. – A. F.).

²² *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. IX, p. 196-198.

²³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786) / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. X. Volum realizat de: L. Svetlicinai. D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonator: D. Dragnev, membru corespondent al AȘM Chișinău, 2005, p. 27.

La **19 martie, 11 iunie și 11 iulie 1776**, alți reprezentanți ai seminției Bărganu, rude de sânge sau prin alianță, vând sau dăruiesc părți din moșia Brădeni, ce să numește Măgura, precum și din moșia Nebojiții („sunt ales deosăbite și stâlpite de cătră alți răzeși”)²⁴.

La distanța de patru ani și mai bine, respectivele părți de danie și cumpărătură ale vel logofătului Vasile Razul, sunt stâlpite. Detaliile cu privire la alegere și hotărnicire, le găsim într-un document din **6 octombrie 1780**. Astfel, la data anunțată, Nicolae – vornic de poartă, spune: „Facem cu această mărturie a mea hotarnică, ca fiind eu rânduit cu luminată carte a preainălțat domnul al nostru, măria sa Costandin Dimitrie Moruzi voevod, prin care mi se poroncește ca să merg la moșia Brădenii, ce să numește acmu Măgura, care moșie iaste piste Prut, la ținut Eșilor, la fundu Vlabnicului, să aleg și să hotărâsc părțile de moșie a dum(isale) Vasile Razul, vel logofăt, de danii și cumpărături, și să le deosăbesc de cătră alți răzăși.

Deci, după poruncă am mersu la starea numitii moșii și am strâns oameni, răzășii și împrejurașii, anume (...). Și fiind de față și Timofte căpitan Lăpușneanul, vechilul dum(isale) vel logofăt, cu scrisorile, am cerut să-mi arăte cu ce scrisori cere dumnealui vel logofăt în Brădeni”. Ca urmare, au fost arătate zapisele din 11 martie, 19 marie și 11 iunie 1776 (vezi mai sus). În continuare, vornicul de poartă, împreună cu răzeșii aleși, fac cercetare („ca s(ă) videm câtă parte are fieștecare zapis”) și pun pietre hotar („despărțind partea dumisale vel logofăt de părțile răzășilor”). Odată măsurătorile respective făcute, vornicul de poartă încheie: „Și cu acestea scrisori și pietre hotară, ce s-au pus, care să arată mai sus, s-au ales și s-au hotărât partea dumisale vel logofăt. Și am făcut această mărturie hotarnică la cinstit mâna dumisale vel logofăt, în care am pus pecete porții și am iscălit”.

Și, în cele din urmă, domnul Constantin Moruzi, dă o carte (la **21 noiembrie 1780**) „cinstit și credincios boierului domnii mele, dumisale Vasile Razul, vel logofăt, ca după zapisile ce are de la răzeși de danie și cumpărături și după mărturiile hotarnice a(le) numitului vornic de poartă (Neculai Grosul – A. F.), să aibă dumnealui a-și stăpâni drepte părțile dumisale din moșie Măgurelile (la Fundul Culișoarei – A. F.) și după moșie Brădenii (la Fundul Vlabnicului – A. F.), ce să numește Măgura, în toate semnele și hotărâle, și cu tot venitul, adică **să-și ia adetul de case de la oamenii, ce se vor afla șazetori pe părțile de moșie a dumisale, și dijma din țarini cu pâine și de câmpu cu fânețe, din pricesi cu stupi, din grădini cu legumi, din bălți cu pește, din pădure și din tut locul, din toate pe obicei și pe hotărâre ponturilor. Iar având cinesse ceva a răspunde, să vie de față la Divanul domniei mele cu scrisori și dovezi, ce vor avea**”²⁵ (subl. n. – A. F.).

N-a durat nici jumătate de an, de la data emiterii cărții domnești de mai sus, și vel logofătul Vasile Razul ia (la **17 martie 1781**) următoarea decizie: „... încre-

²⁴ *Ibidem*, p. 38-41, 45, 50-51.

²⁵ *Ibidem*, p. 101-104.

dințez cu acest adevărat zăpis al meu la cinstită mâna preasfinții sale, părintelui mitropolitului țării, chirio chir Gavriil, precum ca să știe, că având eu câteva părți de moșie, danii și cumpărături de la răzeși, în moșia Măgurelile, ce iaste la fundul Culișoarii, care să cuprind în 4 zapise, și în moșia Brădenii, ce să numește Măgura, care să cuprind în 7 zapise (...). **M-am socotit și din bunăvoința și alegerea cugetului meu, pentru a noastră și a răposăților noștri pomenire și mântuire sufletească, am închinat și am dat danie Sfintei Mitropolii toate aceste părți de moșie de mai sus arătate** (subl. n. – A. F.), care să cuprind în 11 zapise de danii și de cumpărături. Și am dat la mâna preasfinții sale, părintelui mitropolit(u)lui, toate zapisele acestea, împreună cu 2 hotarnice și cu o carte gospod de stăpânire pe aceste părți de moșie, care, după dania și afierosirea, ce am făcut, să aibă Sfânta Mitropolie a le stăpâni cu bună pace, ca pe drepte moșiile sale, fără a nu să strămuta de la stăpânirea mitropoliei nici odinioară, în veci, **făcându-și preasfințit) părintele mitropolitul și dres g(o)sp(o)d de întăritură, după acest adevărat zăpis al meu de danie, care l-am încredințat cu însumi iscălitura și pecetea mea**²⁶ (subl. n. – A.F.).

Și unii locuitori, cum ar fi căpitanul Ipati Samson, dă și închină (la **19 mai 1781**) danie la Sfânta Mitropolie, partea lui din moșia Brădeni, cumpărată de la Toma, feciorul lui Constantin Bărgan. Partea sa de moșie o dă și o închină, de asemenea, mazilul Ilașcu Bărgan²⁷.

La **16 iunie 1783**, domnul Alexandru Mavrocordat Delibei spune că „cerând preosvinția sa, părintele mitropolitul, ca toate acele părți de moșii, dintr-acele trei hotară (Măgurele, Brădeni și Nebojiți – A. F.), să le aleagă și să hotărască la un loc, în fieștecare hotar, iată scriem de nu vei putea dum(neata) pah(arnic) (Ionițe Canano – biv vel paharnic, ispravnic de ținut Eșilor – A. F.) merge, având trebuințele ținutului, **să orânduiești din partea dum(itale) doi-trei mazili, oameni de ispravă**, ca să meargă depreună cu Ion Pilipovschie, biv vel med(elnicer), la numitele moșii, și acolo să strângă pe toți răzeșii și pe împregiurașii, și fiind de față vechilul Svintei Mitropolii, cu toate scrisorile, să facă cercetare tuturor scrisorilor, atât a Svintei Mitropolii, cât și a răzeșilor, și ce să vor dovedi drepte părțile Svintei Mitropolii, la fieștecare hotar să le aleagă și să hotărască, stălpindu-le și cu pietri hotară, să dea și mărturii hotarnice în semne, iscălite de dânșii și de toți răzeșii și împregiurașii, câți să vor tâmpla la hotărât (...) și să arate curat în hotarnică suma, cât s-au venit în partea Sfintei Mitropolii, în fieștecare hotar, și cât au rămas la răzeș, la fieștecare măsură, cu bună înțelegere, cum și cu ce moșii să megieșescu. Și acele hotarnice să le încredințezi și cu iscălitura dum(itale), care cercetându-să aice de dum(isale) vel log(ofăt) de vor fi făcute cu bună dreptate, făr(ă) de vreo asuprire cuiva, și vor fi cu primirea răzeșilor, s-a da Svintei Mitropolii și întăritură de la domnia mea. Iar unde s-a tâmpla vreo pricină și vreunii din răzeși nu

²⁶ *Ibidem*, p. 115

²⁷ *Ibidem*, p. 118-119.

să vor mulțemi cu hotărătura, ce s-a face acolo, numai pietri hotară să nu să pue, ci cu mărturie scrisă, toată pricina pe largu, să vie la domnesul nostru Divan, de unde după dreptate, ce s-a cunoaște, s-a da hotărâre”²⁸

Așadar, Sfânta Motropolie stăpânea cote-părți din moșia Brădeni. Cotele în cauză aparținuse vel logofătului Vasile Razul, iar acesta le cumpărase sau le promise, sub formă de danie, de la răzeși. Anumite părți, din cumpărătură, stăpânea și familia Roset (vezi documentele din 6 iunie 1785, 21 septembrie și 30 decembrie 1786).²⁹

Unul din vânzători, și anume căpitanul Iordache Hârjău, explică (la **6 iunie 1785**) cauza înstrăinării părții sale de ocină din moșia Brădeni. Căpitanul spune: **„Și fiind eu cu șidere în ținut Sorocăi, îmi era piste mână ca să stăpânescu această parte de moșie, fiind depărtat (...), am socotit eu, că mai mult îmi iaste cheltuiala, venind la ace parte, decât vin(it)ul ei”**³⁰ (subl. n. – A. F.).

Drept urmare, noii proprietari insistă ca părțile procurate să le fie hotărnicite. Însă, de la o vreme, și vechii proprietari („răzeși de baștină” – A. F.) cer hotărnicirea părților lor de ocină. Grăitor, în această privință, este un document din **28 mai 1800**. Astfel, la data respectivă, domnul Constantin Ipsilanti se adresează către ispravnicii ținutului Iași, spunând: „Cinstit credincioși boierii domniei mele, dumnevoastră, isp(ravnici) de ținut(ul) Eșului, sănătate. Prin jaloba, ce au dat domniei meli Gheorghie Vlasi i Antohi Bunescu, mazili, au arătat că în moșia Brădenii, de la ținut(ul) Eșului, ar fi având și ei părți de baștină și nefiind alesă despre părțile altor răzăși, nici un folos nu ar fi având de venitul părților lor. Pentru cari, cerșând ca să hotărască, iată scriem dumnevoastră să aduceți față pe toți răzășii i megieșii numiții moșii, față fiind și jăluitorii, să faceți cercetare cu amăruntul tuturor scrisorilor [scrisorilor], ce să vor arăta despre fișticari parte și, dovedindu-să că și jăluitorii au părți în numita moșii, atunce să le dați mărturiea dumnevoastre de adiverire. Și, apoi, cerând trebuința ce să să hotărască, **să rânduiți din mazilii ținutului, pe cari veți socoti a fi oameni vrednici și cu știință la hotărât ca să margă la stare numitei moșii, unde, iarăși adunând pe toți răzășii i megieșii, fați fiind și jăluitorii, să facă cercetare foarte cu amăruntul tuturor scrisorilor și dovezilor, ce se vor arăta despre fișticari parte**” (subl. n. – A. F.).

Cartea domnească, de mai sus, este urmată de un răvaș isprăvnicesc (din **9 iunie 1800**). Având la mână documentele în cauză, hotarnicii purced la alegerea și hotărnicirea părților jăluitorilor. Este vorba de mazilii Gheorghie Vlasi și Antohi Bunescu. Ca urmare, se întocmește (la **20 iunie 1800**) hotarnica părților de baștină ale mazililor nominalizați. În hotarnică se spune: „Deci, noi, îndată ce s-au luat poruncile, am mersu la stare locului, la numita moșii undi, aducând pe toți răzășii înpregiurași ce s-au întâmplat și întâiu i-am întreat: au părți de moșii

²⁸ *Ibidem*, p. 150-151.

²⁹ *Ibidem*, p. 195, 233, 243.

³⁰ *Ibidem*, p. 195.

numiții jăluitoari? Ei ni-au arătat cum să au. Deci, noi întâi am aflat marginile numitii moșii, după poruncă, cum și curmezișul. După aceea am făcut alegere tuturor neamurilor, după măsuratoare ce s-au măsurat, atât în lungu pe amândouă părțile, cât și în curmeziș, pri câte locuri au cerut trebuința (...). După cercetare și măsura locului ce s-au măsurat, făcându-să odgon de triizăci stânjâni gospod și aducându-i pe toți răzășii față, i megieșii, ce s-au întâmplat, s-au făcut alegire: întâi bătrânilor, de unde să trag, și, apoi ce li au di baștină, dovedindu-să cu dreptate. Și le-am tras părțile jăluitoarilor (Gheorghe Vlasi și Antohi Bunescu – A.F.) cu măsura stânjânilor, ce li s-au găsit dispre parte Sfintei Mitropolii, atât în săliște, cât și în câmp, și părțile celorlalanți răzăși anume Bărghineștii au rămas dispre parte dumisale, pah(arnic) Alecu Beldiman.”³¹

7. Bobleteci, Valea lui Nistor, Dealul lui Cucută, pe Cula și Culișoara

La 4 februarie 1781, domnul Constantin Moruzi îl rânduiește pe vel logofătul Vasile Razul să cerceteze cumpărătura, iar pe vornicul de poartă Grigore Beldiman să aleagă și să hotărască moșiile nominalizate mai sus („din cumpăratură”), ale vameșului Coste Chirilovici. Odată făcută „hotărătura” și întocmită mărturia hotarnică, domnul Constantin Moruzi decide: „Deci, după zapise (din 5 mai 1776, 20 iulie 1776 – A. F.), ce-au arătat numitul Coste Chirilovici vameș de la răzeșii vânzători, precum că moșie de susnumită îi este lui bună cumpăratură, pe ai săi drepti bani, cum și după mărturie numitului vornic de poartă (Grigore Beldiman – A. F.), precum că la hotărătura moșiei, ce s-au făcut, fiind față răzeșii și megieșii, cum si alți împregiurași, nime nici cu o pricină n-au eșit, domniia me am crezut. Și pentru acee dar iată, prin carte aceasta a domnii mele, întărită susnumitului slugii noastre, lui Coste Chirilovici vameș, pre a sale drepte cumpărături, moșie Bobletecii (sat întreg – A. F.) și Vale lui Nistor, și Dealul lui Cucută, ce sunt încheete tot într-un hotar și este tot o moșie, în locul ce să arată la ținutul Iași, peste Prut, pe Cula și pe Culișoara, ca **se-i fie lui dreaptă ocină și moșie, cu tot venitul, și din niam în niam, în vece stăpânind cu bună pace și fără nici o supărare după zapisile de cum pârătură, și în toate semnile și hotarale, după mărturie hotarnică, cum să arată mai sus**”³² (subl. n. – A. F.).

Anumite detalii cu privire la soarta moșiilor vameșului Coste Chirilovici, cumpărate de la răzeși, găsim în „Mărturie pentru cercetarea hotarului satului Bobletecii, din ținut(ul) Iașilor” (din 29 august 1794). În documentul respectiv se spune că „în anul 1781 fev(ruarie)4, au luat vameș Coste carte de întăritură de la răposatul domnu Costandin Dimitrie Muruzi v(oi)e)voda, cuprinzătoare atât pe zapisele de cumpăratură, cum și pe hotarnică, iar după moartea vameșului Costii, când moșiile și toate alte acareturi a lui pentru datorie s-au scos la me-

³¹ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800) / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. XI. Volum realizat de: L. Svetlicinai, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonatori: D. Dragnev, membru corespondent al AȘM, V. Costantinov, doctor în științe istorice. Chișinău, 2008, p. 333-338.

³² *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. X, p. 109-113.

zat, și le-au cumpărat dumnealor Sangii Dimitrie și Hristodul și Coste Mustiață. Numiții cumpărători au luat hrisov de întăritură de la măriia sa Alexandru Costandin vodă, în anul 1783 mai 15, cuprinzător și pe toate celelalte scrisori de sus arătate” (zapisele din 5 mai și 20 iulie 1776, cărțile domnești din 12 august 1662, 19 iunie 1726, 28 iulie 1740; hotarnica din 23 martie 1779 – A. F.)³³.

8. Cornești, Bumbotești, Mânzătești, Hârcești, Târnușa (Țărăncuța?), ce-izic și Hârcești Vechi, Dumbrăvița, pe Culișoara și Cula cea Mare („supt Codrul Bâcului, ce din vechime s-au numit Codrul Botnii”).

Într-un suret scos de pe zăpis vechi (din **septembrie 1629**), se arată că „Anița Hânculeasa, nepoata lui Petriman și lui Mihăilă, strănepoata lui Marco Mărea di Mărăști, care s-au tras din Herce vornicul (...), scriem și mărturisim (...) cu acestu adevăratu și încredințat zăpis al nostru, la mâna dumisale lui Pătrașco Iordache vătăvului de aprozi, precum noi, de nime săliți, nici asupriți, ce de a noastră bunăvoie, am vândut a noastre ocini și moșii, ce am avut de la moșii noștri, ce sunt în ținutul Ieșului, peste Prut: întâiași dată, anume **Cornești de supt Codru**, cu livezi și cu iaz, și cu locuri de priseci, a treia parte de sat; și **Bumbătești** cu iaz, iarăși a treia parte de sat; și **Hârcești pe Cula, supt Codrul Botnii**, cu livezi de pomet, și cu locuri de priseci, și cu trei vaduri de moară în Ichil și-n Cula; și **Târnușa**, iarăși în ținutul Ieșului, cu iaz, a treia parte de sat, și **Dumbrăvița**, tij în capul ținutului Ieșului, iarăși a treia parte de sat, care aceste moșii umblă tot câte în trei bătrâni, și în tussapte avem tot câte un bătrân (...).

Deci avându noi trebuință de bani și nedându-ne noaâ mâna a le stăpâni, și avându noi și alte moșii multe printr-alte locuri, i-am socotit noi cu toții carii i-am numit mai sus, și le-am scos vânzătoare. **Și la vânzare noastră am întrebă pe toți răzășii, și din sus și din jos, și nime nu s-au aflat nici s-au apucat, nedându-le ca să cumpere, numai dumnealui, boierul Iordăchele Pătrașco, fiindu și răzăș, dintr-alt bătrân, dintr-acesti hotară s-au aflat de au sprijinit și i-am dat și noi acest adevărat zăpis al nostru în mânele dumisale. Și dumnealui ne-au făcut noaâ plata deplin în mânele noastre, bani gata 328 galbini ungurești și vinetici de aur, și 8 boi într-ales, 6 vaci cu viței** (subl. n. – A. F.) (...).

Și de pe zăpisul nostru să aibă dumnealui să-și facă și dresă domnești de întăritură, precum l-om duce și înainte dumisale logofătului celui mare, de s-a iscăli pentru ca să fie de credință”³⁴.

Localitățile de mai sus, sunt menționate și într-un izvod din **7 martie [1645]**, care la **12 septembrie [1753]**, „sau adiverit di răposatul boieriu Iordachi Cant(a).”³⁵

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, biv vel vameșul Hristodul Sangi(ul) cumpără părți din Hârcești, Târnușa (Țărăncuța?), Mânzătești etc. (vezi documentele

³³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. XI, p. 192-197.

³⁴ DRH.A. Moldova, vol. XX (1629-1631). Volum întocmit de I. Caproșu, C. Burac. București, 2011, p. 141-143.

³⁵ *Ibidem*, vol. XXVIII (1645-1646). Volum întocmit de p. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, C. Chelcu. București, 2006, p. 14-15.

din 20 noiembrie 1792, 10 noiembrie 1793, 29 august 1794, 23 decembrie 1794, 2 februarie 1795, 27 iunie 1795)³⁶.

La începutul secolului al XIX-lea, drepturile unor răzeși ce dețineau cote-părți în Dumbrăvița, Târnușa și Hârcești, sunt încălcate. Mecanismul dezlegării acestui ghem de probleme, poate fi desprins din următoarele documente. Astfel, la **5 aprilie 1807**, „plecați la mila dum(neavoastră) Gheorghei Țărnă i Neculai Papuc și alte niamuri a noastre”, se adresează către boierii caimacani, spunând: „În trupurile acestor trii moșii, anume Dumbrăvița, i Târnușa și Hârcești, ce sunt la țin(u)t(ul) Eșului, avem și noi a trage părți pi care li-au stăpânit moșii și părinții noștri, cum și noi. Iar acum, în anul trecut, **pentru că unul din niamurile noastre, la care sunt și toate scrisorile asupra părților noastre, s-au mutat cu șidere într-alt locu, tot aproape, și acum răzășii ceilalți vor din drepte părțile noastre să ne dipărtezi cu stăpânire, împotrivindu-să di a ne da parte vinitului nostru, atât din orânda din sat, cum și di la alte vinituri ce ieu de pe aceste trupuri de moșii** (subl. n. – A. F.).

Pentru care ne rugăm dum(nea(v(oastră)), ca să li să facă cinst(ită) carte Divanului, cătră un vornic di poartă, mai vârtos că am și vorbit cu vor(ni)c(ul) Dimitrie Jârdan, ca să margă la fața locului și, după scrisori și alte dovezi, și prin carte de blăstăm, ce ne rugăm ca să ni s(e) de de la preosfinție sa părintele mitropolit, să să măsoare trupurile acestor moșii, și drepte părțile noastre, ce să vor dovedi, să ne le aleagă și să ni le deosăbească, stălpindu-se și cu pietre hotară di cătră a celorălanti răzăși”.

Drept urmare a acestor neînțelegeri, la **21 ianuarie 1808**, este întocmit un „Perilipsăs di pi scrisori” privind moșiile Târnușa și Hârcești. Perilipsisul conține cărți domnești din 16 iulie, 22 iulie și 3 august 1668; 30 ianuarie, 11 februarie și 29 iunie 1706.

Jăluitorii, Gheorghe Țărnă ș.a., după cum am văzut mai sus, s-au adresat (la **5 aprilie 1807**) către boierii caimacani. Însă, se pare, n-au fost auziți. De aceea, la **11 aprilie 1808**, păgubiții se adresează deja „Precinsti(tului) Divanu Cnejii Moldovii”, spunând: „Jăluim precinstitului Divan, pentru că în moșie Dumbrăvița, de la țin(u)t(ul) Eșului, avem și noi parti de moșie cu răzășii noștri, cari să află șăzătoru pe numita moșie. Și fiindcă noi ne aflăm șăzătoru la alt loc (satul Ciutești, ținutul Iași – A. F.), și din pricină că ei nu ne dau dreaptă parte noastră din numita moșie, acum în Postul Mari i-am fost tras în giudecata Divanului, și fără să să dei sfârșit giudecății, ei au zis că să nu mai ieșim în giudecată, ci să mergem la fața locului, undi să fii fați toți răzășii, și să ne învoim. Și după ce am mersu acolo, n-au vrut să să învoiască cu noi, și nici la giudecata Divanului nu vor să vie. Pentru cari, ne rugăm dum(nea)v(oastră) ca să să triimată aprod, să-i aducă la Divan să ne giudecăm, de unde să ne putem afla dreptate. Și mari pomenire va rămâne dum(nea)v(oastră)”.

³⁶ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. XI, p. 120-121, 146-147, 192, 203-205, 217.

Odată jalba înregistrată, Divanul o readresează cinstitei isprăvniciei a ținutului Iași, spunând: „Den jaloba aceasta a numiților jăluitoari, pre larg veți înțelegi arătare ce fac. Deci, cu hotărâre să scrie dum(nea)v(oastră) ca **să triimi-teți înadinsu zapisu și di vor ave părătii ceva a răspunde, numaidecât până în trei-patru zile să-i aducă la Divan, ca să să înfățoșăzi cu jăluitoarii, și să să dei sfârșit pricina. Iar când nu vor ave mai mult a răspunde să de zapis, cari, încredințându-l și dum(nea)v(oastră), să le dați la mâna jăluitoarilor, punându-i pe jăl(uit)or(i) întru deplină stăpânire pe părțile ce vor ave în numita moșiia**” (subl. n. – A. F.).

Într-o situație similară s-a pomenit și Samson Grecul din satul Dumbrăvița (vezi documentul din **3 iunie 1808**). În fine, la **20 iulie 1808**, boierii divanului Țării Moldovei, în urma examinării pricinei dintre răzeșii moșiilor Dumbrăvița, Hârcești și Târnușa stabilesc cui aparțin anumite părți ale moșiilor respective, în baza documentelor prezentate de aceștea (vezi și mai sus)³⁷.

9. Valea Trăistenilor (Trăisteni)

La **19 noiembrie 1805**, Gavriil Obrischie scrie, în Divanul gospod, un zapis cu zisa lui Enache și Ion, feciorii lui Gheorghe Negre din satul Dolhatca, ținutul Suceava. Feciorii lui Gheorghe Negre zic: „... dat-am adivărat și încredințat zapisul nostru la mâna surorii noastrei cei mai mari, anumi Marie, precum să s(ă) știe, că având noi parti de moșie în hotarul Vale Trăistenilor, de la ținut Eșului, din bătrânul Hăidan, **pe cari au stăpânit-o moșii și strămoșii și părinții noștri cu bună paci și, fiindcă, noi ne aflăm înstreinați și suntem trăitori departi de la moșie și nu suntem vrednici să o stăpânim** (subl. n. – A. F.) (...). Și să facă, ci i-a fi voia cu parte noastră, nefiind supărată despre noi cât de puțin”³⁸.

La **27 iunie 1807**, Enache și Ion Negre vând lui Mihalache, biv vel stolnic, „baștină di pi tatăl nostru parte în moșie Treistenii, de la ținut(ul) Eșului”, specificând: „... iar când din împotrivă va naști vreo pricină, atât despre trei surori ci avem, anumi Safta, Ilinca și Paraschiva, cât și dispre alte neamuri și răzăși ai noștri, atunce noi să fim datori a li răspunde în bani, sau după cum ne vom pute învoi cu dănsii, căci **vânzare aceasta am făcut-o cu voie și primire tuturor**”³⁹ (subl. n. – A. F.).

În aceeași zi (**27 iunie 1807** – A.F.), Vasile Bălănescu ruptaș, ginerile diaconului Savin Negrei spune că „încredințăm cu acist adivărat zapis al nostru la cinstita mâna dumisali boieirului Mihalache, biv vel stolnic, să să știe că di pe soție me

³⁷ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc 1806-1812*. vol. I. Noiembrie 1806 – iulie 1808. Ediția a II-a. Volum întocmit de: D. Dragnev, L. Svetlicinai (coordonatori, editori); T. Candu, T. Ciobanu, V. Costantinov (editori). Bacău, 2016, p. 38-39, 160-161. 202-203. 250-251, 338-342.

³⁸ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806) / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. XII. Volum realizat de: L. Svetlicinai, D. Dragnev, E. Bociarov. Chișinău, 2012, p. 337-338.

³⁹ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc 1806-1812*. vol. I, p. 59-60.

Maria, având parte în moșie Trăistenii, de la ținut Eșului, doizăci și noă stânjăni, de care nemaivând trebuință, de a noastră bună voie, nesiliți nici de cătră o pricină, după buna învoire i-am vândut dumisale în prețu câte șapte lei stânjănu, pe care stânjăni, făcându-să doă sute trei lei, i-am priimit toți deplin în mâinile noastre”.

De rând cu fostul mare stolnic Mihalache, și stegarul Ion Codreanu cumpără o parte din moșia Trăisteni (vezi documentul din **12 iulie 1808**)⁴⁰.

10. **Vărzărești, pe Nârnova** („fața Nârnovii”)

Din multitudinea de documente cu privire la Vărzăreștii de pe Nârnova vom da predilecție documentului din **30 ianuarie 1634**, în care și-a găsit reflectare unul din mecanismele de rezolvare a dreptului la proprietate. Astfel, la data anunțată, domnul Moisei Movilă dă de știre că înaintea lui au venit popa Istratie cu rudele, zicând că au ocine în satele Vărzărești, pe Bâc și Vărzărești, pe Nârnova. Însă locuitorii satelor respective neagă acest lucru. Ca urmare, domnul Moisei Movilă spune: „Deci domnia mea și cu sfatul nostru **i-am judecat pe ei cu jiu-decată dreaptă după legea țării și am dat Vărzăreștilor legea țării, să jure pe sfânta evanghelie cu 24 de oameni buni, dintre megieșii dimprejur, că nu sunt lor nici un fel de rude și nu au ocină acolo** (subl. n. – A. F.). Și le-am pus lor și peste două săptămâni; astfel când a fost la zi ei au venit la zi, dar jurători n-au putut aduce, ci au rămas dinaintea noastră și din toată legea țării, iar rugătorul nostru mai sus scris, popa Istratie și preuteasa lui, Călina și fratele ei, Nacul, fiii Oanei, nepoții lui Toader sulge, strănepoții lui Hărăbor postelnic, ei s-au îndreptat înaintea noastră și și-au pus ferii 24 zloți ca să aibă a stăpâni a treia parte din satul Vărzărești, pe Bâc, în ținutul Orhei, a treia parte din **satul Vărzărești, cel de pe Nârnova, în ținutul Iași** și a cincea parte din Tânjelești și să le fie lor și de la noi ocină și dedină și uric, cu tot venitul și să nu aibă a se mai pârâ pentru această pârâ niciodată, în vecii vecilor. Și altul să nu se amestece”⁴¹.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, unii răzeși din Vărzăreștii de pe Nârnova, dăruiesc ocinile lor schitului ridicat pe moșia răzășească. Pentru început, la **10 iunie 1796**, o parte din răzeși semnează o scrisoare de încredințare. În documentul respectiv este specificat: „Cu agiutoriu preputernicului Dumnezeu, având dumnealui șatrar Toderășcu Măcărescu să înoiască și să întărească schitul ce este făcut de moșul dum(isale) Varlaam monahul, pe moșia Vărzăreștii, ce este a noastră, în ținut(ul) Eșii, ne-au cerut adiverințe de are schitul acesta locul său în numita moșie. **Și noi, știind întru adivăr, că schitul la început, când s-au făcut, are de la niamurile noastre, moșinașii de Vărzărești, dat loc care este știut de toți** (subl.n – A. F.).

Pentru aceasta am dat dumnealui scrisoare aceasta spre încredințare, după care să poată schitul a-și stăpâni locul său fără nici o supărare dispre noi, moșinașii din Vărzărești, care mai gios ne-am pus numele și degetul neștiind carte.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 60-61, 319.

⁴¹ DRH.A. Moldova, vol. XXII, p. 46-47.

Și noi, răzășii, câți ne-am tâmplat aice față, de am pus numele și degetile, suntem răspunzători pentru toți cielanți răzăși din Vărzăreștii, care acmu nu s-au tâmplat⁴² (subl. n. – A. F.)

La **17 aprilie 1801**, Grigoraș Țurcanu și soția sa din Nisporeni, dau un zapis adevărat și încredințat „la mâna sfinții sale egumenului Ioanu de la schitul boierilor Măcărești, ci esti la Vărzărești, precum să se știe că ne-am luat sama di bună voia noastră, nesiliți, neasupriți di nemene, ci de a noastră bună voie, ca să fii parte noastră de moșie danee numitului schitu pentru sufletele nostre și pentru a morților noștri, ci suntu îngropați acolo, adică parte ci ni s-a alegei din moșii ci o avem baștină de pe Afteni Vărzar, să fie schitului ocină în veci, ne-strămutatu de nemene. Și oricine s-ar scula din nemurele nostre să o întoarcă, or la ci giudecată s-ar tânpla, să nu li să ție în samă, că așe ne-am primitu noi de bună voie noastră”.

Zapise similare eliberează „Ion dascălul, sin Simenii, fata lui Meroan Caragea ot Vărzărești” (la **17 aprilie 1801**); răzeșii ce se trag din bătrânul Cârliig (la **26 ianuarie 1805**); preotul Vasile Zupcu din Nisporeni (la **26 martie 1805**). Preotul subliniază că dania respectivă este făcută „**spre pomenire părinților noștri și a fiilor noștri, și a tuturor n(e)amurilor no(a)ștri, ca să fie pomeniți în veci la sfântu jâr(t)felnicu spri ertare păcatilor no(a)stri**”⁴³ (subl. n. – A. F.).

Odată daniile făcute, locașul sfânt avea nevoie și de lucrători, dar nu oricum. Grăitoare, în această privință, este cartea domnului Alexandru Moruzi (din **10 martie 1803**). Astfel, domnul face știre „cu această carte a domnii meli pentru schitul Măcăreștii, de supt Codrul Băcului, de la ținut(ul) Eșului, undi să prăznuiești hramul Sfântului marelui mucenic Dimitrie, că prin jaloba ce-au dat cătră domnie me rugătoriul nostru proinprotopop Costandin Măcărescul au arătat, cum că schitul acesta fiind făcut mai dinainte de tatăl său și, din învechime începând a să străca, acum de iznoavă l-au zidit și l-au făcut el împreună cu feciorii săi, unde au și așezat câțiva călugări, ca să petriacă.

Dar, neavând cât de puțin agiutor de slijbă, li iaste pitrecire cu multă nevoie și supărare; și s-au rugat domnii meli, ca să facim milă, **să li să dea câțiva oameni streini, ce-și vor găsi dintr-alte părți de locuri, fără de bir în vistierie, ca să le fie pentru slujba schitului**” (subl. n. – A. F.).

Ca urmare, domnul se milostivește și îndeplinește rugămintea proinprotopopului Costandin Măcărescul („hotărâm, ca pentru optu liudu, oameni streini”)⁴⁴.

Așadar, în baza documentelor editate, am analizat situația social-economică a unor sate răzășești din ținutul Iași. Însă, date prețioase cu privire la numărul și aria de răspândire a satelor răzășești din ținutul Iași, se găsesc în recensămintele efectuate în anii 1772-1773 și 1803. Astfel, conform recensământului din 1772-1773, în ținutul Iași erau răspândite următoarele sate răzășești:

⁴² *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. XI, p. 232.

⁴³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea*, vol. XI, p. 232.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 140.

1. **Ocolul („stan”) Ciuhurului:** Căldărușa, Bisericani, Mălăiești, Cucuieți, Rediul Mare.

2. **Ocolul Peste Prut:** Vărzărești, Siliște, Ciutești, Bălănești, Boldurești, Onțești, Rezina, Milești, Sanești (Sinești – A. F.), Măgurele, Dumbrăvița, Măgura.

3. **Ocolul Braniște:** Măcărești, Oprișeni.

4. **Ocolul Codru** – 0.

5. **Ocolul Copou:** Moimești.

6. **Ocolul Turii:** Risipeni, Olteni, Vrancești, Toxobeni, Căuiești, Glodeni, Rădeni⁴⁵.

În 1803, conform condicii vistieriei Moldovei, în ținutul Iași sunt înregistrate următoarele localități răzășești:

1. **Ocolul Ciuhurul de Sus:** Rădiu Mare, Onești, Mălăiești, Buteștii lui Velișco, Buteștii lui Stavru, Balotina, Bisăricani, Chilie, Cucuieți.

2. **Ocolul Ciuhurul de Jos:** Dumbrăvița, Măgurele, Măgura.

3. **Ocolul Peste Prut:** Vărzărești, Bălănești, Sinești, Găureni, Mânzătești, Cornești, Condrătești, Onțăști, Hârcești.

4. **Ocolul Turiii:** Florești, Cărnicieni, Toxobeni, Mirceni.

5. **Ocolul Braniștii:** Valea Trăisteni, Sălăgeni.

6. **Ocolul Copoului** – 0.

7. **Ocolul Codrului** – 0⁴⁶.

Astfel, mica proprietate s-a păstrat până în secolul al XIX – lea, într – o porție deosebit de însemnată și tot mai mult era concepută drept o formă de stăpânire ce aparține unei țărănime libere. Drept rezultat al dezvoltării relațiilor de piață se produce și împărțirea stăpânirii pe cote – părți în terenuri reale divizate pe gospodării⁴⁷.

Și, în cele din urmă, se cere subliniat faptul că **răzeșii propriu – ziși** au fost, în majoritatea cazurilor, conform opiniei lui D. Ciurea, urmași ai unor vechi stăpâni de ocini cumpărate sau de slujire, care, prin înmulțirea și fracționarea pământului, au rămas „țărani”, în comparație cu alți stăpâni rurali⁴⁸.

Așadar, studierea documentelor și a recensămintelor ne duc cu gândul la câteva constatări și concluzii cu privire la proprietatea răzășească:

1. Satele răzășești (de moșinași), care îmblau pe bătrâni (moși), inițial au fost stăpânite de coproprietari – rude de sânge. Moșinașii („dedina”) și ocinașii („ocina”) erau oameni liberi. Termenul de **moșinaș** pare să fie mai vechi decât cel de **răzeș**.

2. Localitățile răzășești (de moșinași), în cea mai mare parte, au fost răspândite în raza unor importante înălțimi (mobile, măguri) strategice. Nu-i exclus ca,

⁴⁵ MEF. vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de p. G. Dmitriev. Chișinău, 1975. p. 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203.

⁴⁶ *Condica vistieriei Moldovei din anul 1803*/ed.: C. Istrati. Iași, 2010, p. 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 287, 289.

⁴⁷ D. Dragnev, *Istorie și civilizație...*, p. 415 – 416.

⁴⁸ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 133 – 135.

în jurul acestor înălțimi (cetăți naturale), să fi luat naștere uniunile de obști („romanii populare”). Problema în cauză, însă, necesită un studiu special.

Înălțimile, de care vorbeam mai sus, se găsesc în preajma satului Măgura (actualmente raionul Fălești); satele Cornești și Rădenii Vechi (actualmente raionul Ungheni), localitatea Bălănești (actualmente raionul Nisporeni) etc.

3. Neînțelegerile legate de alegerea ocinilor, stălpirea hotarelor, precum și de alt ordin, țineau de competența domnului Țării Moldovei și sfatului domnesc. Împricinații erau judecați după legea țării. Astfel, domnul rânduia, printr-o carte domnească, ca la fața locului, în scopul cercetării problemelor apărute, să meargă un vornic de poartă. Alteori, domnul se adresa direct ispravnicului ținutului Iași. Atât vornicul de poartă, cât și ispravnicul ținutal, apelau la serviciile organelor administrative locale.

În situațiile de conflict erau studiate, pentru început, scrisorile de proprietate și dovezile; se alegeau din rândul mazililor, hotarnici, se jura pe evanghelie, cu 12 sau 24 de oameni buni; se mai jura și se săruta cartea de blestem, eliberată de la Mitropolie; se mergea, la stălpirea hotarelor, cu brazda în cap; la temelia stălpilor (pietrelor) de hotar se puneau anumite semne etc. Pârâții, în caz de refuzau să meargă la judecata de la Divanul domnesc, erau aduși cu forța („vă veți aduce cu om gospod și cu cibote”).

Odată cu stălpirea hotarelor, se întocmea și o mărturie hotarnică, semnată de persoanele responsabile de hotărnicire. Pe mărturia respectivă se aplica și pecetea porții. În cele din urmă, domnul elibera o carte de stăpânire („dres gospod de întăritură”).

4. Prin delimitarea din cadrul moșiei răzășești a cotelor-părți cumpărate a fost pusă baza unui proces ireversibil de destrămarea a obștii răzășești. În așa mod, tot mai multe cote-părți („din cumpărătură”) sunt concentrate în mâinile noilor proprietari, care dețineau și importante dregătorii. Ca urmare, răzeșii băștinași sărăcesc tot mai mult și mai mult.

5. La începuturi, vinderea sau dăruirea cotelor-părți („ocinilor părintăși”) se făcea în conformitate cu dreptul de protimisis („la vânzare noastră am întrebat pe toți răzeșii”, „vânzare aceasta am făcut-o cu voie și primire tuturor” etc.). Străinii aveau dreptul să cumpere cote-părți din moșia răzășească, doar în cazul în care răzeșii băștinași n-aveau posibilitate să procure cotele scoase în vânzare.

6. Moșinașii (răzeșii) care dețineau cote-părți într-o moșie răzășească, dar locuiau în alt sat, erau volnici să-și ia a zecea partea din cota proprie (din pâine, fânaș, grădini, prisăci cu stupi, din tot venitul).

7. Anumite părți din moșia răzășească erau dăruite atât unor persoane fizice, cât și unor mănăstiri sau schituri. Dania respectivă, după cum spun binefăcătorii, se făcea pentru iertarea păcatelor, pomenirea și mântuirea sufletelor („spre pomenire părinților noștri și a fiilor noștri, și a tuturor ne(a)murilor, ca să fie pomeniți în veci la sfântu jâr(t)felnicu spri ertare păcatelor no(a)stri”).

Andrei Emilciuc*

MODERNIZAREA CIRCUITULUI DE DISTRIBUȚIE A MĂRFURILOR ÎN BASARABIA (1812-1863)

The article scrutinizes the evolution of permanent and seasonal form of commerce in Bessarabia in the period between the annexation of the province to the Russian Empire in 1812, until the epoch of the Great reforms, namely the Regulation of January 1st, 1863, regarding the system of commercial taxes. The author provides statistical and documentary data on problems that tempered the progress of permanent forms of commerce. A comparative analysis of seasonal (fair trade) and permanent trade (shops, markets, pubs, etc.) allows us to ascertain that in the 1840s the share of permanent commerce started to grow rapidly in Bessarabia, determining an important fall in the seasonal trade in the 1850s. The circuit of distribution of goods in Bessarabia shifted to a new qualitative level.

Keywords: Bessarabia, permanent trade, shops, fairs, taverns, pubs, markets

Orice produs destinat pieței în drumul său de la producător până la consumatorul final parcurge un traseu, acesta constituindu-se din totalitatea canalelor de distribuție, organizarea și logistica distribuției, care în ansamblu alcătuiesc circuitul de distribuție a mărfurilor. În istoriografie, problema modernizării circuitului de distribuție a mărfurilor în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea este cercetată relativ bine. Importante contribuții la acest subiect aparțin istoricilor Ia. S. Grossul și I. G. Budak, M. p. Muntean, V. I. Jukov, iar cele mai recente cercetări în acest domeniu sunt semnate de istoricul V. Tomuleț¹. Problema a fost studiată, însă, cu precădere sub aspectul dezvoltării formelor de comerț și mai puțin din perspectiva transformărilor din sistemul de circulație și distribuție a mărfurilor.

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

¹ Я.С. Гроссул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1967; М.П. Мунтян, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*. În: УЗКГУ, т. 117 (ист.). 1971, с. 3-385; В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964; V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale*. Ediția a doua, Chișinău: CE USM, 2015.

În teritoriul dintre Prut și Nistru, la începutul secolului al XIX-lea, elementul de bază al circuitului de distribuție a mărfurilor îl reprezentau iarmaroacele sezoniere. După anexarea provinciei, conform Păcii de la București din 16/28 mai 1812, iarmaroacele au continuat să reprezinte forma principală de desfacere a mărfurilor, fapt ce indică că în această perioadă dezvoltarea relațiilor comerciale comporta încă un profund caracter medieval. Pe de altă parte, chiar administrația imperială rusă acorda o atenție deosebită dezvoltării rețelei de iarmaroace, fapt ce denotă că gândirea economică a vârfurilor piramidei puterii era dominată de percepția feudală a problemei. Instituind iarmaroace în localitățile Basarabiei, situată la hotarele de sud-vest ale imperiului, cercurile guvernante din Sankt Petersburg căutau să stabilească legături strânse între centrele comerciale ruse și cele de peste hotare².

La momentul anexării, în teritoriului dintre Prut și Nistru existau și forme permanente ale comerțului, precum bazaruri săptămânale și prăvălii, care completeau iarmaroacele sezoniere și care reprezentau întreprinderi comerciale intermediare dintre comerțul de tip medieval și cel modern în devenire. Pe lângă acestea, o altă formă permanentă de comerț o reprezentau cârciumile și beciurile, care erau răspândite nu doar în orașe și târguri, ci și în localitățile de pe moșiile boierești. Astfel, spre exemplu, în anul 1795, la Chișinău funcționau circa 55 de prăvălii și 30 de cârciume, iar proprietarii acestora în anul respectiv achitaseră un impozit de 1696 lei, dintre care – 800 de lei au plătit moldovenii, 720 de lei – evreii, 96 de lei – sârbii și 80 de lei – armenii. Unele surse indică, de asemenea, că la începutul sec. al XIX-lea la Telenești funcționau 28 de prăvălii, iar la Orhei – 12³.

Totuși, în această perioadă, legăturile dintre producător, vânzător și cumpărător erau în mare parte episodice, comerțul permanent prin rețeaua de prăvălii și bazaruri era încă slab dezvoltat. Impunerea formelor permanente ale comerțului a fost una treptată. Dar deja în acești ani, comunitățile de negustori din diferite orașe și târguri insistau, spre exemplu, asupra permiterii instituirii bazarurilor, în vederea asigurării consumului comunităților locale. Ca urmare, bazaruri săptămânale au apărut în s. Gura Galbenă (1813) și la Hâncești (1816). Cu solicitări de acest gen au venit și negustorii din Hotin. Dar, după cum recunoșteau însuși autoritățile locale, comerțul de bazar se realiza cu produse din localitățile din apropiere și nu atrăgea comercianți importanți din regiunile mai îndepărtate⁴.

Transformările survenite în urma impunerii dominației ruse în schimbul celei otomane, erau determinate și de modificările la nivelul propriu-zis al proprietarilor unităților comerciale. În raialele otomane - Chilia, Cetatea Albă, Hotin, Bender (Tighina) - mulți dintre proprietarii turci au fost lipsiți de prăvăliile pe care le dețineau. Un astfel de exemplu este cel al șefului artileriei cetății Ismail, care în 1809, potrivit unui act notarial, a cedat fiicei sale toate proprietățile pe care le deținea în

² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1350, f. 2.

³ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 270, 306.

⁴ *Ibidem*, p. 301-302.

oraș – 2 case și 23 prăvălii, fiind nevoit să părăsească provincia. Inițial generalul S.A. Tucikov i-a permis să intre în posesia proprietăților în cauză, ea acceptând să treacă în supușenie rusă și chiar s-a căsătorit cu un supus rus, luându-și numele de familie Lavrova. Totuși, în 1815, prin ucaz imperial, o casă și cinci prăvălii au fost transferate Arhiepiscopiei armene, iar pentru restul proprietăților ea a fost impusă să achite 38 lei drept taxă de arendă. Din cauza refuzului de a achita taxa în cauză, în 1819, ea a fost deposedată de toate proprietățile. Chiar dacă a atacat în instanță decizia Senatului guvernant de la Sankt Petersburg, atașând două documente doveditoare, judecătorii i-au respins pretențiile, sub pretextul că evidențele prezentate erau dubioase, deoarece nu erau emise de o instituție rusă⁵.

În anumite localități, creșterea numărului de unități staționare de comerț era determinată și de factori de ordin administrativ. Spre exemplu, un impact important în acest sens l-a avut ridicarea la rang de principal centru administrativ al provinciei a orașului Chișinău (1817), sau ridicarea la rang de oraș a localității Bălți (1818)⁶. Pentru Ismail (Tucikov) un rol important l-a avut desemnarea în 1813 drept port comercial de rang întâi, cu drepturi depline, atât în privința exportului, dar mai ales a importului de mărfuri, prin instituirea nu doar a vămii, ci și a carantinei. Acest lucru a determinat o creștere rapidă a numărului de prăvălii. În anul 1817, în acest oraș funcționau 197 de prăvălii, după cum se arată în Tabelul 1, pentru ca în 1818 numărul acestora să ajungă la 257⁷, ceea ce reprezintă o creștere de peste 30% într-un singur an. Dar, dinamica acestora depindea nu doar de evoluția comerțului interior, ci și a celui exterior, care era mult mai fluctuant.

Tabelul 1

Coraportul dintre populație și numărul de prăvălii în orașul Ismail în 1817⁸

Categoriile de populație	Numărul total		Coraportul, în %		Cota prăvăliilor conform apartenenței etnice, în %
	Populație	Prăvălii	Populație	Prăvălii	
Armeni	272	37	3,5	19,9	13,6
Evrei	173	21	2,2	11,3	12,1
Greci	131	12	1,7	6,5	9,2
Bulgari	508	44	6,5	23,6	8,7
Velicoruși	1722	33	22,1	17,7	1,9
Moldoveni	1726	27	22,2	14,5	1,6
Ucraineni	3251	12	41,8	6,5	0,4
Total	7783	197*	100,0	100,0	2,4

* Inclusiv 11 prăvălii aparțineau altor categorii de negustori

⁵ ANRM, F. 22, inv. 1, d. 606, f. 33-33 verso.

⁶ V.I. Jukov, *op.cit.*, p. 44.

⁷ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 306.

⁸ V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (instituții, regulamente, termeni)*, Ediția a doua, Chișinău, 2014, p. 239.

La dezvoltarea unităților staționare de comerț un rol esențial l-au avut și perfecționarea cadrului regulamentar de funcționare al acestora, chiar dacă reformele în acest domeniu nu întotdeauna erau pe placul antreprenorilor. La 4 iulie 1821, spre exemplu, a fost publicat noul Regulament (aprobat la 14 martie 1821) cu privire la hoteluri, restaurante, cafenele, hanuri și birturi în toate orașele guberniale, județene și orașele-porturi. Acestea erau catalogate ca unități staționare de comerț, unde era permisă comercializarea produselor alimentare și a băuturilor tari, cu anumite restricții (spre exemplu, în cafenele era permisă doar vânzarea lichiorurilor, iar în birturi, comercializarea băuturilor tari era interzisă). Regulamentul stipula că numărul hotelurilor, restaurantelor, cafenelelor și birturilor, care puteau fi deschise într-un oraș, este nelimitat, în schimb, cel al hanurilor era hotărât de autoritățile guberniale, în dependență de numărul populației și necesitățile orașului. Hanurile urmau a fi date în concesiune pentru patru ani prin licitație de către dumele, ratușele sau magistratele orașenești, iar celelalte unități menționate erau impuse unui acciz stabilit anual. Deși la administrarea acestor localuri erau admiși fără restricții atât negustorii de gildă, cât și târgoveții și țărani comercianți, erau fixate și alte limitări. Astfel, o persoană care administra un han, nu putea administra altul, inclusiv prin persoane angajate. În privința celorlalte tipuri de localuri nu se impuneau astfel de restricții. De asemenea, persoanele care dețineau în orașe cărciumi nu erau admiși să administreze niciun local dintre cele vizate⁹.

Implementarea prevederilor acestui Regulament a fost întâmpinată negativ de antreprenorii din Chișinău. La 31 mai 1822, aceștia au adresat o petiție pe numele vicegubernatorului Basarabiei M. E. Krupenski, în care se pronunțau împotriva limitărilor mai sus-menționate. Ei scriau că „Chișinăul este populat de oameni de diferite stări sociale, având diferite îndeletniciri. Astfel, putem afirma cu siguranță că a zecea parte din ei își asigură existența de pe seama comerțului (în lipsa concesiunilor) cu rachiu și vin și datorită venitului pe care le aduc hanurile; tot din aceste venituri își achită prestațiile orașenești. În cazul în care Duma va îndeplini legea guvernului și va stabili numărul instituțiilor nominalizate, în mod sigur, „...majoritatea prăvălioarelor... urmează să fie închise, măsură ce-i va lipsi de serviciu pe deținătorii acestora, ceea ce-i va impune să-și caute căi ilegale de existență sau să se întoarcă la locurile de unde s-au transferat în speranța de a obține bunăvoința legilor ruse”¹⁰.

În anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea, ritmul de creștere a numărului de unități staționare de comerț a continuat să fie destul de lent, deoarece aveau o rentabilitate încă modestă, mai ales că trebuiau să facă față concurenței comerțului ambulant. În orașul Chișinău, spre exemplu, unde în anul 1824 erau înregistrate 310 de prăvălii, negustorii de țesături adresau la 20 ianuarie 1825 o plângere co-

⁹ ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXVII, 1820-1821, СПб., 1830, №28586, с. 656-658.

¹⁰ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burghezii comerciale*, Op.cit., p. 413.

lectivă Dumei orășenești împotriva negustorilor ambulanti. Aceștia pretindeau că unii negustorii și târgoveții din alte orașe veneau la Chișinău cu cantități mari de broderii și țesături de producție rusă și pentru a nu fi supuși dărilor nu arendau prăvălii, ci își comercializau mărfurile prin factaj. De aceea, aceștia au solicitat interzicerea comerțului prin factaj negustorilor din alte orașe¹¹. Se pare că Duma orășenească nu era prea dornică să rezolve problema, căci a discutat în ședință nu atât asupra conținutului, cât asupra unei chestiuni de procedură, și anume faptul că plângerea era semnată de un grup de comercianți, și nu după cum cerea legea din 12 decembrie 1796 – depunere de petiție individuală. De aceea duma le-a solicitat să-și exprime doleanțele în conformitate cu normele legale¹². O solicitare similară a fost trimisă pe numele guvernatorului civil al Basarabiei, la 24 februarie 1826, de către reprezentanții legali ai meșterilor din breslele croitorilor și ciubotarilor din Chișinău. Potrivit plângerii acestora, mulți târgoveți care nici nu intrau în rândurile locuitorilor orașului cumpărau țesături din prăvălii, din care tainic confecționau haine pe care le comercializau ambulant prin Chișinău. De aceea se cerea interzicerea comerțului ambulant al târgoveților¹³. Consilierul N.V. Arseney, care îl înlocuia în acea perioadă pe V.T. Timkovski, guvernator civil al Basarabiei, a dispus dumei din Chișinău depistarea tuturor persoanelor care nu erau înscrise în rândul orășenilor și care practicau comerțul ambulant fără a plăti taxe. Conform raportului prezentat de Dumă, așa-numiții telali, care au fost depistați în Chișinău, în cea mai mare parte erau din alte orașe și străini, dintre care unii erau cu pașapoartele expirate, iar majoritatea nici nu dispuneau de pașapoarte eliberate de autoritățile din Basarabia, locuind în baza certificatelor emise de posturile de carantină¹⁴.

Din lipsă de capital, negustorii nu dispuneau de încăperi comerciale spațioase, iar posibilitățile de a extinde comerțul erau limitate. După investigațiile din 1829 privind starea comerțului și a industriei din Basarabia, autoritățile locale raportau organelor centrale că majoritatea prăvăliilor din Chișinău ce aparțin negustorilor de diferite etnii (în afară de prăvăliile pe care le dețin negustorii ruși) sunt „... de obicei, incomode, anexate la alte construcții, neîncăpătoare și nu sunt protejate de incendii și inundații, cu toate că în locul nou stabilit pentru piață condițiile sunt mult mai favorabile, însă lipsa de capital comercial și capacitățile limitate de cumpărare nu favorizează dezvoltarea pieței”¹⁵.

Un moment pozitiv pentru dinamica numerică a unităților staționare de comerț l-a avut acordarea negustorilor și industriașilor din Ismail, în conformitate cu prevederile ucazului Senatului din 6 octombrie 1828, a unor privilegii pen-

¹¹ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 286a, f. 1–2.

¹² ANRM, F. 75, inv. 1, d. 286a, f. 3–5.

¹³ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 327, f. 3–3 verso.

¹⁴ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 327, f. 26.

¹⁵ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 43.

tru o perioadă de 25 de ani¹⁶. Locuitorii orașului Ismail, care exprimau dorința să deschidă sau să cumpere în oraș fabrici, uzine, prăvălii și alte întreprinderi comerciale în valoare mai mare de 10000 ruble asiguate, primeau dreptul de a se înscrie în rândul negustorilor de gilda întâi, în valoare mai mare de 5000 ruble asiguate – în gilda a doua, iar în valoare mai mare de 1000 ruble asiguate – în gilda a treia, fiind scutiți pe întreaga perioadă de plata taxelor de gildă¹⁷. Acest lucru va contribui substanțial la creșterea numărului de prăvălii și de alte întreprinderi comerciale în Ismail. Dar autoritățile adoptau măsuri nu doar pentru încurajarea formelor permanente de comerț, ci și a celor sezoniere. Astfel, la propunerea lui M.S. Voronțov, Consiliul Regional al Basarabiei, prin dispoziția din 6 august 1830, a permis deschiderea iarmaroacelor în toate localitățile, care după numărul populației și relațiile comerciale au manifestat dorință¹⁸. Astfel în evoluția acestor forme de comerț cadrul legal era dictat nu doar de factorii obiectivi istorici, dar și de viziunile pe care le aveau oficialii de rang înalt în privința dezvoltării comerțului.

Un alt moment esențial în evoluția cadrului de funcționare a unităților staționare de comerț l-a reprezentat introducerea în Basarabia, prin ucazul din 26 septembrie 1830, a Regulamentului ghilldelor aprobat la 14 noiembrie 1824. Prevederile acestuia stipulau că pe lângă certificate comerciale negustorii aveau dreptul să primească și câte trei bilete în baza cărora puteau să dețină prăvălii. În cazul în care negustorul avea nevoie de un număr mai mare de prăvălii, la solicitarea acestora Direcția Financiară sau organizațiile financiare județene le eliberau bilete suplimentare cu achitarea pentru fiecare bilet a unei taxe speciale: pentru negustorii de gilda întâi și a doua – 75 ruble asiguate, iar pentru cei de gilda a treia – 50 ruble asiguate (în urma reformei monetare din 1839 – 23 și 15 ruble argint respectiv). Toate certificatele comerciale și biletele pentru prăvălii erau eliberate pe numele unei singure persoane, de regulă, pe numele capului familiei de negustori¹⁹. Târgoveții aveau dreptul să dispună în orașele de reședință câte o prăvălie, într-un han sau altă clădire publică, sau sub casa sa, cu produse stipulate în categoria A²⁰. De asemenea, aceștia puteau deține, în locul acesteia o dugheană, sub casa proprie, dar nu în cazul existenței unui rând de prăvălii sub imobil, în care să comercializeze produse

¹⁶ AISR, F. 1263, inv.1, d.1131, f.873 verso.

¹⁷ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 263 verso-264.

¹⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1486, f. 6 verso.

¹⁹ ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, №30115, с. 589-591, 610.

²⁰ În categoria A intrau următoarele tipuri de mărfuri: 1) Veselă din lemn și lut, sticle, pahare etc.; 2) inventar agricol/țărănesc; 3) țesături și material textil, articole de vestimentație de producție rusească; 4) bijuterii din cupru, cositor, sticlă; 5) curele, bandă textilă etc. fără aur și argint; 6) frângerii, smoală, catran, grăsime de pește; 7) piese țărănești de harnașament; 8) rogojină și alte produse din fibre vegetale; 9) fructe, legume, verdețuri; 10) pește viu, înghețat și sărat; 11) carne și păsări vii; 12) mobilier și inventar casnic vechi; 13) cărți vechi.

din categoria B²¹. Târgoveții aveau dreptul să comercializeze și mărfuri neincluse în aceste liste, cu condiția ca aceste să fie de producție proprie. De asemenea, aceștia aveau dreptul să dețină hoteluri, restaurante, cafenele, tractire în orașele județene în care erau înscriși, precum și hanuri, cârciumi și birturi în orașele guberniale în care erau înscriși. Pentru fiecare prăvălie suplimentară, târgoveții care dețineau certificate comerciale erau impuși să achite câte 30 ruble asiguate în orașele guberniale, portuare și de hotar, unde funcționau vămi, câte 20 ruble în orașele județene și cele din guberniile care beneficiau de privilegii²², iar cei care nu dețineau certificate comerciale aveau dreptul de a deține o singură prăvălie, fără dreptul de cumpărare a biletelor pentru prăvălii suplimentare²³. Și țărănimea comercială avea dreptul de a deține prăvălii. Pentru biletele cu dreptul de a deține prăvălii suplimentare, țărani care dispuneau de certificate de categoria întâi (egalați în drepturi cu negustorii de ghilda întâi, cu excepția drepturilor personale și afacerilor bancare și de asigurare) și a doua achitau 75 ruble asiguate, de categoria a treia – 50 ruble asiguate²⁴. În baza ucazului din 21 august 1828, și țărani care dispuneau de certificate comerciale de categoria a patra (practic egalați cu târgoveții) au primit dreptul de a deține prăvălii suplimentare, pentru o taxă de 40 ruble asiguate. *Oaspeților străini* li se interzicea să și comercializeze mărfurile cu amănuntul din prăvălii, magazine, apartamente, beciuri, sau prin livrare²⁵.

Schimbările și limitările impuse de sistemul de ghildă în funcționarea unităților staționare de comerț au deschis calea și altor inițiative similare. În timpul discuției cu privire la condițiile concesiunii băuturilor alcoolice pentru anii 1831-1835, Administrația Financiară a Basarabiei a propus să fie interzisă comercializarea liberă a vinurilor în afara cârciumilor. Dar, această inițiativă nu a fost susținută de Senatul Guvernant de la Sankt Petersburg, care prin decizia din 17 noiembrie 1830 a decis ca în comercializarea liberă a vinului să nu fie întreprinse careva schimbări²⁶.

La începutul anilor '30, în orașele și târgurile din Basarabia funcționau circa 1700 de prăvălii, inclusiv în jud. Akkerman – 163, în jud. Bender – 255, în jud. Ismail – 409, în jud. Orhei (fără orașul Chișinău) – 57, în jud. Hotin – 142, în jud. Iași – 223, iar în orașul Chișinău peste 300, fără a lua în calcul și alte forme precum magazinele, cârciumile etc.²⁷ Dar aceste informații trebuie acceptate cu

²¹ În categoria B intrau următoarele tipuri de mărfuri: 1) ceai, cafea, zahăr și condimente; 2) măsline, ulei, oțet, piper, muștar; 3) prăjituri țărănești; 4) scrumbie și pește uscat; 5) pâine și chifle; 6) mărunțișuri admise spre vânzare în stradă; 7) bandă textilă simplă, vânzarea oricăror altor produse care se eliberau cu arșinul era interzisă; 8) lumânări și săpun; 9) fructe, legume, zarzavaturi autohtone; 10) tutun autohton; 11) legume autohtone murate; 12) sare, ouă, cicoare, ierburi; 13) uleiuri de diverse tipuri; 14) crupe și făină; 15) lapte, brânzeturi și smântână.

²² *Ibidem*, p. 597-598, 610.

²³ ПСЗРИ, собр. 2, т. VII, 1832, СПб., 1833, №5298, с. 207-208.

²⁴ ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №30115, с. 601, 610.

²⁵ ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, №30115, с. 589-597.

²⁶ ANRM, F. 6, inv. 2, d. 477, f. 2.

²⁷ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 306.

anumite rezerve. În 1830 și 1831, conform deciziei Administrației Regionale a Basarabiei, Duma orașenească din Chișinău a întreprins două încercări de inventariere a acestor instituții, în vederea stabilirii numărului de prăvălii în fiecare parte a orașului. Dar aceste încercări au eșuat, deoarece negustorii refuzau să dea careva informații, după ce au avut mult de suferit în urma ciumei din 1829 și a holerei din 1830, dar și din cauza comerțului destul de slab²⁸. Este de notat faptul că în perioada epidemiilor prăvăliile, beciurile, tractirele și cârciumile erau închise, doar mărfurile de strictă necesitate erau comercializate sub supraveghere personală a comisarului localității aflate sub carantină sau a adjuncților săi²⁹.

Mai mult, după cum relatează Șeful districtului vamal Sculeni, în raportul pentru anul 1831, în urma deschiderii comunicației libere cu imperiul, Basarabia a fost invadată cu articole de manufactură ruse la prețuri moderate, pe care le comercializau negustorii ambulanți ruși nu doar în orașe, ci și în toate localitățile și așezările provinciei³⁰. Astfel, răspândirea sistemului ghildelor în Basarabia i-a expus pe negustorii care dețineau prăvălii concurenței injuste din partea negustorilor ambulanți. Ca urmare, la 3 martie 1831, un grup de proprietari de prăvălii din Chișinău a solicitat din nou Dumei orașenești să interzică negustorilor din alte orașe și celor străini să practice comerțul ambulant pe străzile orașului³¹. Totuși, măsurile luate de Dumă au fost mai complexe. Ca urmare, un grup de negustori ce activau în Chișinău fără a avea reședință a depus o plângere pe numele guvernatorului civil al Basarabiei. La 25 martie 1831, acesta s-a adresat Dumei pentru a-i afla motivele de a le interzice practicarea comerțului. Drept urmare, Duma a elaborat la 31 martie 1831 un raport pe care l-a expediat guvernatorului civil. În el se specifică că deși negustorii respectivi au achitat taxele cuvenite în folosul orașului, aceștia au creat în piață un rând de dughene improvizate, similare celor din afara orașului, când se organizau iarmaroace, și astfel îi incomodau pe cei veniți după cumpărături. În plus, prin comerțul practicat în acest mod, aceștia provocau daune negustorilor locali care își comercializau mărfurile în prăvălii și magazine. De aceea Duma le-a impus condiția să nu-și mai desfășoare afacerile în acest mod³². Dar pe lângă comerțul ambulant, mulți negustori nerezidenți practicau la Chișinău și comerțul în unități comerciale staționare. Astfel, cei 132 negustorii supuși străini înregistrați la Chișinău în anul 1832 dețineau 35 de prăvălii, 12 cârciumi, 4 cafenele, 7 beciuri și un han, în timp ce 38 de negustori din alte orașe ale Imperiului Rus dețineau la Chișinău 18 prăvălii și un beci, iar 12 negustori din alte orașe ale Basarabiei – 3 prăvălii și 2 hanuri³³.

²⁸ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 171, f. 48 verso.

²⁹ ПСЗПИ, собп. 2, т. VII, 1832, СПб., 1833, №5690, с. 772.

³⁰ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale*, *Op.cit.*, p. 237.

³¹ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 493, f. 1.

³² ANRM, F. 75, inv. 1, d. 486, f. 10–11.

³³ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 22–38

Aprobarea la 21 iunie 1834 de către Senatul guvernant a noilor condiții de concesiune a producției și comercializării băuturilor alcoolice în cuprinsul Novorosiei și Basarabiei, pentru anii 1835-1839, a adus cu sine pentru moșierii din provincie interdicția de comercializare a băuturilor alcoolice cu amănuntul pe o distanță de patru verste în jurul orașelor. Moșierilor li s-a recunoscut doar dreptul comercializării băuturilor tari în cârciumile și hanurile din satele și cătunele aflate în proprietatea lor, unde existau vii și livezi și se practica cultivarea pământului³⁴. De asemenea, prin ucazul Senatului guvernant din 8 aprilie 1836, s-a prevăzut neadmiterea evreilor în comerțul cu băuturi alcoolice în localitățile moșierești pe perioada concesiunii din 1835-1839 în Novorosia și Basarabia. Această decizie a fost aprobată de împărat la 12 mai 1836³⁵ în vederea punerii în aplicare a *Regulamentului privitor la evrei* din 13 aprilie 1835³⁶. Totuși, la 9 martie 1837, în urma nemulțumirilor exprimate chiar de concesionarul taxelor pe băuturi spirtoase din Akkerman, negustorul Carasic, împăratul a aprobat decizia Comitetului de Miniștri în privința permiterii concesiunilor cârciumilor moșierești din cuprinsul provinciei să comercializeze băuturi alcoolice prin intermediul evreilor³⁷.

Pe de altă parte, nobilii și funcționarii, care în mod normal nu aveau dreptul de a deține prăvălii în orașe conform Regulamentului ghilldelor, dar le-au moștenit sau le-au achiziționat înaintea instituirii acestei interdicții, au fost impuși, prin decizia Consiliului de Stat, aprobată de împărat la 14 noiembrie 1838, să se înscrie în rândul negustorilor de ghilda a treia, fie să le înstrăineze timp de șase luni, în caz contrar acestea treceau gratuit în proprietatea orașelor³⁸. Ulterior, totuși, prin ucazul Senatului din 19 iunie 1840, nobililor și funcționarilor li s-a permis să dețină prăvălii în orașe, însă doar în casele în care locuiau, în afara piețelor și rândurilor comerciale, fără a fi impuși a se înscrie în rândul negustorilor de ghildă³⁹.

Între timp, conform ucazului imperial din 11 august 1839, negustorilor din Chișinău le-au fost acordate facilități similare celor din Ismail, însă doar pe o perioadă de zece ani, de la 1 ianuarie 1840 până la 1 ianuarie 1850. Astfel, fuseseră eliberați de la plata taxelor de ghildă, pe întreaga perioadă menționată, negustorii care exprimau dorința să instituie sau să achiziționeze în oraș întreprinderi comerciale, precum fabrici, uzine, prăvălii etc. și anume: pentru ghilda întâi, în sumă de 3000 ruble argint, pentru ghilda a doua – în sumă de peste 1500 ruble argint, pentru ghilda a treia în sumă de peste 300 ruble argint. Facilitatea era extinsă și asupra acelor care au instituit sau au achiziționat întreprinderi comerciale în ultimii ani, de la 1 ianuarie 1836⁴⁰. Datorită privilegiului în cauză, numă-

³⁴ ПСЗРИ, собр. 2, т. IX, 1834, СПб., 1835, отд. 1, №7208, с. 578.

³⁵ ПСЗРИ, собр. 2, т. XI, 1836, СПб., 1837, отд. 1, №9174, с. 520.

³⁶ ПСЗРИ, собр. 2, т. X, 1835, СПб., 1836, отд. 1, №8054, с. 308.

³⁷ ПСЗРИ, собр. 2, т. XII, 1837, СПб., 1838, отд. 1, №10012, с. 146-147.

³⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XIII, 1838, СПб., 1839, отд. 2, №11743, с. 301.

³⁹ ПСЗРИ, собр. 2, т. XV, 1840, СПб., 1841, отд. 1, №13568, с. 411-412.

⁴⁰ ПСЗРИ, собр. 2, т. XIV, 1839, СПб., 1840, отд. 1, №12630, с. 675-676.

rul prăvăliilor a crescut vertiginos în orașul Chișinău, unde, dacă în anul 1840 funcționau 289 de prăvălii, atunci în 1853 numărul lor a crescut până la 735, ceea ce reprezintă o creștere de 154,3%. În restul provinciei ritmurile de creștere erau mai modeste. Astfel, dacă în anul 1839 în provincie se numărau 837 de prăvălii, atunci în 1847 – 1188, în 1851 – 1408, iar în 1853 – 1439, ceea ce ar reprezenta o creștere de doar 71,9%, creștere care ar fi și mai mică dacă am exclude din cifrele respective, datele pentru orașul Chișinău⁴¹. De altfel, dacă în anul 1840 la Chișinău funcționau 289 prăvălii, ceea ce constituia mai puțin de o treime din cele 927 prăvălii ce erau înregistrate în localitățile urbane ale Basarabiei (vezi Tabelul 2), atunci în anul 1847 în Chișinău funcționau deja 653 de prăvălii, sau peste jumătate din cele 1188 de prăvălii ce erau înregistrate în Basarabia⁴².

Tabelul 2

Numărul unităților comerciale staționare înregistrate în orașele Basarabiei și ponderea acestora la 100 de locuitori (1840)⁴³

Orașul	Prăvălii	Hanuri	Cârciumi	Total	%	Numărul de locuitori	Ponderea la 100 de locuitori
<i>Chișinău</i>	289	47	250	586	35,13	42636	1,37
<i>Akkerman</i>	125	3	79	207	12,41	25339	0,82
<i>Bender</i>	61	5	30	96	5,76	10012	0,96
<i>Bălți</i>	75	3	69	147	8,81	4514	3,26
<i>Cahul</i>	1	1	1	3	0,18	454	0,66
<i>Orhei</i>	90	9	87	186	11,15	4092	4,55
<i>Soroca</i>	69	0	0	69	4,14	2243	3,08
<i>Hotin</i>	86	5	27	118	7,07	11068	1,07
<i>Ismail</i>	64	13	70	147	8,81	21908	0,67
<i>Reni</i>	33	3	16	52	3,12	6304	0,82
<i>Chilia</i>	29	1	20	50	3,00	5394	0,93
<i>Vâlcov</i>	5	0	2	7	0,42	1109	0,63
Total	927	90	651	1668	100,00	135073	1,23

Analiza datelor conținute în Tabelul 2 arată că la începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, orașele Orhei, Bălți, Soroca dețineau primatul după densitatea unităților staționare de comerț, la fiecare 100 de locuitori revenind câte 3-4, pe când în orașul Chișinău funcționau peste o treime de unități comerciale din totalul pe provincie.

⁴¹ Ia. S. Grossul, I.G. Budac, *op.cit.*, p. 332.

⁴² V.I. Jucov, *op.cit.*, p. 207.

⁴³ Статистические таблицы о состоянии городов Российской Империи, Великого Княжества Финляндского и Царства Польского, СПб, 1842, с. 45, 51.

În afară de orașe, prăvălii apar și în zonele rurale. Astfel în anul 1840 în coloniile aflate sub jurisdicția administratorului coloniștilor de peste Dunăre funcționau, pe lângă casele coloniștilor, 303 prăvălii, inclusiv 120 în districtul Ismail, 179 – în districtul Bugeacul Superior și 4 – în districtul Cahul-Prut⁴⁴. Diversitatea unităților comerciale staționare nu întotdeauna este reflectată pe deplin în sursele documentare disponibile. Astfel, conform unor surse documentare mai detaliate, putem vedea că în anul 1843 la Chișinău funcționau 386 de unități comerciale de consum, 6 beciuri vinicole, 8 cofetării, 18 tractire și hoteluri, 57 de birturi, 14 cafenele, 12 hanuri, 250 de cârciumi permanente și 21 temporare, sau expoziționale⁴⁵. Din cele 250 de cârciumi permanente, 241 comercializau băuturile spirtoase cu paharul, 6 – cu oca, 3 – cu vadră⁴⁶.

Tabelul 3

Deținătorii de prăvălii în orașul Chișinău și valorarea mărfurilor puse în vânzare, conform raportului Delegației Comerciale pentru anul 1842⁴⁷

Categorია comercială	Titulari de patente	Deținători de prăvălii	Prăvălii deținute	Pondere din numărul total de prăvălii %	Persoanele care comercializau mărfurile						Valoarea mărfurilor (în rub. argint)	
					Titularul patentei	Sofia acestuia	Feciorul acestuia	Nepotul acestuia	Vănzător angajat	Alte persoane		În total
Ghilda I	8	4	8	3,4	4	1			3		8	72000
Ghilda II	32	20	40	16,8	16	3	9		7	5	40	145000
Ghilda III	165	115	158	66,4	89	8	32	1	28		158	255540
Târgoveți*	**	56	32	13,4	55					1	56	19700
Total		195	238	100	164	12	41	1	38	1	262	492240

* Inclusiv opt târgoveți ambulanți, valoarea mărfurilor cărora nu este cunoscută. 12 prăvălii ce aparțineau târgoveților erau numite fabrici de lumânări (în localul unde lumânările erau confecționate acolo și erau comercializate).

** Numărul total al târgoveților în orașul Chișinău se ridica în 1842 la 34290, iar al negustorilor de ghildă – la 1444, însă doar capul familiei deținea patenta în baza capitalului declarat⁴⁸.

⁴⁴ ANRM, F 2, inv. 1, d. 3265, f. 79 verso-80.

⁴⁵ Город Кишинев // Журнал Министерства Внутренних дел, 1845, часть девятая, СПб, 1845, с. 259-260

⁴⁶ Vadră – unitate de măsură rusească pentru lichide egală cu 12,3 l, care exista și în Țara Moldovei, însă o vadră moldovenească era egală cu 1,2 vedre rusești, sau cu 15,2 litri. O vadră conținea 10 ocale.

⁴⁷ ANRM, F 75, inv. 1, d. 1033, f. 2-201. **DELEGAȚIE COMERCIALĂ** (торговая депутация) – delegație instituită în Rusia, în baza legii din 14 noiembrie 1824, în capitale, orașele guberniale, orașele-porturi și în orașele mari, pentru o supraveghere mai eficientă a comerțului, care urma să se desfășoare în baza certificatelor comerciale de ghildă aflate în posesia fiecărui negustor. A se vedea V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (instituții, regulamente, termeni)*, Ediția a doua, Chișinău, 2014, p. 289.

⁴⁸ ANRM, F 2, inv.1, d. 3841, f. 22-22 verso.

Se profilează și o specializare a formelor permanente ale comerțului. Astfel, la începutul anilor '40, în orașele de județ ale Basarabiei funcționau 131 de băcănii în care se comercializa și vinul, 287 - magazine de textile, 135 - magazine de mărfuri de uz casnic⁴⁹.

Analiza datelor din Tabelul 3 demonstrează că, chiar dacă era practicat în special de negustorii de ghilda a treia, care dețineau peste 66% din toate prăvăliile din Chișinău, comerțul cu amănuntul prin prăvălii era practicat și de unii mari negustori angroșiști. Spre exemplu, negustorul de ghilda întâi D. Glikman deținea în prăvălii proprii mărfuri în valoare de 30 mii de ruble argint, M. Hasilev - 27 mii ruble argint, I. Bogacev - 10 mii ruble argint, iar I. Kolțov - 5 mii ruble argint⁵⁰.

Pe lângă unitățile staționare de comerț cu amănuntul, se dezvoltă și cele angro, sub forma de depozite. La 4 octombrie 1838 a fost aprobat Regulamentul instituirii circulației vapoarelor între Akkerman și Ovidiopol, care prevedea că comercianții ce achiziționau sare din Basarabia, puteau construi depozite pe malul drept al limanului Nistrului și chiar în apropierea orașului Odesa, în afara perimetrului porto-franco, din care să comercializeze sarea angro, conform reglementărilor legale. În caz de necesitate și rentabilitate, astfel de depozite urmau a fi construite și din contul statului⁵¹. În 1843 Comitetul de Miniștri a dispus instituirea în Akkerman a rezervelor de sare de stat, decizia fiind aprobată de împărat la 30 martie. Potrivit acesteia urma a fi alocate 72000 ruble pentru achiziționarea a 50000 puduri de sare, ridicarea construcțiilor de depozitare și transportarea sării. Sarea urma să se comercializeze angro la prețul de 30 copeici argint pe pud. Se admitea instituirea, în caz de necesitate, a rezervelor de stat și în Ovidiopol⁵².

Mari depozite de păstrare și comercializare angro a mărfurilor apar în apropierea vărilor de pe uscat și portuare, precum la Sculeni, Ismail, Reni și Akkerman⁵³. De asemenea, atât pe malul stâng, cât și cel drept al râului Nistru apar depozite pentru materialul lemnos transportat din Imperiul Habsburgic. În partea basarabeană aceste depozite funcționau la Bender, Soroca, Rezina, în localitățile Stăhnoaia și Saharna din județul Orhei, Vadul lui Vodă din jud. Chișinău și la Akkerman⁵⁴. Și pe cursul râului Prut, s-au construit un șir de depozite de materiale lemnoase. Depozite de acest gen s-au constituit în târgurile Noua Suliță, Lipcani și Sculeni (către 1860 aici funcționau trei depozite), precum și în satele Negrinți, Șirăcăuți, Corpaci, Fundulica, Coiuceni, Bărboieni, Cuzmeni și Avrămeni etc.⁵⁵.

⁴⁹ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 308

⁵⁰ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1033, f. 28-55..

⁵¹ ПСЗРИ, собр. 2, т. XIII, 1838, отд. 2, СПб., 1839, №11588, с. 185-186.

⁵² ПСЗРИ, собр. 2, т. XVIII, 1843, отд. 1, СПб., 1844, №16669, с. 181-182.

⁵³ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 307

⁵⁴ А. Чиж, Статистическое описание лесов Бессарабской Области в 1861 году, *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета* (под. ред. А. Егунова), том первый, Кишинев, 1864, с. 221.

⁵⁵ А. Сij, *op.cit.*, p. 221.

În anii '40 sunt adoptate și o serie de măsuri menite să înăsprescă cadrul legal al funcționării unităților staționare de comerț, în vederea protejării de concurența neloyală. Astfel, după ce concesiunea globală pentru producerea și comercializarea băuturilor alcoolice în cuprinsul Novorosiei și Basarabiei, pentru anii 1843-1847, a fost acordată prin licitație colonelului Abaza⁵⁶, locuitor al orașului Poltava, acesta și-a pus drept scop de a supune taxei băuturile alcoolice comercializate în hanurile și cârciumile ce aparțineau moșierilor din provincie, care nu aveau producție spirtoasă și vinicolă proprie. Vădit deranjat de privilegiile pe care le aveau la acest capitol moșierii din Basarabia, față de cei din Novorosia, la scurt timp după preluarea concesiunii, Abaza a elaborat și înaintat Senatului guvernant de la Sankt Petersburg un memoriu în acest sens. Argumentele înaintate pentru susținerea acestui demers se rezumau la faptul că mulți producători de băuturi alcoolice din Basarabia arendau de la moșieri hanuri și cârciumi, în care comercializau nestingherit, fără a plăti taxele cuvenite, prin intermediul a diverși negustori și târgoveți evrei, producția vinicolă și spirtoasă proprie. Ba mai mult, potrivit concesionarului, aceștia importau din guberniile de pe Nistru cereale pentru a se eschiva și de la plata pentru producerea băuturilor spirtoase. După ce a discutat rapoartele Ministerelor de Finanțe și Interne, elaborate în această privință, Senatul rus a luat decizia ca moșierii din Basarabia, care nu produceau băuturi spirtoase proprii, nu puteau fi scutiți de plata vădrăritului și a taxei pentru comercializarea în vrac a băuturilor spirtoase în hanurile și cârciumile proprii⁵⁷.

Măsuri similare au vizat și cadrul de funcționare a prăvăliilor arendate. La 24 aprilie 1847, starostele orașenesc din Chișinău a prezentat Dumei un raport în care dezvăluia tertipurile folosite de negustorii din alte orașe, care afectau comerțul negustorilor locali. Astfel, mulți negustorii nu respectau prevederile legislației ruse potrivit căreia negustorii sosiți într-un oraș pentru practicarea comerțului erau obligați în aceeași zi sau cel mult a doua zi să se prezinte în дума orașenească pentru a obține dreptul comercializării mărfurilor aduse. Ajunși în Chișinău aceștia arendau case și prăvălii și timp de câteva zile vindeau nestingherit, iar apoi se prezentau în Duma orașenească pentru a obține certificatul comercial necesar. Persoane delegate de Dumă evaluau costul mărfurilor, calculându-i suma contribuțiilor, după achitarea căreia negustorul își putea comercializa deja legal mărfurile rămase. Astfel, vistieria orașenească era păgubită de sume importante. De aceea starostele cerea Dumei să contracareze abuzurile negustorilor străini. Duma a analizat această cerere și a constatat că negustorii, care se aflau pentru o perioadă de până la 20 de zile în Chișinău, erau supuși plății în folosul orașului a câte 0,5% din capitalul comercial. Problema era abordată nu doar din perspectiva valorii mărfurilor comercializate, ci reieșind și din perioada de activitate. Astfel,

⁵⁶ Abaza – neam de nobili din gubernia Poltava, al cărui progenitor era boierul moldovean Ilie Abaza, care în 1711 a intrat în supușenie rusă, și a primit gradul militar de colonel. Descendenții săi în secolele XVIII-XIX au fost predominant militari.

⁵⁷ ANRM, F. 88, inv.1, d. 1102, f. 9-10.

negustorii din alte orașe depășeau limitele prescrise în certificatul comercial, fără a plăti o taxă adăugătoare. De aceea, la 3 iunie 1847, Duma din Chișinău a solicitat Poliției orașenești să-i determine pe toți proprietarii de case și prăvălii din oraș ca să nu permită negustorilor din alte orașe să-și comercializeze mărfurile până la obținerea certificatului comercial în care să fie clar prescrisă perioada de activitate în oraș. În plus, aceștia au fost obligați să informeze Duma și poliția despre arendarea de către negustorii fără reședință a spațiilor lor locative și comerciale. Pentru a nu intra în cârdășie cu negustorii fără reședință, proprietarii de case și prăvălii urmau să semneze un angajament prin care se obligau să achite o amendă în vistieria orașenească în caz că încălcau aceste norme. Edificator în acest sens este angajamentul a mai multor proprietari de case din cartierul al patrulea din Chișinău, semnat la 28 iunie 1848, prin care aceștia confirmau că au luat cunoștință cu noile reguli de arendare și că erau de acord să achite amenzile prescrise în cazul în care le vor încălca⁵⁸.

Prin decizia Consiliului de Stat, aprobată de împărat la 29 martie 1848, dreptul de a deține prăvălii în orașe a fost acordat tuturor persoanelor care aveau dreptul juridic de a deține proprietăți imobiliare, fără obligația de a se înscrie în careva categorie comercială, precum a negustorilor de ghildă, a târgoveților sau țăranilor comercianți. În incinta caselor în care locuiau, acest drept nu se limita nici într-un fel, iar în cadrul piețelor, rândurilor comerciale sau spațiilor comerciale, persoanele care manifestau dorința de a deține prăvălii aveau obligația de a achiziționa bilete pentru prăvălii. Costul acestora era de 20 ruble argint pentru o prăvălie în orașele guberniale și portuare și câte 10 ruble în cele județene, iar pentru două prăvălii suma taxelor era dublă. Doar pentru deținerea a trei și mai multe prăvălii se impunea obținerea în continuare a certificatului comercial de categoria a treia⁵⁹. În virtutea acestei măsuri legislative, în Basarabia numărul prăvăliilor a crescut de la 1361 în anul 1848 la 1470 în anul 1849, adică cu 109 unități, sau 8% (vezi Tabelul 5). În aceeași ordine de idei, plasăm și prelungirea de la 1 ianuarie 1850 și până la 1 ianuarie 1860, în conformitate cu dispoziția Comitetului de Miniștri din 27 septembrie 1849, a privilegiilor acordate antreprenorilor care deschideau la Chișinău prăvălii și alte unități comerciale⁶⁰.

În acest context favorabil, în spațiul urban, comerțul staționar permanent a avut o ascensiune rapidă, iar comerțul sezonier de iarmaroc își va dovedi tot mai pregnant caracterul său depășit, în special la Chișinău. Dacă la începutul anilor '40, după volumul vânzărilor iarmarocale din Chișinău dețineau întâietatea absolută în provincie, atunci spre sfârșitul anilor '40 ponderea acestora a scăzut la 20-30%⁶¹. Încercarea negustorilor din Chișinău de a deschide un nou iarmaroc în 1848 a suferit eșec, din cauza că nici administrația provincială nu mai considera

⁵⁸ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1392, f. 52-54.

⁵⁹ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIII, 1848, отд. 1, СПб., 1849, №22143, с. 217.

⁶⁰ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXIV, 1849, отд. 2, СПб., 1850, №23529, с. 68-69.

⁶¹ V.I. Jucov, *op.cit.*, p. 323.

oportună creșterea numărului de iarmaroace⁶². În schimb, noile iarmaroace sunt deschise tot mai des în localitățile rurale⁶³ precum târgurile Bolgrad, Bairamcea, Otaci, Cimișlia, Căușeni etc.⁶⁴. Potrivit aprecierilor istoricului M.P. Muntean, în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Basarabia au fost instituite 87 de iarmaroace, cu precădere de 2, 3 și 6 zile. Dintre acestea în anii '50-'60 funcționau doar circa 30, restul fiind închise, sau chiar nu s-au deschis niciodată. Peste jumătate din iarmaroace se organizau primăvara, în timpul achiziționării vitelor de la țărani de către antreprenori pentru îngrășat, precum și toamna, în timpul achiziționării cerealelor și vânzării angro a vitelor. În lunile iunie-august funcționau doar 11 iarmaroace, la care se comercializau cu precădere fructe, legume și lână⁶⁵. Iarmaroacele se transformă într-un fenomen tot mai rural, iar în sistemul comerțului interior au loc transformări radicale.

Tabelul 4

Numărul de iarmaroace și valoarea medie a mărfurilor aduse și comercializate la iarmaroacele din Basarabia în anii 1842-1859⁶⁶

Anii	Numărul iarmaroacelor	Valoarea mărfurilor aduse	Valoarea mărfurilor comercializate	Ponderea mărfurilor comercializate în raport cu cele aduse
1842-1845	29	170219	73241	43,0
1846-1850	28	360245	141726	39,3
1851-1855	36	710358	287882	40,5
1856-1859	31	545544	186192	34,1

Datele Tabelului 4 demonstrează că până în 1855 valoarea mărfurilor aduse la iarmaroacele din Basarabia a avut tendință de creștere, iar ulterior una de scădere. La începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea comercializarea mărfurilor constituia 43% din valoarea mărfurilor aduse, iar la sfârșitul anilor '50 – doar 34,1%. Istoricul M.P. Muntean constată că pentru unii ani, privitor la unele orașe din Basarabia acești indici denotă o și mai mare tendință de descreștere. Unele iarmaroace se permanentizează și se transformă treptat în piețe. La Chișinău, spre exemplu, pe lângă cele două piețe existente, este deschis în 1855 și a treia.

⁶² M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 304

⁶³ Deși târgurile aveau unele similitudini cu orașul, populația din cadrul lor era trecută în statisticile rusești la capitolul *Populație rurală*. Bunăoară, într-o lucrare de statistică referitoare la Basarabia se precizează în privința târgurilor că locuitorii acestor așezări sunt atribuți populației rurale și nu celei urbane, drept motiv servind subordonarea târgurilor poliției rurale. *Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года*, Издан Центральным статистическим Комитетом Министерства Внутренних Дел. Обработан А.А. Артемьевым, С.-Петербург, 1861, p. XXXII. Apud Poștarencu D., *Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918*: Teză (07.00.02), Chișinău, 2010.

⁶⁴ Ia.S. Grossul, I.G. Budac, *op.cit.*, p. 323.

⁶⁵ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 303.

⁶⁶ V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (instituții, regulamente, termeni)*, *Op.cit.*, p. 339

În cadrul acestora comerțul se realiza zilnic, atrăgând tot mai mulți cumpărători și vânzători din localitățile din apropiere. Piețe mari apar și în localitățile rurale, precum în s. Văscăuți din jud. Soroca⁶⁷.

Tabelul 5

Numărul de prăvălii în orașele Basarabiei și materialul de construcție al acestora (1849-1853)⁶⁸

Orașul	1849			1850			1853		
	Din piatră	Din lemn	Total	Din lemn	Din piatră	Total	Din piatră	Din lemn	Total
Chișinău	474	235	709	478	235	713	490	245	735
Bender	44	15	59	44	15	59	53	15	68
Akkerman	80		80	80	0	80	86	0	86
Hotin	60		60	60	0	60	60	0	60
Bălți	1	34	35	1	34	35	2	23	25
Soroca		84	84		84	84	20	70	90
Cahul	7	6	13	7	7	14	5	12	17
Orhei	31	191	222	31	191	222	31	94	125
Ismail	139		139	139	0	139	147	4	151
Reni	23		23	23	0	23	21	14	35
Chilia		46	46	0	46	46	0	47	47
Total	859	611	1470	863	612	1475	915	524	1439
Incl. ridicate în anul respectiv	17	92	109	4	1	5	14	18	32

Datele Tabelului 5 arată că ritmul de creștere a numărului de unități staționare de comerț avea fluctuații mari de la an la an, și chiar valori negative în anumiți ani. Spre exemplu, în 1851 în Basarabia funcționau 1408 prăvălii⁶⁹, față de cele 1475 ce funcționau în anul precedent. Tendința generală era, totuși, una ascensivă, iar reducerea numărului de unități comerciale în unii ani nu era determinată nicidecum de factori economici, ci de unele situații excepționale. Astfel, în orașul Bălți, după cum se relatează în raportul guvernatorului militar al Basarabiei pentru anul 1853, un incendiu de proporții a mistuit 13 prăvălii de lemn, precum și șase case de piatră și 217 de lemn⁷⁰.

Pe fundalul dinamicii numerice ascensive, un caracter mai pronunțat capătă specializarea unităților de comerț staționar. În orașul Hotin, în 1852, în rândul celor 60 de prăvălii – 17 erau specializate în vânzarea produselor de manufactură (textile), 10 – a produselor de marochinărie, 10 – a produselor chimice. La Orhei activau în acel an 18 prăvălii de manufactură, la Bălți – 15 prăvălii de produse de manufactură și 3 de produse chimice, la Soroca – 10 prăvălii de manufactură și 8 –

⁶⁷ M.P. Muntean, *op.cit.*, p. 305, 313.

⁶⁸ AISR, F. 1281, inv. 5, d. 78, f. 72-75; d. 54, f. 81-84; d. 58, f. 77 verso-79 verso.

⁶⁹ V.I. Jucov, *op.cit.*, p. 207.

⁷⁰ AISR, F. 1281, inv. 5, d. 78, f. 75.

de produse chimice și băcănie, la Ismail – 81 prăvălii de manufactură și 55 – de produse chimice. Pe lângă aceasta, în acel an, în Ismail funcționau 409 de hanuri, cârciumi, beciuri și alte localuri de acest gen, la Akkerman 144, la Hotin – 60, la Soroca – 55, la Orhei – 31⁷¹.

În perioada Războiului Crimeii (1853—1856), chiar și în condițiile neprielnice provocate de acțiunile militare, numărul prăvăliilor în provincie a crescut de la 1439 în 1853 la 1486 în 1856⁷². Pierderea teritoriului din sudul provinciei, redobândit de Principatul Moldovei în conformitate cu Tratatul de pace de la Paris din 30 martie 1856, la fel nu a afectat esențial dinamica numerică a unităților de comerț staționar. De altfel, pentru a diminua din consecințele nefaste provocate de război, noul împărat rus, Alexandru II, a dispus prin Manifestul din 26 august 1856 acordarea unor facilități populației, inclusiv iertarea datoriilor la plata taxelor pentru deținerea prăvăliilor⁷³. În acest context, mulți dintre proprietari au decis a rămâne supuși ruși, mutându-se în alte orașe din provincie, precum Akkerman, unde aceștia și-au redeschis prăvăliile. Astfel, în 1858 în Basarabia figurau 729 de prăvălii de piatră și 755 de lemn, sau în total 1484, fiind ridicate pe parcursul anului 4 prăvălii de piatră și 167 de lemn⁷⁴.

Pe parcursul anilor '50 la Chișinău se înregistrează o creștere constantă a numărului de unități comerciale staționare, astfel că în 1862 aici funcționau 1246 prăvălii și magazine (inclusiv 759 din piatră), față de 732 câte funcționau în 1852⁷⁵, ceea ce reprezintă o creștere de 70,2%. Totodată, la Chișinău funcționau 9 hoteluri, 5 restaurante, 2 cofetării, o cafenea, 164 birturi, 47 hanuri și 1500 de cârciumi⁷⁶. Pe fundalul acestei creșteri, rolul comerțului de iarmaroc scade substanțial. Pe de altă parte, în orașul Bălți comerțul de iarmaroc este în această perioadă în ascensiune, în special datorită exportului de vite. Astfel în anii 1852, 1858, 1861 volumul vânzărilor la iarmaroacele din Bălți a depășit volumul vânzărilor la toate celelalte iarmaroace din provincie⁷⁷.

Epoca marilor reforme din Imperiul Rus debutează cu o serie de acte ce vizează schimbări radicale în sistemul comerțului interior. Astfel la 4 iulie 1861 în Imperiul Rus este adoptat un nou Regulament privitor la instituțiile staționare de consumație, precum hotelurile, tractirele, restaurantele, cafenelele, birturile etc.⁷⁸. Tot atunci este adoptată decizia de lichidare a sistemului de concesiune a vânzării băuturilor spirtoase începând cu 1 ianuarie 1863, în conformitate cu Regulamentul privitor la instituirea uni acciz unic de stat la producerea băuturilor

⁷¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6173, f. 27, 39, 73, 100, 103.

⁷² I.S. Grossul, I.G. Budac, *op.cit.*, p. 332.

⁷³ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXI, 1856, отд. 1, СПб, 1858, №30877, с. 790.

⁷⁴ AISR, F. 1281, inv. 6, d. 78, f. 163.

⁷⁵ V.I. Jukov, *op.cit.*, p. 207.

⁷⁶ *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 гг.*, СПб., 1863, ч. I, с. 5.

⁷⁷ V.I. Jukov, *op.cit.*, p. 323.

⁷⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXVI, 1861, СПб., 1863, отд. 2, №37198, с. 70.

spirtoase⁷⁹. Tot la 1 ianuarie 1863 este introdus în Imperiul Rus un nou regulament privind sistemul de accize pe comerț, prin care este lichidată gilda a treia de negustori și tagma țăranilor comercianți⁸⁰. Aceste schimbări pun începutul unei noi ere în evoluția formelor permanente ale comerțului, care urmează a fi cercetate într-un studiu distinct.

În baza analizei surselor documentare și a literaturii monografice, constatăm că începând cu anii '40 ai sec. al XIX-lea, comerțul permanent, prin diferitele sale forme – prăvălii, magazine, cârciumi etc. – este într-o ascensiune rapidă, iar cel sezonier, de iarmaroc – în stagnare și chiar declin. Progresul economic înregistrat de provincie în primele decenii după anexare, a determinat o creștere a cererii și ofertei nu doar la produsele de consum, ci și la cele manufacturiere, contribuind esențial la formarea în special în orașe, dar și în anumite zone rurale, a unei rețele importante de unități staționare de comerț. Dezvoltarea acestei rețele era încurajată de privilegiile și facilitățile acordate de guvernul rus, de care au beneficiat, totuși, în special negustori stabiliți în Basarabia din guberniile interne ruse. Astfel, către începutul anilor '50 ai secolului al XIX-lea putem vorbi în Basarabia despre o schimbare calitativă în circuitul de distribuție a mărfurilor, care va scoate în prim plan atât în privința comerțului interior, cât și a celui exterior, formele permanente de distribuție a mărfurilor.

⁷⁹ *Ibidem*, №37197, c. 39.

⁸⁰ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXVIII, 1863, СПб., 1865, отд. 1, №39118, с. 3, 9.

Cristina Gherasim*

SENSIBILITĂȚI ȘI METAMORFOZE ÎN REPREZENTAREA SPAȚIULUI ȘI TIMPULUI ÎN MEDIUL NOBILIMII BASARABENE ÎN EPOCA MODERNĂ

Russian-Turkish war of 1806-1812, ended up with the annexation of territories between Prut and Nistru to the Russian Empire, affected the visions about time and space. In traditional conceptions, Space is the one that provides stability, forming a sacred geography in each of a person's conception. Affection of this conception produces changes in mentality. After 1812, the boyars settled in Bessarabia started to build houses, mansions, castles following two purposes. On the one hand, providing a comfortable Space for them, where they could be free and true masters. On the other hand, they could set up relations with the tsarist administration, that the nobles' homes became the offices of the imperial administration, hosts for civil servants or military officials, a way which proves their "loyalty and obedience" to the new regime. In XIX century, perception of time has diminished and marginalized in the Bessarabian the noble environment, this is maintained due to the Tsarist defence policy of Christians in the Balkans. In this context, specific for Bessarabian nobility is cultural capturing of the nights, extend its usefulness by organizing balls, dinners, meetings where music, dances, drinks, fun games and others were not lacking.

Keywords: nobility, Bessarabia, tsarism, vision about time, vision about space.

Conform Tratatului de pace de la București, semnat în mai 1812, întreg teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat la Imperiul Rus. În lunile septembrie-octombrie ale aceluiași an, boierimea din Principatul Moldova se arăta revoltată de faptul că țării i se răpise „cea mai bună parte”, „sufletul” producției, într-un cuvânt, „tot câmpul” hrănitor și inima Moldovei, căci acolo se găsesc pășunile, comoara țării, centrul comerțului cu vite¹. În același timp, unii din boierii Moldovei decid chiar să treacă Prutul și să se așeze cu traiul în Basarabia. Alții, de fapt, nici n-au reușit să conștientizeze că teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat

* **Cristina Gherasim**, cercetător științific, Institutul de Istorie.

¹ N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă la 100 ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii de Munte, 1912, p. 157. Idem, *Adevăr asupra trecutului și prezentului Basarabiei*. București, 1940, p. 57.

în deplinul sens al cuvântului, pentru că în viziunea lor nu puteau „creștinii să ocupe pe alți creștini”, iar staționarea armatei ruse în acest spațiu, părea deja o normalitate, după atâtea războaie ruso-austro-turce.

În realitate, tratatul ruso-turc nu se mai putea desface și Prutul pe mult timp avea să devină „râul blestemat și despărțitor de neam”. În zadar locuitorii acestui spațiu au căutat consolarea în afinitatea ortodoxă, în mărinimia („sufletul larg”) și spiritualitatea rusă, propagate în comunicatele oficiale, care s-au dovedit a fi nu altceva decât o înșelăciune, căci așa cum susținea A. Besançon, „tehnica minciunii e la fel de veche ca Rusia”².

În general, conflictele militare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea au condus la aceea că trupele rusești și cele austriece deveniseră o prezență obișnuită în Principatele Române. Ele nu mai uimeau pe nimeni, dar, totodată, armatele străine duceau un alt mod de viață, deosebit în raport cu cotidianul populației băștinașe. Spațiul tradițional devenea, astfel, marcat de prezențe și experiențe noi, limitele spațiilor geograficilor imaginate erau fracturate, iar contactul cu *celălalt* producea schimbări în cunoașterea tradițională și o încorporare a noilor informații, în acord cu aceasta, apariția și manifestarea de noi reprezentări ale lumii înconjurătoare. Totodată, autoritățile nou-venite au fost întâmpinate cu speranță, datorită misiunii, antiotomane și creștine, răsunător propagate de ruși în cele două Principate³. Pe lângă înrădăcinarea reprezentărilor despre „afinitatea creștinilor” și politica de apărare a ortodocșilor din Balcani, promovată de administrația imperială rusă, boierimea căuta în permanență alianță cu acel puternic pentru a-și putea apăra, păstra și înmulți casa, moșiile, familia. Totuși, nesiguranța ultimelor decenii al secolului al XVIII-lea și în primul deceniu al secolului al XIX-lea, extinderea rapidă a Imperiului Rus au determinat răspândirea ideii, precum că nu există nicio garanție: „... că rușii, care-și mutaseră hotarele astăzi, de la Nistru la Prut, nu le vor muta mâine, de la Prut la Siret, iar poimâine la culmile Carpaților?”⁴. Ulterior, expectațiile legate de Imperiul Rus în rândul boierilor și-au pierdut din conotație și putere. Generalul rus Pavel Liprandi, fiind la Iași în 1828, relatează că la răspândirea oricărui zvon „boierii năvăleau la consulatul austriac – singurul în care aveau încredere – și după ce primeau acolo consolare și îndrumări se întorceau din nou în cercul lor... Această trecere de la credința față de Rusia la credința față de Austria se observă începând cu 1812...”⁵. În viziunea boierilor, rușii au fost o întruchipare a *celuilalt*, și așa cum părea inițial, unul mai aproape în comparație cu *ceilalți*. Aceste iluzii, însă, s-au risipit în măsură în care boierii au conștientizat că le sunt afectate în mod direct interesele, reorientându-și preferințele și căutând altă forță care putea să-i protejeze.

² Alain Besançon, *Sfânta Rusie*, Traducere din franceză de Vlad Russo, București, 2013, p. 13.

³ Nicolae Mihai, *Revoluție și mentalitate în Țara Românească (1821-1848). O istorie culturală a evenimentului politic*, Craiova, 2010, p. 24.

⁴ Dumitru C. Moruzi, *Rușii și Românii* (cu o prefață de N. Iorga), Chișinău, 2001, p. 103.

⁵ Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 261.

Revenind la populația spațiului dintre Prut și Nistru, constatăm că după 1812 aceasta a fost nevoită, rămând pe același teritoriu, să se încadreze într-un nou spațiu cu alte legi și sistem politic, social-economic și cultural. În aceeași situație erau și boierii care aveau întinse moșii în Basarabia, dar nu locuiau pe ele, ci le dădeau în arendă, având reședințele lor în Iași sau în interiorul țării. După anexare, după ce s-a închis hotarul pe Prut, o parte din ei legați de interese politice sau materiale se strămutaseră în Basarabia⁶ pentru a se reintegra într-un spațiu bine cunoscut, dar cu un cadru politic obscur. Acest fapt s-a răsfrânt și asupra mentalităților epocii, căci anume spațiul este cel care-i asigură cadrele de stabilitate. În concepțiile tradiționale casa, templu, pământul natal, patria au fost „sacre”. Orice pământ natal a alcătuit o geografie sacră, de aceea exilul sau distanța de locul natal sau patria strămoșilor a creat nostalgie⁷. În afară de un spațiu fizic, există spațiul trăit și simțit de către oameni și comunitățile care-l populează, și-l imaginează sub formă de compartimente succesive, de la centru la periferie. Spațiul trăit determină atitudinile colective de amicitie, neutralitate sau respingere, iar cu cât spațiul este mai puțin cunoscut, imaginația îl populează cu date fantastice⁸.

Astfel, după 1812 boierii care își stabilesc reședința în noua regiune declarată rusească încep să-și construiască case, conace, castele, pentru a-și asigura un spațiu confortabil. Totuși, ruptura, în pofida avantajelor și privilegiilor acordate de noua administrație, este simțită pe tot parcursul regimului de dominație țaristă. Dovadă fiind afirmațiile, comportamentele, atitudinile nobilimii față de perceperea spațiului sau, mai ales, a hotarului acestuia. D. C. Moruzi susține că, deși soarta și patima politică i-au aruncat în împărăție străină, nobilii priveau peste Prut: „... în nici una din cele cinci moșii pe care le-a stăpânit cu rândul în Basarabia, un nobil nu l-a tras inima să se așeze și numai la Dănuțeni, care era la vreo 250 de metri de hotarul Moldovei sale iubite”⁹, a fost pe placul acestuia pentru că spațiul natal era mai aproape. Dorința de a vedea întregit spațiul românesc o găsim exprimată în opiniile despre Basarabia, despre ceea ce reprezintă ea, cu natura, cu populația sa. Redând amintirile sale din copilărie, D.C. Moruzi, vorbește despre „Nistrul bătrân, hotarul neamului și astăzi, de nu e încă hotarul țării”¹⁰, „mănosul pământ al Basarabiei, pământul sfânt și străvechi al Moldovei”¹¹, iar Răutul curge tainic și visător, ca înainte, spre bătrânul Nistru, „aducându-i, în șoaptele apelor sale limpezi și reci, scumpa prevestire a zilelor de mâine, când iarăși Nistrul bă-

⁶ Dumitru C. Moruzi, *Basarabia și viitorul ei. 1812-1905*, București, 1905, p. 59

⁷ Simona Nicoară, *Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria în durată lungă*. Cluj-Napoca, 2009, p. 178.

⁸ *Ibidem*, p. 178.

⁹ Dumitru C. Moruzi, *Moș Ilie Mazilu, din neamul lui Stroia*. În: Dumitru C. Moruzi, *Scrieri*, vol. II. Chișinău: Știința, 2014, p. 227 (226-235).

¹⁰ Dumitru C. Moruzi, *Pe malurile Răutului*. În: Dumitru C. Moruzi, *Scrieri*, vol. II, Chișinău, 2014, p. 183.

¹¹ *Ibidem*, p. 185.

trân va fi hotarul țării”¹². De fapt, aceste idei care se înrădăcinase în imaginarul nobilimii după 1812 dovedește că spațiul natural al poporului era conceput în granițele lui naturale.

Totodată, casa, moșia boierului reprezintă felul său de a fi, accepțiunile sale, ideile sale. Pentru că întreaga viață se desfășoară cel mai adesea în ambianța unei locuințe. Acei care au trăit între pereții ei i-au resimțit inevitabil influența, după cum dimensiunile, arhitectura, aranjamentele au reflectat, la rândul lor, gustul și preferințele stăpânului casei¹³. Astfel și pentru nobili casele reprezentau spațiile în care aceștia se simțeau în siguranță, spațiu care le asigura, într-o oarecare măsură, identitatea, personalitatea. Pentru că fiecare era stăpân în casa sa și realiza ceea ce dorea și cum dorea. Din aceste considerente, susține Iurii Lotman, viața nobililor poate fi marcată de două ipostaze: prima ipostază o ocupă timpul petrecut acasă, dedicat familiei, gospodăriei, unde nobilul apărea ca un individ, ca o persoană particulară; și a doua ipostază – serviciul – militar sau civil, în care nobilul apărea ca un supus care servea Statului și Împăratului, el apărea deja ca un reprezentat al întregii nobilimi față de alte categorii sociale¹⁴. Aceste două ipostaze le identificăm și la nobilimea din Basarabia.

Astfel, o parte din boieri și-au construit case în noua capitală a regiunii, pentru că la momentul anexării acestea practic lipsesc. Călătorul rus V. Dedlov susține că la începutul secolului al XIX-lea Chișinăul „era o așezare mediocră din câteva stradele strâmbe și construcții turcești foarte murdare. La fel de murdari și mizerabili erau boierii moldoveni care azi își deplâng dispariția aceluia Sfat Suprem. Și tocmai aici a fost exilat Pușkin!”¹⁵. Pornind de la faptul că mulți funcționari ruși s-au instalat în Basarabia, trebuie să constatăm că acesta a fost un factor extrinsec destul de puternic. Desigur, boierii moldoveni se străduiau să intre în grațiile marilor funcționari ruși. În primul rând, prin faptul că casele acestora, pentru o sumă de bani sau gratis, deveneau sedii ale organelor administrației imperiale. De exemplu, Adunarea Deputaților Nobilimii achita anual 200 de ruble pentru chiria clădirii în care își desfășura activitatea și unde aveau loc alegerile nobiliare propriu-zise¹⁶. În acest sens, secretarul adunării Semigradov înregistrează la 12 ianuarie 1848, achitarea sumei de 133 ruble 33 kop. pentru arenda clădirii pe un termen de 8 luni (de la 1 iunie 1847 – 1 februarie 1848), din cele 200 achitate anual, stăpânului casei, nobilului Balș¹⁷. În următorii ani această sumă rămâne neschimbată. Bunăoară, la 10 iulie 1852, mareșalul regional al nobilimii Egor

¹² *Ibidem*, p. 191.

¹³ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p. 38.

¹⁴ Ю.М. Лотман, *Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начала XIX века)*, Санкт-Петербург, 1998, с. 120.

¹⁵ Maria Danilov, *Basarabia în notițele de călătorie ale lui V.L. Dedlov (sfârșitul sec. al XIX-lea)*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 2014, nr. 2 (98), p. 42. Дедлов В. *Вокруг России. Польша, Бессарабия, Крым, Урал, Финляндия. Портреты и пейзажи*. С. Петербург, 1895, с. 104.

¹⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fondul 88, inv.2, d. 411, f. 20.

¹⁷ *Ibidem*, f. 19, 19 verso.

Balș, semnează o dispoziție care prevede achitarea a 200 de ruble pentru chiria imobilului în care își desfășoară activitatea Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia pentru perioada 15 septembrie 1852 – 15 septembrie 1853¹⁸.

De menționat și faptul că nobilii care au rămas în Basarabia doreau ca anume în casa lor să se oprească vreun funcționar civil sau un militar (de rang mai înalt), pentru a demonstra „fidelitate și supușenie” față de Împărăția Rusă, urmărind, totodată, să-și facă noi „prieteni”. Elocvent exemplu în acest sens este vizita împăratului Alexandru I la Chișinău în 1818. Studiarea surselor istorice care reflectă trecerea împăratului Alexandru I prin Basarabia, la șase ani după anexare, denotă că în regiune nu existau case ce ar fi corespuns cerințelor imperiale. Din care motiv casa lui Teodor Krupenschi, unde avea să se dea balul în cinstea lui Alexandru I (de fapt, era și prima festivitate de acest gen la Chișinău), a fost modificată, la ea fiind adăugate noi construcții. Conform mențiunilor contemporanului Alexandru Veltman, sala a fost special pregătită pentru balul în cinstea lui Alexandru I. Cunoscându-se predilecția suveranului pentru stilul clasic, în special pentru renumitele colonade în stilul greco-roman, în jurul sălii au fost construite un șir de coloane de culoarea profirului (roșie-purpurie, întrebuițată în arhitectură), încolăcite cu crengi de ulm¹⁹. De fapt, dacă pentru Alexandru I aceste colonade aveau semnificația de măreție, putere, făcându-se apel la cele mai mari și dezvoltate civilizații ale antichității, atunci pentru spațiul Pruto-Nistrean aceste coloane nu au fost decât o construcție artificială și temporară, dar care se înscrie perfect în starea de spirit a timpului, căci dorința de a scăpa de sub dominația otomană și de a duce o viață mai bună domina în acele timpuri.

De fapt, prezența elementelor specifice culturii antice grecești se întâlnește la mai mulți nobili. De exemplu, în jurul conacului lui Ștefan Leonard, din Cubolta, de-a lungul aleilor erau amplasate 27 de bustule din marmură albă, pe postamente de granit. Postamentele erau aduse din Polonia, iar bustulele sculptate fusese transportate din Atena, majoritatea înfățișând filosofi și poeți ai Greciei Antice. De asemenea, în mijlocul parcului pe un postament era figura, în mărime naturală, a zeiței Dafna²⁰.

Trebuie să constatăm că majoritatea funcționarilor civili și militari staționau în casele nobililor basarabeni, unde acesta din urmă trebuiau să creeze un spațiu confortabil pentru ei.

Nobilii își demonstau credința față de administrația țaristă și împărat și prin faptul că atârnavă în locuințele lor portretul împăratului. Astfel, întru realizarea a încă unei reguli nescrise, dar obligatorii, nobilimea din Basarabia, în cinstea vizitei împăratului Alexandru I la Chișinău, a comandat și a procurat portretul acestuia. Conform devizului de cheltuieli, în acest scop au fost cheltuiți 250

¹⁸ ANRM, Fondul 88, inv.2, d. 446, f. 7, 7 verso.

¹⁹ Ал.Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812-1912. К столетнему юбилею Бессарабии*, СПб, 1912, с. 24.

²⁰ Petru Tarhon, *Parcurile vechi boierești din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 316.

de cervoneți. Aceștia au fost distribuiți în felul următor: 86 de cervoneți au fost plătiți pentru procurarea portretului împăratului, 34 – pentru înfrumusețarea ramiei, iar 6 cervoneți – pentru transport²¹. Și în renumitul conac al nobilului Ștefan Leonard de la Cubolta în sala pentru recepții, pe peretele din față, în locul cel mai bine iluminat atârna portretul Maiestății Sale, împăratul tuturor rușilor, în plină statură. Sala mare, înaltă, cu coloanele fusiforme, destul de groase și ele în diametru, enormul candelabru, portretul împăratului, încadrat în ramă lată aurită, precum și cătătura severă a vulturului din stemă te făcea să simți grandoarea imperiului²².

Un al treilea scop al nobililor care își construiau case în Chișinău era ca în fiecare seară să organizeze în ele baluri și alte activități distractive la care să se adune toată elita. Iar odată cu aceasta proprietarii caselor vor obține considerația și recunoștința administrației țariste. Astfel, prin anii 1823-1825, în Chișinău a fost construită cea mai tipică clădire în stilul boieresc – casa sărdarului Iordache Varfolomeu, la care acesta a alăturat o sală mare, unde balurile urmau fără întrerupere. Casa acestuia era vopsită în toate culorile, la care se mai adăuga și mobilierul din toate timpurile și de toate fașoanele, în stil oriental, dar și în acel european, formând laolaltă un haos de neînchipuit²³. O casă cu etaj a fost zidită și de mareșalul Iorgu Balș. Într-o măsură mai mare, ambele clădiri reprezentau stilul „empir”, puțin îngreoiat, zis „empir turque”. În stilul acesta au fost clădite mai toate casele boierești din trecut: Katakazi, Harting, Keșco, Ralli, Russo, Gafenco și multe altele. Aceste clădiri nu sunt mari și frumoase. Atributele principale au fost o verandă colonată și o sală de dans, înzestrată adesea cu balcon pentru orchestră²⁴. Pe la 1858 polițaiul Loran și-a construit o casă, care prezintă o decădere a stilului „empir turque”; ulterior aceasta a ajuns în posesia familiei Keșco²⁵. De fapt, conform mențiunilor lui D. C. Moruzi, prin anii '50 ai secolului al XIX-lea orașul Chișinău era marcat de „monotonia caselor din noua parte a orașului, toate împrejmuite cu ziduri de piatră și toate cu porțile închise ziua și noaptea, ridicând străzii orice închipuire de viață”²⁶. Totuși, sunt și construcții impunătoare și deosebite, încât Al. Mavrocosta a „dat peste cea mai frumoasă și cea mai nouă casă din Chișinău, având niște mobile foarte elegante, sobe de porțelan, privazurile ferestrelor de marmoră, pereții dinăuntru de tuc, tavanele sculptate. O adevărată minune pentru Chișinău”²⁷.

De fapt, modernizările se produc nu doar în Chișinău, dar și în alte orașe ale Basarabiei. Tovașul de drum al lui Iosif Ignatiu Kraszewski²⁸ susține că orașul

²¹ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 39, f. 12.

²² Petru Tarhon, *Parcurile vechi boierești din Republica Moldova*. Chișinău, 2013, p. 315.

²³ Gheorghe Bezviconi, *Varfolomeu*. În: *Din trecutul nostru*, Chișinău, 1934, nr. 7-8, p. 13.

²⁴ Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului*, Chișinău, 1996, p. 22-23.

²⁵ *Ibidem*, p. 23-24.

²⁶ Dumitru C. Moruzi, *Pribeși în țară răpită*, Iași, 1912, p. 38.

²⁷ *Ibidem*, p. 142

²⁸ Călător polonez care trece prin Basarabia în 1843.

Akkerman într-un an s-a schimbat atât de mult încât nu-1 mai recunoștea. „Pie-risera bordeile turcești, bărcile de lemn, micile ziduri, colibele, care formau un labirint de ulicioare încurcate, au dispărut – susține autorul – acum se văd pe o linie dreapta case albe ca cele din Odesa, clădite cu o arhitectură frumoasă. Grație generalului Fiodorov, care se poate spune că a creat Chisinaul, se civilizează repe-de și Cetatea Albă, apar vii plantate, în port se văd vapoare, comerțul este viu, în oraș sunt grădini publice, fântâni, „clădiri noi”²⁹.

Pe de altă parte, nobilii se simt liberi și adevărați stăpâni pe moșiile lor, în locuința obișnuită, clădită după placul lor, unde domneau legile, obiceiurile și tradițiile pe care aceștia le doreau și le urmau, nu însă cele impuse de reprezentanții regimului de dominație. În general, în opinia istoricului R. Ciahor, putem vorbi despre nobilimea provincială ca despre o categorie aparte, pentru că această se caracterizează prin: origine și istoria comună; același stil de viață; sentimentele legăturii cu teritoriul comun; sentimentele legăturii comune³⁰. Făcând referință la boierii moldoveni, trebuie să constatăm că specific pentru ei este dragostea față de moșiile lor considerate în viziunea lor – adevărate centre ale universului. Din aceste considerente, boierii investeau bani în conacele lor, grădinile din jur, pledând pentru modele europene. Încă la 1798, Talleyrand, în raportul său, susține: „La Iași, mai toți boierii sunt bogați... o parte din an și-o petrec la moșie, îngrijind pământul care, cu puțină bătaie de cap, le aduce venituri mari. De aceea au și de unde cheltui; duc o viață îmbelșugată; casele lor sunt mari și bine mobilate, și tot ce-i înconjoară este de bun gust...”³¹. Iar Langeron susține că „unii din boierii aceștia moldoveni sunt foarte bogați și au niște căsuțe la țară așa cum au polonezii, unde duc o viață destul de luxoasă, într-un amestec plăcut de modă europeană și asiatică, mai aproape totuși de aceasta din urmă³². Însă, la 1812 aceste căsuțe luxoase practic lipsesc în spațiul dintre Prut și Nistru, boierii care au trecut în noul teritoriu au trebuit să-și construiască casele. Și nu oriunde, dar în centrul satelor de pe moșiile lor, mai ales că prin sânge și tradiții boierul basarabean, un Donici, Râșcanu, Hâjdeu sau Talpă, un Suruceanu sau Hâncu, era stâns legat de mediul țărănesc³³. Conacul boierului, de obicei, se afla în mijlocul unei adevărate aglomerații de colibe, hambare, șuri, pătule, grajduri; câteodată, moara era tot acolo, fierăria potcovarului fiind și ea nelipsită³⁴. Drept argument care demon-

²⁹ P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 247. (273 p.)

³⁰ Рафал Чахор, *Менталитет провинциального дворянства в период общественно-политических изменений второй половины XIX века (на примере литературных произведений)*. Вроцлав, 2013, p. 33

³¹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, 1995, p. 114.

³² *Ibidem*, p. 100.

³³ Gheorghe Bezviconi, *Curți boierești*. În: Gh. Bezviconi *Profiluri de ieri și de azi*. Articole. București, 1943, p. 115.

³⁴ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, 1995, p. 119.

strează această atmosferă sunt anunțurile nobililor, dar în special ale administrației regionale, despre vinderea în proprietate veșnică sau darea în posesie pentru un termen a moșiilor nobililor cu datorii. De exemplu, în 1829, din cauza datoriilor enorme la stat, moșiile nobilului Varfolomeu sunt scoase la licitație. Din anunț identificăm descrierea casei și curții nobiliare de la Cosăuți, județul Soroca. Curtea boierească este înconjurată de un gard împletit în care este construită o casă cu 4 camere. Pe lângă casă este o aripă cu 5 camere, unsă cu lut, alături de care era amplasat un hambar pentru depozitarea porumbului, o clădire de piatră, sub care se află beciul. În aceeași curte se află o casa nouă de piatră, nefinisată, cu 10 camere și o sală. La fel pe moșie mai există moară, fabrica de spirt, cârciumă³⁵. Aceiași situație este și pe moșia Muncești a boierului Varfolomeu. Casă boierească cuprinde 3 camere și 2 săli, este construită din cărămidă arsă. Casa este tencuită și vopsită cu diferite culori, atât în interior cât și în exterior, pe toată lungimea ei, iar pe un fundament de piatră este făcută o galerie, al cărei acoperiș se ține pe 10 coloane din cărămidă tencuite, iar din partea celălaltă la fel o galerie care are 4 coloane. În anunț este indicat că geamurile sunt de sticlă, 20 de uși au fost confecționate la tâmplărie (dintre care 2 vopisite în afară și 6 – în interior), în casa sunt 4 sobe din cărămidă, zugrăvite după model străin și un șemineu. Pereții și podul sunt tencuiți și pictați în diferite culori. În ogradă aproape de casă este o casa secundară cu 2 camere, care are 3 uși simple, 5 geamuri de sticlă și în interior un cămin din cărămidă³⁶.

Aceste descrieri denotă că, într-adevăr, pentru nobilii basarabeni moșiile și locuințele de pe ele reprezentau acel spațiu, unde ei se simțeau cu adevărat bine, unde domină legile stabilite de ei, decorul și construcția fiind după placul lor. Olga Nakko, descriind casa boierului Tardeli din Fricošeni, menționează că „în acele vremuri³⁷ era una dintre cele mai bune din Basarabia, fiind construită după modă/gustul suedez, cu pereți groși din piatră; podeaua, ferestrele și ușile sunt din stejar, tavanul este din bârne groase de stejar”³⁸. Autoarea informează că modelul construcției casei, precum și atmosfera familiară erau împrumutate de Tardeli din timpul deselor călătorii la Viena. Boierului îi plăcea să întrețină modelele nemțești, „prin aceasta se explică de ce la Tardeli casa era construită în stil german, mobila era germană, chiar și dascălul pentru copiii săi era german...”³⁹.

Cu timpul, pe teritoriul Basarabiei apar, rând pe rând, curți boierești și conoațe, unul mai deosebit ca altul, care în reprezentările nobililor erau acele spații de securitate. Astfel, în stil „empir turque” este casa Olgăi Catargi de la Cobâlnea.

³⁵ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 438, f. 2-2 verso.

³⁶ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 438, f. 4-4 verso.

³⁷ Conform mențiunilor făcute de către autoare, casa a fost construită la începutul secolului al XIX-lea.

³⁸ Накко Ольга, *Фрикошени*. În: Ижболдина И. «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв, Кишинев, 2012, с. 37.

³⁹ *Ibidem*, с. 37.

Casa nu era înaltă, dar impunătoare, cu un balcon susținut de coloane groase. O aripă nouă avea un etaj deasupra. Mobila era în stil „empire”, iar de la paharnicul Petrache păstrându-se un portret-acuarelă și costumul său național. O icoană veche reprezenta, după obiceiul timpului, pe boieri: „Apostolul Petru foarte înalt, stând lângă o Sfântă Ecaterina, mititică”⁴⁰. La Cubolta, nu departe de orașul Bălți, conacul familiei Leonard⁴¹ se înalță pe un deal, în mijlocul unei grădini, având în față patru coloane mari. Palatul are un exterior impunător⁴². Casa lui Pavel Șt. Leonard este deosebită prin interiorul său: lumina lustrelor și a candelabrelor se revărsă pe parchetul acestor săli întinse, cu numeorase plane și acea mobilă stilizată, care ne transportă gândul la epoca statuetelor de porțelan de Sevres și de Saxa ce ornamentează frumos semicoloanele din colțurile încăperilor⁴³. Un alt conac în stil empire a aparținut boierului Carastati, care ulterior a fost transformat într-un castel gotic ce avea pe acoperiș o arpă a lui Eol, care răsună departe la orice adiere de vânt⁴⁴. Constantin Stamati Ciurea, după căsătoria cu Maria Ficher von Albach, se așează în anul 1860 cu traiul la conacul din Caracușeni, județul Hotin, unde și-a construit o frumoasă casă în stil „Louis XV”, înconjurată de un parc, înzest de grădinari francezi, cu serele pline cu flori și plante rare.

Faptul că în viziunile nobililor casele lor reprezintă un spațiu sigur, este argumentat și de comportamentul nobilului Nicolae Ștefan Casso. Acesta, la conacul său de la Chișcăreni, avea un salon mobilat în stilul rococo, iar fiecare scaun, fotoliu și canapea erau tapițate cu mătase din 3 culori discrete: roșu, galben și albastru, care reprezentau, de fapt, culorile naționale românești. Tot aici deținea o expoziție a celor mai frumoase costume naționale românești: țărănești, boierești și domnești, iar boierul încuraja vechea industrie moldovenească a covorăritului⁴⁵. Deci, activitatea lui N. Casso, care avea în permanență în fața ochilor săi simbolul Statului român – tricolorul, ținea la stilul vechi moldovenesc al bisericilor și la costumele naționale, încuraja muzica națională românească etc. – optând, astfel, pentru deșteptarea conștiinței naționale ceea ce reprezintă un nou argument al păstrării identității naționale în rândul nobilimii basarabene.

Totodată, observăm că moșiile reprezintă un spațiu al siguranței, un tot, precum și o unitate economică, pentru că aduc anual un venit anumit, important pentru întreținerea și asigurarea existenței familiei boierești. Perceperea moșiei drept o sursă de venit era o componentă a nobleței, de care ținea administrația

⁴⁰ Gheorghe Bezviconi, *Cobâlnea Olgăi Catargi*. În: Gh. Bezviconi *Profiluri de ieri și de azi*. Articole. București, 1943, p. 118-119.

⁴¹ Descrierea conacului familiei Leonarzilor *a se vedea* în: Petru Tarhon, *Parcurile vechi boierești din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 314-316.

⁴² Gheorghe Bezviconi, *Curți boierești*. În: Gh. Bezviconi *Profiluri de ieri și de azi*. Articole. București, 1943, p. 112.

⁴³ *Ibidem*, p. 112.

⁴⁴ Gheorghe Bezviconi, *Pe moșia lui Carastati*. În: Gh. Bezviconi *Profiluri de ieri și de azi*. Articole. București, 1943, p. 128.

⁴⁵ Ioan Pelivan, *Nicolae Ștefan Casso*. În: *Fapte trecute și basarabeni uitați*, Chișinău, 1992, p. 263.

țaristă la recunoașterea titlurilor nobiliare. De exemplu, pentru că nobilii să poată participa la alegerile nobiliare în cadrul Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, aceștia trebuiau să dispună de un venit anumit. De aceea, mareșalii ținutali/județeni când prezentau listele participanților, trebuiau să identifice venitul nobililor. De exemplu, în listele nobililor din județul Soroca pentru participare la alegerile nobiliare din 1841, moșiile deținute de către funcționarul de clasa a XIV-a Ion Brăescu aduceau acestuia un venit anual de de 3000 ruble, de către funcționarul de clasa a XIV-a nobilul Dumitru Russo – 2000 de ruble, de către funcționarul de clasa X-a Ion Crușevan – 2500 de ruble, de către funcționarul de clasa VII-a Iordache Râșcan – 8000 de ruble, de către Ion Keșco – 6000 de ruble, de către funcționarul de clasa a XII-a Nicolae Leonard – 6000 de ruble, de către funcționarul de clasa a X-a Constantin Bodescu – 2600 de ruble⁴⁶. Informația despre venitul pe care-l aduc moșiile nobilului este prezentată și în anunțurile de vindere a acestora. În anunțul de vindere a proprietăților nobilului Varfolomeu se menționează că: moșia Cosăuți aducea un venit anual de 3700 de lei, moșia Coțeleni – 2150 de lei, moșia Seledjeni – 900 de lei, târgușorul Criuleni – 7720 de lei, Biciușca – 3520 de lei, Muncești – 7000 de lei⁴⁷.

Totodată, pe lângă practicarea agriculturii, nobilii dețineau pe moșii mori de apa sau de vânt, iar începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea mori cu abori. De exemplu, la începutul secolului al XX-lea în județul Bălți nobilii aveau 27 de mori cu aburi. Printre aceștia putem menționa nobilii: Hristofor Anuș, Ion Balș, Ion Buznea, Boris Buznea, Alexandru Leonard, Nicolae Donici, Alexandru Râșcan-Derojinski⁴⁸ etc. Nobilii aveau și fabrici de spirt. De exemplu, Gheorghe Leonard deținea fabrica de spirt pe moșia Boghicieni, județul Chișinău⁴⁹, iar T. Tomuleț – la Lăpușna⁵⁰. Perceperea moșiilor ca sursă de venit este dovedită și de investițiile realizate de nobili în moșiile lor, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, funcționarul de clasa a VIII-a, Nicolai Mandro a luat credit pentru a planta soiuri de viță de vie de peste hotare și din Crimeea, pentru a achiziționa un teasc modern, pentru a finaliza construcția uscătoriilor de fructe (care îi vor da posibilitatea de a le exporta în regiuni îndepărtate ale Rusiei) și pentru a extinde în dimensiuni beciul, astfel încât în el să încapă mai multe butoaie cu un volum de 1000 vedre de vin⁵¹.

Totuși, în Basarabia, foarte multe curți boierești erau modeste. În satul Coțeleni, județul Orhei, care aparținea aceluiași Varfolomeu, casa boierească avea doar 2 camere și era construită din nuiele împletite, unse cu lut, acoperite cu paie. Mai era un bordei care servea ca bucătărie și un șopron/magazie, iar ograda este

⁴⁶ ANRM, Fondul 88, inv. 2, d. 390, f. 23 verso- 25.

⁴⁷ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 438, f. 2-4 verso.

⁴⁸ *Привабления к № 34, Бессарабские Губернские ведомости за 1917 г.* с. 1-15.

⁴⁹ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1079, f. 1,1 verso.

⁵⁰ *Бессарабей, политическая, литературная и экономическая газета.* Год 5, № 54, с. 1.

⁵¹ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1997, f. 38-38 verso, 39.

înconjurată cu gard împletit⁵². Casă boierească de la Buciușca era cu o singură cameră, cu bucătărie și camera de depozit. În ogradă erau 2 ocoale pentru animale, un beci din lemn, acoperit cu pământ și un grajd pentru 6 cai, un șopron/magazie, 2 hambare pentru depozitarea porumbului⁵³. D. C. Moruzi descrie locuința în care s-a oprit familia personajului său, Alexandru Mavrocosta ca fiind destul de simplă: „Locuința boierească, alcătuită dintr-o tindă și patru odăi, fusese acoperită cu stuf proaspăt; apoi lipite și pe din afară și pe dinauntru de la tavan și până jos; pereții toți și tavanurile date cu vreo trei patru varuri, ferestrele și ușile boite cu lutișor galben și oloi păreau noi-nouțe și îmbrăcate în perdele de cit, precum și mobilă alcătuită din divanuri joase, macaturi, saltele de lână țigaie de te cunfundai în ele. Pe jos, ca să nu se simtă lipsa de podele, erau așternute peste tot două rânduri de scoarțe și lăicere frumoase, până și în tindă... Mai adăogați ceva mesuțe rotunde sau pătrate, cioplite de un lemnar, dar îmbrăcate și ele la fel cu odăile, ceva oglinzi așezate în tindă și gemând sub argintăria domnească a familiei ...”⁵⁴.

Alături de locuințe și gospodărie, un loc aparte în reprezentările nobililor ocupau grădinile. Pentru că acestea, în afara nevoii de distracție și de petrecere a timpului, erau pentru nobil o mândrie, un fel de a se reprezenta în societate. Grădinile amenajate ale nobililor ofereau un surplus de strălucire prin diversitatea florilor și plantelor exotice, aspectul fructelor minunate, statuilor, porților, fântânilor arteziene, peșterilor artificiale și labirintelor. Grădina și grădinăritul reflectau măsura culturii îngrijitorilor, grădina bine aranjată reflectând existența unui proprietar interesant și cu gust. Un asemenea proprietar, în mentalitatea epocii, era considerat un bun administrator nu doar al propriei grădini, dar și al funcției și țării sale⁵⁵. Astfel, din acest punct de vedere, nobilii din Basarabia și-au creat adevărate grădini și parcuri.

Primul parc planificat în Basarabia după anexare este cel din Chișinău. De fapt, încercarea de a crea o atmosferă cât mai plăcută pentru împăratul Alexandru I, ca acesta să se simtă bine, a dus la realizarea acestor schimbări în construcția caselor, precum și în topografia orașului, mai corect – acomodare la gustul Maieștii Sale. În cinstea vizitei împăratului Alexandru I la Chișinău a fost plantată Grădina publică. Fapt relatat la câțiva ani după aceasta de dr. I. Zucker, care pe la 1831 vizitează Chișinăul: „Nu era nici un loc de plimbare pentru public, când veni vestea că va sosi împăratul Alexandru. Pentru că el întreba de obicei despre astfel de grădini, se hotărî crearea în pripă a unei grădini publice. Toate silințele fură întrebunțate pentru a lucra iute. Se aduseră mii de copaci de pădure, și, ano-

⁵² ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 438, f. 2 verso.

⁵³ *Ibidem*, f. 3 verso-4.

⁵⁴ Dumitru C. Moruzi, *Pribege în țară răpită*, Iași, 1912, p. 73.

⁵⁵ Eva S. Lauter, *Reprezentarea palatinală în Ungaria habsburgică în secolul al XVII-lea*. În: *Caiete de Antropologie Istorică*, 2007, anul VI, nr. 1-2 (10-11), ianuarie-decembrie, p. 103-104.

timpul fiind prielnic, cei mai mulți se prinseseră⁵⁶. Însă, primul și cel mai vechi parc boieresc de arhitectură peisagistică din Basarabia este considerat, pe bună dreptate, parcul din satul Miclești, fondat în 1805 de boierul Andronache Donici. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea mai mulți boieri au transformat grădinile lor în adevărate parcuri⁵⁷. Astfel, Constantin Kazimir fondează un parc frumos în satul Grinăuți⁵⁸, Vasile Stroescu – parcul din satul Stolniceni⁵⁹, Vasile Stroescu a finanțat și complexul dendrologic (livadă-parc) din Brânzeni⁶⁰; A. Vinogradski – parcul din satul Iarova⁶¹, Ioan Bogdan – parcul de la Cuhureștii de Sus⁶², Ștefan Leonard – de la Cubolta⁶³ etc. Studiarea acestor parcuri create de boieri ne permite să constatăm că copacii, arbuștii și plantele deocreative sădite erau aduse din diferite țări și continente. Spre exemplu, pentru Parcul din Cuhureștii de Sus au fost aduse plante din Europa, Caucaz, America de Nord, China, Africa de Nord, Japonia etc.⁶⁴

Scriitorii din Basarabia relatează despre livezile și parcurile deținute de nobili. Costache Codrescu, soțul Ilenuței, după cum descrie Olga Nakko, avea ca ocupații îndrăgite grădinăritul/pomicultura și lectura cărților. Grădina/livadă, care era pe lângă casă, a fost transformate într-un adevărat rai, cu toate felurile de fructe⁶⁵. Despre existența livezii menționează și D. C. Moruzi: „La mijlocul satului... se vede o casă destul de încăpătoare, cu ziduri de piatră ca de cetate, însă cam joase, având la spatele ei o frumoasă livadă cu pomi roditori: iar în față o ogradă gospodărească cu heiuri, hambare, șoproane, grajduri, saivane și coșare pentru popușoi⁶⁶.”

În scopul cunoașterii noilor teritorii, nobilii din Basarabia întreprindeau călătorii. Scopurile călătoriilor erau legate de vacanțe, distracție, joc sau călătorie în scopul de îngrijire a sănătății, în căutate de pitoresc, dar și în scopul afacerilor⁶⁷. Odată cu modernizarea societății călătoriile nu mai sunt însoțite de tot felul de pericole, ci devin o parte componentă a unui mod de viață⁶⁸, inclusiv pentru

⁵⁶ Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului*, Chișinău, 1996, p. 33, 36.

⁵⁷ Petru Tarhon, *Parcurile vechi boierești din Republica Moldova. Istoria fondării, starea actuală, structura compozițională, diversitatea dendroflorei și particularitățile ecologo-biologice ale plantelor*. Chișinău, 2013, p. 19.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 181-183.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 184-190.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 197-206.

⁶¹ *Ibidem*, p. 297-307.

⁶² *Ibidem*, p. 308-311.

⁶³ *Ibidem*, p. 311-324.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 310.

⁶⁵ Накко Ольга, Фрикошены. În: Ижболдина И. «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв. Кишинев, 2012, с. 49.

⁶⁶ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită*, Iași, 1912, p. 68.

⁶⁷ Ildiko Horn, *Forme de distracție ale aristocrației maghiare în epoca modernă timpurie*. În: *Caiete de antropologie istorică*, 2007, anul VI, nr. 1-2 (10-11), ianuarie-decembrie, p. 46.

⁶⁸ Doina Calistru, Carmen Voroneanu, *Între Orient și Occident: mentalități în tranziție (Principatele*

boierii din Țările Române și ulterior din Basarabia. Conform mențiunilor călătorului străin Langeron, mai toți (boierii) au fost la Constantinopol; „călătoria în acest oraș, pentru cei de la Iași, este ceva ce nu poate lipsi din formația unui coconăș moldovean și din desăvârșirea educației lui, așa cum, în Franța, călătoria la Paris este necesară pentru un bărbat din provincie”⁶⁹. Pe lângă călătoriile în Orient, mulți călătoreau în Apus nu doar pentru că aceasta era la modă, ci pentru a vedea cu proprii ochi minunile pe care le știau din cărți sau le aflaseră pe căi indirecte. Fapt relatat și de D. C. Moruzi, care susține că nobilii călătoreau „ba la Țarigrad, ba la Viena, ba la Odesa și o dată chiar la Petersburg”⁷⁰.

După anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și instalarea punctelor vamale la Prut, boierii care au rămas în Basarabia au continuat să facă călătorii. Însă, pentru călătoriile în Occident, inclusiv în Moldova, aceștia trebuiau să obțină pașapoarte sau certificate care urmau să le permită trecerea frontierei. Or, trebuiau să obțină acordul administrației ruse pentru a călători. Deși a fost propusă acordarea unor pașapoarte anuale pentru nobilimea din Basarabia, propunerea nu a fost acceptată. Drept pretext era invocat faptul că nobilii deși obțin aceste pașapoarte pentru a pleca la tratament sau a rezolva afacerile de familie și comerciale, majoritatea le utilizează în alte scopuri. Aceștia treceau frontiera pentru a duce tratative cu funcționarii străini, pentru a afla noutățile, a transmite diverse date și informații, a citi ziare și reviste străine interzise pe teritoriul Imperiului Rus⁷¹. Astfel, analiza cererilor depuse de nobili pentru a obține pașapoarte sau certificate ne permite să constatăm că printre principale direcții erau Moldova (certificate au obținut Iancu Russo (26 mai 1828)⁷², Iordache Râșcanu (1 iunie 1828)⁷³, vornicul Constantin Paladi (la 15 iunie 1829)⁷⁴, Teodor Krupenski (6 iunie 1829)⁷⁵ etc.) și Austria (A.Ermolinschi⁷⁶, Ia. Russo⁷⁷, Ștefan Rosseti⁷⁸) etc.

Totodată, după 1812 nobilii care au rămas în Basarabia au întreprins călătorii în Imperiul Rus, la Sankt Petersburg, pentru a demonstra devotamentul în fața împăratului. Din corespondența dintre Catrinca, soția lui Matei Krupenski, și mama ei, Maria Comnen, constatăm că în primii ani după anexare frecvent la

Române în doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX). În: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, nr. 44, 2006, p. 189.

⁶⁹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, București, 1995, p. 99.

⁷⁰ Dumitru C. Moruzi, *Moartea lui Cain (roman social)*. În: Moruzi D.C. Scrieri, vol. II, Chișinău, 2014, p. 15 (p. 7-174).

⁷¹ *Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XI, 1836, № 9165, Санкт-Петербург 1836, с. 308.*

⁷² ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 388, f. 6.

⁷³ *Ibidem*, f. 18-20;

⁷⁴ ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 453, f. 11

⁷⁵ *Ibidem*, f. 12.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 9.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 16.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 19

Petersburg era nobilul Balș din Basarabia, cu care aceasta discuta rezultatele alegerilor nobiliare din 1818 și 1821, despre faptul că „Strudza a fost ales mareșal al Nobilimii”⁷⁹, că „imfamul Pruncul vrea să devină deputat”⁸⁰. Despre vizita la Petersburg a nobililor basarabeni relatează și D. C. Moruzi (realizată deja după anii 50 ai secolului al XIX-lea), care susține că „era foarte ocupat la Petersburg: dimineața cu procesul unchiului său, iar pe urmă cu audiența la împărat și împărătese...”⁸¹, după care vizitau Palatul de Iarnă și Țarskoe Selo, Gaticina, Petergoful, apoi Universitatea, biblioteca și o școală de mine⁸². La fel, D. C. Moruzi relatează despre întâlnirea cu țarul, care vorbește cu toți în rusă și speră că tot spațiul geografic care aparține Imperiului Rus să fie rusificat: „Nădăjduiesc – susține Alexandru II – că în curând vom putea vorbi ca niște adevărați ruși”⁸³.

Astfel, constatăm că călătoriile erau o parte componentă a modelului de a fi al nobilimii. Prin intermediul călătoriilor nobilii descoperă noi spații, iar odată cu acestea noi modele, care influențează viziunea nobililor asupra diferitelor valori, comportamente, mod de viață, vestimentație, viziuni, opțiuni etc.

Alături de *Spațiu, Timpul* a ocupat dintotdeauna un loc definitoriu în viziunile despre lume și societate care dau specific unei epoci istorice, unei culturi, de aceea schimbarea viziunilor despre timp, durată, viață au însemnat modificarea unor valori și atitudini care au influențat în profunzime istoria societăților⁸⁴. Reprezentările temporalității reflectă diversitatea ritmurilor și cadențelor ce marchează evoluția unei societăți, a unei culturi⁸⁵. În secolul al XIX-lea, timpul sacru a fost marginalizat în raport cu timpul profan: cel al întrebunțării cotidiene, al șantierilor industriale urbane, al sărbătorilor naționale. În acea perioadă timpul cotidian a dobândit o valoare pozitivă, prin transformarea unor fapte în rituri, înnobilate cu o valoare sentimentală, precum reunirea familiei la ore fixe pentru servirea mesei⁸⁶. Astfel, pentru nobilimea din Basarabia, deși percepția timpului sacru s-a diminuat, totuși aceasta s-a păstrat încă. Fapt care s-a realizat, în viziunea noastră, sub influența regimului de dominație țarist. Politica de apărare a creștinilor din Balcani și de eliberare de sub jugul turcesc, păgân, promovată de administrația țaristă, a susținut acest lucru. Căci nobilii, de bunăvoie sau sub influența noilor realități frecventau slujbele religioase. Fiecare reprezentant al familiei regale care vizita Basarabia participa la slujbele religioase, iar odată cu ei și

⁷⁹ Constantin Gane, *Amărate și vesele vieți de jupâneșe și cucoane. Boieroaice din Moldova și Țara Românească în veacurile XVI-XIX*. București, 2016, p. 257-258.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 263.

⁸¹ Dumitru C. Moruzi, *Pribegei în țara în răpită*, Iași, 1912, p. 192.

⁸² *Ibidem*, p. 193-194.

⁸³ *Ibidem*, p. 198.

⁸⁴ Simona Nicoară, *Timp liber, distracție, joc. Sensibilități și metamorfoze de-a lungul istoriei*. În: *Caiete de antropologie istorică*. Revista semestrială publicată de Seminarul de Antropologie Istorică. Anul VI, nr. 1-2(10-11), 2007, p. 15.

⁸⁵ Simona Nicoară, *Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria în durată lungă*. Cluj-Napoca, p. 171.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 177.

toată nobilimea basarabeană. De exemplu, suita lui Alexandru I, trecând în dimineața zilei de 26 aprilie 1818 Nistrul pe la Hotin, ajunge la Bălți, unde rămâne să înnopteze în casa paharnicului Iordache Panainti, proprietarul acestui târg. Aici lui Alexandru I i-a fost adusă vestea despre nașterea nepotului său, cu care ocazie a doua zi în biserica târgului a fost oficiat un serviciu divin, iar târgului Bălți i-a fost acordat statutul de oraș. Tot în această zi de 27 aprilie suita sosește la Chișinău⁸⁷, iar la 28 aprilie a asistat la liturghia oficiată de vicarul Dimitrie Sulima, după care l-a vizitat pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care era bolnav⁸⁸. Ulterior, toți reprezentanții familiei împărătești, care treceau prin regiune, obligatoriu participau la slujbele religioase. Astfel, la 6 octombrie 1855 când reprezentanții familiei împărătești, cnezii Nicolai Nicolaevici și Mihail Pavlovici au vizitat Basarabia, oprindu-se la casa lui E. p. Catargi, la fel au participat la slujbă⁸⁹.

Totuși, așa cum afirmă Simona Nicoară, elitele laice urbane au fost tot mai interesate într-o captare culturală a nopții, de o prelungire a utilității acesteia, ceea ce a însemnat glisarea timpului nopții spre excese sociale, precum cabaretul, dansul, jocuri⁹⁰. Acest lucru s-a manifestat și la nobilimea din Basarabia, pentru care timpul trebuia petrecut bine, interesant, în acest fel dându-se frâu liber organizării balurilor, seratelor, întâlnirilor la care nu lipseau muzica, dansurile, băutura, jocurile distractive, într-un cuvânt – distracția. Totodată, pentru că nobilii se făceau a uita că timpul trebuie perceput ca ceva sacru, mitropolitul sau alți slujitori ai bisericii le aminteau despre aceasta. Despre un astfel de caz relatează Gheorghe Bezviconi. Referindu-se la balurile care se dădeau în casele nobililor Catargi, Cantacuzino, Keșco, Krupenki, Moruzi, Donici, Katakazi, Râșcanu-Derojinski, Cristi, Suruceanu, Russo, Kișinski etc. până în ajunul postului mare, dânsul menționează: „Însă, vlădica-arhiepiscopul veghea și el ca în ajun de post, la miezul nopții, stafiile dansului răsfățat să nu mai apară”⁹¹. Totuși, la ultimul bal dat în casa lui Ziloti în ajunul postului, deși era deja miezul nopții, o pereche dansa; era nobilul Aristide Sinescu și cocheta Maria Ziloti; „peste câteva minute balul se termină: ceasul din sufragerie arată miezul nopții. Boierul, în farmecul dansului, uită de post și peste câteva clipe declară cocoanei: că dansăm încă două ore”⁹². În acest sens sunt și prevederile din Statutul de funcționare a Clubului nobilimii sau a Clubului englezesc din Basarabia. Potrivit acestora, în fiecare zi, de la 9 dimineața până la miezul nopții, pentru fiecare oră întârziată se achita câte o rublă⁹³.

⁸⁷ Dinu Poștarenco, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1912-1940)*, Chișinău, 1998, p. 94

⁸⁸ *Ibidem*, p. 95-96.

⁸⁹ Кишинев. В: Бессарабские Областные Ведомости, отдел II, № 15, 23 октября 1854, с. 9.

⁹⁰ Simona Nicoară, *Mentalități colective. Imaginarul social. Istoria în durată lungă*, Cluj-Napoca, 2009, p. 176.

⁹¹ Gheorghe Bezviconi, *O viață de om. În: Profiluri de ieri și de azi*, București, 1943, p. 237.

⁹² *Ibidem*, p. 238.

⁹³ Алла Частина, *Из истории английского клуба в Кишиневе*. În: Studii de arhondologie și genealogie, vol. III, Chișinău, 2015, p. 96.

Analiza reprezentărilor *Spațiului și Timpului* în mediul nobilimii basarabene ne permite să identificăm multiple ipostaze. Pe de o parte, identificăm un nobil care manifestă credință față de administrația țaristă prin felul cum își amenajează și stăpânește *Spațiul* său, cum își planifică și petrece *Timpul* său, un nobil care tinde spre modernizare și acceptă în casa sa, ultimele „mode” promovate de funcționarii ruși sau împrumutate din Occident. Această situație este frecvent întâlnită la oraș. Pe de altă parte, identificăm ipostaze (de multe ori în persoana aceluiași nobil) caracteristice nobilimii din mediul rural, sau felul cum nobilii se manifestă pe moșiile lor prin viziunile lor tradiționaliste, mai puțin supuse schimbării. D. C. Moruzi prezintă această dublă ipostază, prin exemplul nobilului din Basarabia, Andronache Donici. Acest boier la Chișinău „ținea caifet rusec” și îi cinstea pe musafiri „după datinile rusești, cu obișnuitul pahar de ceai... îmbrăcat după ultima modă... rar să-l întâlnești pe uliță fără ordinul Sfintei Ana la gât”⁹⁴. Aici, în capitala regiunii, nu găseai un „veropodanyi” decât boierul Andronache: „vorbea rusește, mânca bucate rusești și bea la ceai rusec toată iarna și veșnic era vârat pe la guvernator și pe la toți rușii...”⁹⁵. La țară însă era altfel de om „îl găseai veșnic în cerdac... îmbrăcat după vremea de afară”. Acolo te cinstea cu dulceți și cafele, iar masa lui era curat moldovenească! Căci așa avusese înțelegere cu cucoana D-sale: la oraș să fie ruși ca toți rușii, iar la țară neași moldoveni⁹⁶. La țară venea cucoana Andronache „să se odihnească și să se întremeze în huzurul și obiceiurile în care fusese născut; așa că gospodăria și casele de la moșie, erau mai mult de răzeș chiabur decât de boier mare și de neam, cum era”⁹⁷.

Fără îndoială regimul de dominație și-a lăsat amprenta asupra mentalităților în mediul nobilimii din Basarabia. Aceștia au fost ruși de la un spațiu cu propriu sistem politic, economic, social și cultural, cu propriile valori și încadrat în alte spații, unde se promova politica de rusificare și de omogenizare a tuturor popoarelor cuprinse în Imperiul Rus. Pe fundalul culturii tradiționale acest proces a avut drept consecințe infiltrarea de noi comportamente, noi manifestări ale identității, diverse modele cotidiene și mondene.

⁹⁴ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită*, Iași, 1912, p. 150.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 151.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 150.

⁹⁷ Dumitru C. Moruzi, *Pribegi în țară răpită*, Iași, 1912, p. 151.

Natalia Mafteuță*

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PEDAGOGIC DIN BASARABIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

After the Union of 1918, in Bessarabia were created the first educational institutions for the training of national teachers, able to train children in their mother language. In addition to the three Russian normal schools in 1918, which were nationalized and upgraded according to the spirit of the era, seven normal schools were founded in Hotin, Soroca, Balti, Orhei, Tighina, Ismail, Cetatea Albă. The number of years of study has increased from 4 years in 1918 to 8 years in 1934. The content of the study programs were modified by introducing new educational subjects and adapting them to the socio-economic conditions of the province. By the legislation adopted in the interwar years, in Bessarabia was laid the foundations for a national pedagogical education in accordance with the general European tendencies.

Keywords: Bessarabia, interwar period, normal schools, pedagogical education, teachers, school legislation, educational content.

„Putem amâna știința, arta, folosofia...; putem în vremurile de cumpănă, să scădem până și hrana zilnică. Un singur lucru nu se poate amâna: grija de viitorul poporului, iar acest viitor e cuprins într-un singur cuvânt: tineretul. El este capitalul din ale cărui procente viitoare trăiește orice neam. Grija de creșterea lui nu poate fi amânată, cum nu amâni grija de a respira, - dacă nu vrei să pieri”.

Simion Mehedinți

Pe parcursul perioadei interbelice, au fost realizate reforme fundamentale în domeniul învățământului pedagogic în majoritatea statelor europene. În conținutul acestora și-au găsit un ecou adânc revendicările și aspirațiile spirituale ale națiunilor. Rănile morale, neîncrederea în vechile valori și lipsurile ce au urmat Primului Război Mondial au creat premise pentru apariția unor noi cerințe educative. Aceste cerințe sociale au condus în mod inevitabil la ideea reorganizării școlilor pedagogice. Una din prioritățile acestor reforme a fost necesitatea pregătirii unor cadre didactice mai competente și mai informate, capabile să răspundă necesității de evoluție a societății. Acest deziderat a fost realizat prin sporirea nu-

* **Natalia Mafteuță**, cercetător științific, Institutul de Istorie.

mărului de ani de studiu în cadrul școlilor normale și crearea unor instituții superioare de învățământ pedagogic (institute, universități și academii pedagogice).

Un alt aspect al noilor transformări a fost schimbarea concepției despre funcția socială a pedagogului. Din factor de instrucție al elevilor, impus de iluminism, învățătorul trebuia să devină și un educator al poporului. Dacă înainte de Primul Război Mondial obiectivul instituțiilor pedagogice era pregătirea profesională a viitorului învățător prin posedarea unei tehnici a predării în scopul transmiterii de cunoștințe, atunci după 1918 acestora li se impune să pregătească în primul rând educatori. Astfel, accentul în pregătirea profesională se axează pe educație.

O schimbare esențială are loc și în modul de selectare a candidaților la studii în școlile normale. Comparativ cu perioada anterioară, selecția abiturienților se practica în condiții mai riguroase. Pe lângă necesitatea unor cunoștințe profunde, candidații trebuiau să dea dovadă de calități profesionale speciale: aptitudini de lucru în colectiv, de ajutor reciproc, comunicare expresivă etc.

O realizare importantă în cadrul acestei reforme, a fost schimbarea concepției cu privire la amplasarea școlilor normale. În unele state ea s-a realizat sub două forme: amplasarea școlilor normale în cadrul localităților rurale și apropierea lor către hotarele țării. Această reformă era inspirată din principiul politic de apropiere a satului de oraș și de transformare a granițelor în fortărețe spirituale. Învățătorii care urmau să activeze în mediul rural, trebuiau să cunoască condițiile naturale, ocupațiile, psihologia și mentalitatea țăranului. Această „întoarcere către popor” devine una din caracteristicile dominante ale spiritualității epocii, care se va materializa în multe alte domenii: literatură, artă, istorie, folcloristică și chiar economie. Această concepție în Basarabia se transpune prin înființarea în anii 1923-1928 a unor noi școli pentru pregătirea învățătorilor la Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Tighina, Ismail, Cetatea Albă. De asemenea, sunt transferate din centrele județene în comunele urbane și rurale și multe din „școlile medii”¹, simplificând accesul copiilor de țărani la învățământul secundar².

În România, necesitatea instituirii unui învățământ pedagogic de nivel superior, a fost recunoscută la nivel de guvern. În anul 1918 la inițiativa ministrului Instrucțiunii Publice, Simion Mehedinți, a fost elaborată legea „seminariilor normale”³, dar, la câteva luni ea a fost abrogată, asemenea tuturor legilor adoptate

¹ „Școlile medii” din Basarabia au fost înființate conform Regulamentului din 31 mai 1872 ca instituții de învățământ județene, cu un curs de 3 ani, mai târziu, în 1872 se transformă în școli orășenești cu 4 și 6 ani de studiu. În 1912 în urma reorganizării primesc denumirea de „școli primare superioare”. După anul 1918 acestea au fost egale cu cursul inferior de liceu. Intrau în categoria instituțiilor de învățământ secundar incomplet.

² Ștefan Ciobanu, *Basarabia*. Chișinău, 1993, p. 253.

³ Concepția lui Simion Mehedinți cu privire la înființarea unei instituții de învățământ superior pentru pregătirea personalului didactic din învățământul secundar („Seminar Normal Superior”) este pe larg dezvăluită în prelegerea ținută pe data de 1 februarie 1929 în sala de conferințe a Universității din Cuj; S. Mehedinți, *Profesorul. Temelia tuturor reformelor școlare*. București, Editura Librăriei SOCEC&Co., S. A.

în perioada Guvernului Marghiloman. O altă încercare de a crea o lege a școlilor normale superioare a fost inițiată de către ministrul instrucțiunii Petru Negulescu, în 1921, dar a rămas doar la nivel de proiect. Ideia unei instituții de învățământ superior pedagogic nu a fost abandonată total, mai târziu, s-a materializat prin înființarea „Secției Pedagogice Universitare” la București⁴ și Iași.

Una din prioritățile guvernului liberal a fost unificarea și modernizarea tuturor școlilor de pe teritoriul României. Pentru ciclul primar politica de unificare și modernizare s-a materializat prin adoptarea Legii Învățământului Primar și Normal Primar al Statului, aprobată în iulie 1924. Aceasta reglementa și activitatea instituțiilor de învățământ pedagogic ce pregătea învățătorii pentru școlile primare. Conform art. 199 al Legii Învățământului Primar al Statului și Normal Primar, școlile normale erau instituții de stat a căror menire era de a forma corpul didactic al „școlilor de copii mici” (grădinițelor de copii) și al școlilor primare. Acestea urmau să aibă aceeași organizare în toată țara. Erau trei tipuri de școli normale: pentru pregătirea învățătoarelor, pentru pregătirea învățătorilor și pentru educatoarele școlilor de copii mici. În expunerea de motive a legii se menționa că școlile normale făceau parte din grupul școlilor speciale sau profesionale, care aveau menirea de a pregăti tineretul pentru cariera didactică, de a învăța profesia pe care urma să o exercite ca învățător, făcându-l conștient de această datorie. Școlile normale asigurau o cultură generală, fără tendință enciclopedică. Iar studiile profesionale „pregăteau conștiința viitorilor pedagogi pentru chemarea sa”. Se exersa dibăcia, meșteșugul, tactul și dragostea de a instrui și a educa. Cerințele pentru funcția educativă a învățătorului erau completate de art. 200, în care se specifica că învățătorul trebuie să fie astfel pregătit, încât „să desfășoare în comuna sa toate formele de activitate culturală, patriotică, socială și economică, pe care le reclamă înaintarea vieții unei comuni”. În documentul menționat se accentua că școala normală e chemată să pună pe învățătorii în condiția „de a aduce în școlile primare și în satele, în care își vor desfășura activitatea lor „*principiile unei educațiuni morale naționale*”. Din cauza impreciziei dispozițiilor din lege învățătorii activau în mod diferit. Unii promovau o politică culturală festivă, alții înclinau în direcția activității practice. Erau cazuri când se muncea intens în direcția urbanizării satelor, în timp ce unii optau pentru tradiții și cultură populară. Multe din cadrele didactice aplicau principiile europene ale școlii active⁵, cultivând la elevi spiritul critic, judecata liberă, axarea predării materiei conform metodei centrelor de interes etc.

Conform art. 202 al Legii Învățământului Primar al Statului și Normal Primar, toate școlile normale urmau să aibă aceleași conținuturi educaționale, care cuprindeau: „religia și morala creștină; limba și literatura română; cunoașterea folclorului românesc, precum și mijloacele de cercetare; limba franceză și în mod

⁴ Monitorul Oficial, nr. 80, 9 aprilie, 1925.

⁵ ANRM, Fond 1477, inv. 92, f. 251.

facultativ o altă limbă modernă; istoria românilor și elemente de istorie universală; geografia României (cu accent pe geografia economică și elemente din geografia universală și geografie matematică); matematica (aritmetică, geometrie și noțiuni de algebră și agrimensură); noțiuni de contabilitate și comerț; științele fizico-chimice și naturale; noțiuni de agronomie și anexele ei; gospodăria și geniul rural; științele pedagogice (psihologia, logica, pedagogia, didactica, pedologia și istoria pedagogiei) cu legislația școlară și practica pedagogică; noțiuni de drept constituțional și administrativ și economie politică; caligrafia și desenul artistic; muzica vocală, bisericească și instrumentală; educația fizică; lucrul manual și economia casnică” și obiectele de studiu ce erau prevăzute de ciclul gimnazial. Multitudinea obiectelor de studiu enumerate de lege, demonstrează pregătirea multilaterală, cultura generală de care urma să dea dovadă viitorul absolvent al școlii normale, ce urma să-și desfășoare activitatea pentru iluminarea culturală a satelor.

Admiterea în școlile normale din Basarabia, ca și pe întreg teritoriul României se desfășura în baza absolvirii a patru clase primare. În limita locurilor disponibile erau completate și celelalte clase cu elevi absolvenți ai primilor trei ani de gimnaziu. Concursul de admitere („selecția”) era organizat în baza criteriului intelectual – nivelul înalt de cunoștințe și obligativitatea posesiei cetățeniei române.

Conform statisticii constatăm că marea majoritate a elevilor școlilor normale o constituiau băieții, peste 70 %. Originea socială a elevilor era cu precădere din categoria agricultorilor mici și mijlocii, peste 90 %. În școlile normale pentru fete procentul elevilor din categoria agricultorilor mici și mijlocii era mai scăzut, 45 % (vezi tab. nr. 2). În școlile normale din Basarabia, similar celorlalte instituții din restul teritoriului român, se acordau burse pentru elevii merituoși. Mulți din ei erau asigurați material din fonduri filantropice cu îmbrăcăminte, încălțăminte etc.⁶

În baza rezultatelor concursului de admitere, elevii erau împărțiți în trei categorii: bursieri, semibursieri și solvenți. Bursele erau acordate elevilor cu cele mai înalte medii la examene și care aveau „dovada” lipsei de mijloace pentru studii. Pe parcursul anilor, elevii „solvenți și semibursieri” în baza sânguinței puteau fi admiși ca bursieri. Prin legea din 1924, s-a mărit numărul anilor de studiu de la șase la șapte, s-au modificat conținuturile, programele, punându-se accent pe învățământul practic și educația fizică necesare sănătății elevilor și activității utilitare în localitățile unde aveau să-și desfășoare activitatea.

Școlile normale făceau parte din învățământul secundar. Primele trei clase normale erau clase de cultură generală și corespundeau claselor de gimnaziu, în următorii patru ani, se studia specialitatea. După terminarea celor șapte ani de studii, în urma unui examen de specialitate absolvenții școlilor normale obțineau diploma de învățător, care permitea posesorului numirea în învățământul primar,

⁶ Arhivele Naționale, București, fond Pantelimon Halippa, dosar 232/1919-1942, f. 25-27.

cu titlu provizoriu. După trei ani de funcționare cu titlu provizoriu, învățătorii urmau să treacă un examen teoretic și practic după care obțineau calificarea cu titlu definitiv. Învățătorii care activau un anumit număr de ani în învățământ și obțineau succese în activitatea culturală din cadrul localităților în care își desfășurau activitatea puteau înainta dosarul la gradul II și I.

Perfecționarea și completarea cunoștințelor necesare membrilor corpului didactic se practica în cadrul conferințelor didactice generale, cercuri culturale, cursuri speciale de pe lângă școlile normale și școli speciale (școli de agricultură, meserii etc.), „cursuri de repetiție”. De asemenea, pentru perfecționarea corpului didactic primar a fost înființată „Secția Pedagogică Universitară”. În această secție puteau studia învățătorii care aveau trei ani de activitate în școală. După un an de pregătire, susțineau bacalaureatul, apoi își continuau studiile la facultățile de filosofie, litere sau științe. Paralel, aceștea urmau cursurile de pregătire pedagogică. După obținerea licenței, absolvenții secției pedagogice puteau continua activitatea în învățământul primar cu cel mai înalt grad existent în învățământ sau se puteau prezenta la examenele de capacitate pentru învățământul secundar, ca profesori. Deseori, personalul de conducere din învățământ (directorii de școli, inspectorii) era selectat și numit din rândul acestor absolvenți⁷. În anul 1931 Ministerul Instrucțiunii a legalizat dreptul pentru orice învățător, după 3 ani de activitate, în urma susținerii unui examen de diferență și a examenelor de bacalaureat posibilitatea înscrierii la universitate. Paralel cu facultatea aleasă ei urmau și studii pedagogice aprofundate la „Secția Pedagogică Universitară”.

În învățământul secundar corpul didactic avea calitatea de „profesori” (dacă predau obiectele teoretice) și „maestri” (pentru disciplinele artistice și cele aplicative). Conform Legii din 19 aprilie 1932, ei se recrutau prin concurs. Pentru numirea în funcție, erau următoarele cerințe:

- a) să fie cetățean român;
- b) să fie major și să se bucure de drepturile cetățenești și de o bună reputație;
- c) să nu fi suferit nici-o condamnare penală, care ar atrage interdicțiunea corecțională;
- d) bărbații să fi satisfăcut legea recrutării;
- e) să fie absolvent al învățământului secundar, cu diploma legală (bacalaureat, bacalaureat echivalat, certificat de maturitate sau vechiul certificat de absolvire);
- f) să aibă studiile de specialitate și examenele de capacitate prevăzute în articolele următoare, conform cu specialitatea căreia se destină⁸;
- g) să cunoască bine limba română;

⁷ Monitorul Oficial, nr. 80, 9 aprilie, 1925.

⁸ Profesorul instituției de învățământ secundar era obligat să fie licențiat sau doctor al unei facultăți (Litere și Filosofie; Științe; Teologie; Drept) sau diplomat al unei școli superioare, precum Academia de Arte, Academia Comercială și Industrială, Academia Agricolă, Institutul de Educație Fizică, școli politehnice; să fie absolvent al Secției Pedagogice universitare.

h) să nu fie atins de vre-o boală sau de vre-o infirmitate incompatibilă cu funcțiunea de profesor”⁹.

În urma instituirii dictaturii regale, începând cu anul 1939, cadrele didactice erau obligate să fie și membre ai Organizației Frontului Renașterii Naționale¹⁰.

Asemănător celorlalte state europene, începând cu anul 1934, se mărește numărul de ani de studiu în școlile normale prin introducerea clasei a 8-a, prevăzându-se ca trei pătrimi din timpul ultimului an de studiu, elevul să-l folosească pentru ocupațiile practice. Această completare venea în sprijinul învățământului practic „supraprimar”, individualizat conform regiunilor economice ale țării.

Cadrele didactice atât din învățământul secundar, cât și cele din învățământul primar intrau în categoria funcționarilor publici, fiindu-le aplicate dispozițiile generale din partea I-a a Statutului funcționarilor publici¹¹.

Asemenea învățătorilor, profesorii intrau în învățământ cu drepturi depline, abia după trei ani de activitate cu titlu provizoriu, în urma unei inspecții. Contingentul corpului didactic era separat pentru instituțiile de învățământ de fete și băieți. Pentru școlile secundare de fete corpul didactic era format numai din profesoare și maestre, cu excepția profesorului de religie. În școlile secundare pentru băieți activau doar profesori.

În scopul perfecționării corpului didactic secundar, se organizau conferințe pe specialități (aici erau informați cu progresele științifice din domeniu, cu literatura nou apărută și metodologia); conferințe, cursuri și lucrări practice pentru îndrumarea directorilor, diriginților și profesorilor însărcinați cu educația morală și examinarea aptitudinilor psihice ale elevilor; cursuri și lucrări practice de seminar și laborator sau ateliere pentru reâmprospătarea cunoștințelor, obligatoriu anual¹².

Pornind de la necesitatea răspândirii culturii și lichidării analfabetismului, îndată după Unire, s-a luat decizia de a deschide anual câte 2000-3000 de posturi de învățători, astfel ca în următorii 12-15 ani toți copiii supuși obligativității învățământului să poată fi instruiți¹³. În Basarabia către anul 1918 erau 3 școli normale, cu 4 ani de studiu (vezi tab. nr. 1).

⁹ Art. 36, 38, Lege pentru Învățământul Secundar. Promulgată cu Înaltul Decret Regal No. 1.308 din 8 mai 1928 și publicată în Monitorul Oficial No. 105, partea I, din 15 mai 1928, cu toate modificările până la 7 mai 1934. Atelierele Grafice SOCEC&Co., S. A., București, 1934.

¹⁰ Art. 68, Decret-Lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic din 4 noiembrie 1939. Editura Librăriei „UNIVERSALA” ALCALAI & Co., București, 1939.

¹¹ Art. 37, Lege pentru Învățământul Secundar. Promulgată cu Înaltul Decret Regal No. 1.308 din 8 mai 1928 și publicată în Monitorul Oficial No. 105, partea I, din 15 mai 1928, cu toate modificările până la 7 mai 1934. Atelierele Grafice SOCEC&Co., S. A., București, 1934.

¹² Art. 94, Lege pentru Învățământul Secundar. Promulgată cu Înaltul Decret Regal No. 1.308 din 8 mai 1928 și publicată în Monitorul Oficial No. 105, partea I, din 15 mai 1928, cu toate modificările până la 7 mai 1934. Atelierele Grafice SOCEC&Co., S. A., București, 1934.

¹³ Constantin Angelescu. *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*. București: „Cartea românească” S. A., 1926, p. 23.

Începând cu anul 1919 s-a inițiat un vast proces de înființare de școli pedagogice. În Vechiul Regat s-au înființat 35 de școli normale, pe lângă cele 19 existente. În teritoriile unificate s-au înființat 9 școli pentru pregătirea învățătorilor. Între anii 1922-1926, sub conducerea ministrului Instrucțiunii Constantin Angelescu au fost întemeiate încă 22 de școli normale.

Către anul 1926 în întreaga Românie funcționau 101 școli normale, cu un contingent de 4000 - 4500 absolvenți anual. În Basarabia funcționau 10 școli de pregătire a cadrelor pedagogice pentru învățământul primar. Din ele, trei erau amplasate la Chișinău (una de băieți și două de fete) și câte una la Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Tighina, Ismail, Cetatea Albă¹⁴. Ministrul liberal Constantin Angelescu preconiza ca până în anul 1933 să fie pregătiți învățători titulari suficienți pentru toate școlile primare. Schimbarea guvernului¹⁵, criza economică din anii 1928-1933 s-a răsfrânt și asupra învățământului pedagogic, fiind lichidate 35 de școli normale, dintre care 4 în Basarabia. Odată cu revenirea liberalilor la putere, în anul 1933 a fost redeschisă activitatea a 5 școli normale, ca mai apoi în 1938-1939 învățământul normal să parcurgă o nouă etapă de reorganizare.

Numărul de elevi normaliști a crescut constant începând cu anul 1919 până în 1928, de la 14.906 la 25.410 în întreaga țară. De remarcat, că doar în Vechiul Regat în 1919 erau 13.860 de elevi care studiau în școlile pedagogice. În anii 1928-1933 numărul elevilor scade la 1.363, ca mai apoi în 1937-1938 să ajungă la 14.946 (vezi tab. nr 3).

O problemă serioasă în calea dezvoltării învățământului, inclusiv celui normal era lipsa încăperilor pentru desfășurarea activităților școlare. Spre exemplu, în anul 1922 în Vechiul Regat din cele 54 de școli normale, doar 47 aveau clădiri proprii, restul funcționau cu chirie, în căzărmi etc. Localuri proprii aveau și unele școli din Transilvania: școlile normale din Timișoara, Deva, Cluj (2), Sf. Gheorghe, Cristurul Săcuiesc, Sighet; în Bucovina, cea din Cernăuți. Celelalte, inclusiv, școlile din Basarabia erau instalate în încăperi cu chirie, în clădirile școlilor primare etc.

Începând cu anul 1922, guvernul liberal începe o campanie de construcții școlare (vezi tab. nr. 4). În anul 1923 a fost pusă temeliea a 43 de școli normale¹⁶,

¹⁴ Ștefan Ciobanu, *Basarabia*. Chișinău, 1993, p. 252.

¹⁵ Unii politicieni din perioada interbelică susțineau că numărul școlilor normale era prea mare. Însă specialiștii din domeniul educației, conform calculelor, susțineau contrariul. Raportul dintre numărul de copii supuși obligativității și numărul total de învățători era de 50-60 elevi la un învățător. Astfel, numărul de cadre didactice necesar pentru instruirea a aproximativ 4 milioane de copii cuprinși între vârsta de 5-16 ani, obligați, conform legii să urmeze învățământul primar, era insuficient. Conform Anuarului Internațional al Educației din 1937, în România raportul învățătorilor la numărul de locuitori era de 380. În Belgia, 192 de locuitori la un învățător, În Bulgaria - 243, în Ungaria - 350 și în Turcia - 925.

¹⁶ Către anul 1923 au fost puse temelieile următoarelor școli normale: la Turnu Severin (2 școli), Craiova, Caracal, Râmnicul Vâlcea, Târgul Jiu, Slatina (2), Pitești (2) Târgoviște, Alexandria, Turnu Măgurele, Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila, Călărași, Constanța (2), Huși, Focșani, Roman,

dintre care, 4 școli în Basarabia: la Orhei, Ismail, Bălți, Soroca. În unele localități comitetele de construcție cu aportul Ministerului Instrucțiunii au cumpărat localuri potrivite: Palatul din Grădiștea (Vlașca), Vila Drăghiceanu cu 12 ha din Câmpulung, Școala Diaconeselor din Ploiești, Școala Normală din Arad, clădiri pentru școlile din Târgu Mureș, Buzău, Zalău și o clădire la Chișinău. În anul 1928 din cauza crizei o parte din construcțiile nefinisate au fost „înghetate”, ca mai apoi în 1933 să fie reluate. Astfel, către anul 1940 - 39 din cele 43 școli pedagogice au fost finisate¹⁷.

În anii 1918-1940 instituțiile pentru pregătirea personalului didactic din Basarabia au parcurs o etapă importantă, prin realizarea unui salt calitativ, nou în evoluția lor. Au fost întemeiate primele instituții pentru pregătirea cadrelor didactice naționale, capabile să instruiască copiii în limba maternă. Pe lângă cele trei școli normale existente în 1918 care au fost naționalizate și modernizate conform spiritului epocii au mai fost create șapte școli normale la Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Tighina, Ismail, Cetatea Albă. S-au mărit numărul anilor de studiu de la 4 ani (până în 1918) la 7 și apoi la 8 ani în 1934. S-a diversificat volumul și conținuturile programelor de studiu, prin introducerea unor noi discipline de învățământ și adaptarea lor la condițiile social-economice ale regiunii. Prin legislația adoptată în anii interbelici în Basarabia au fost puse bazele unui învățământ pedagogic național în corespundere cu tendințele general europene.

ANEXE:

Tabelul nr. 1

Școlile normale din Basarabia în anul de învățământ 1919-1920.
Situația elevilor¹⁸

Nr.	Școala, localitatea	Anul fondării	Elevi înscrși	Elevi promovați	Elevi repetenți	Elevi retrași	Absolvenți
1.	Școala normală de băieți din Cetatea Albă	1872	95	76	-	19	15
2.	Școala normală de băieți din Chișinău	1919	59	52	1	6	3

Piatra Neamț (2), Bacău (2), Botoșani (2), Tulcea, Dorohoi, Vaslui; Iași, Tecuci, Bârlad; Orhei, Ismail, Bălți, Făgăraș, Caransebeș, Năsăud, Soroca, Fălticeni, Predeal.

¹⁷ În anii 1928-1933 construcțiile școlilor normale din Huși, Ismail, Orhei și Constanța au fost sistate, datorită suprimării activității școlilor normale din aceste localități. Construcția unei clădiri pentru școală normală necesita în jur de 2-3 milioane lei și ca regulă se construia pe parcursul a 4-5 ani.

¹⁸ Tabelul a fost elaborat în baza informației din: *Anuarul statistic al României 1924*. Tipografia Curții Regale. F. GOBL FII. București, 1925.

3.	Școala normală de băieți din Soroca	1912	171	158	4	9	21
4.	Școala normală de fete din Chișinău	-	131	116	5	10	12
	Total general		456	402	10	44	51

Tabelul nr. 2

**Școlile normale din Basarabia în anul de învățământ 1919-1920.
Situția elevilor după locul de trai și profesia părinților. Cadre didactice¹⁹**

Instituția	Locuința părinților			Profesia părinților						Personal didactic		
	oraș	sat	total	Mari propr.	Agricultori	Industriași, meseriași	Comercianți	Funcț.	Alții	Profes.	Maeștr	Total
Școala Normală de Băieți din Cetatea Albă	13	82	95	-	79	5	-	4	7	9	2	11
Școala Normală de Băieți din Chișinău	-	59	59	-	58	-	-	1	-	5	3	8
Școala Normală de Băieți din Soroca	2	169	171	-	163	2	2	2	2	10	3	13
Școala Normală de Fete din Chișinău	25	106	131	11	59	-	5	11	45	8	5	13
Total general	40	416	456	11	359	7	7	18	54	32	13	45

Tabelul nr. 3

Instituțiile de învățământ normal din România în anii 1919-1938²⁰

Anii	Numărul școlilor normale	Numărul de elevi	Mijloacele financiare acordate sub formă de burse	Numărul de burse
1919	28 (fără Bucovina)	14.906	-	-
1928	101	25.410	107.546.210	23.847
1933	66	11.363	13.457.088	2.645
1938	71	14.946	30.000.000	6.460

¹⁹ Tabelul a fost elaborat în baza informației din: *Anuarul statistic al României 1924*. Tipografia Curții Regale. F. GOBL FII. București, 1925.

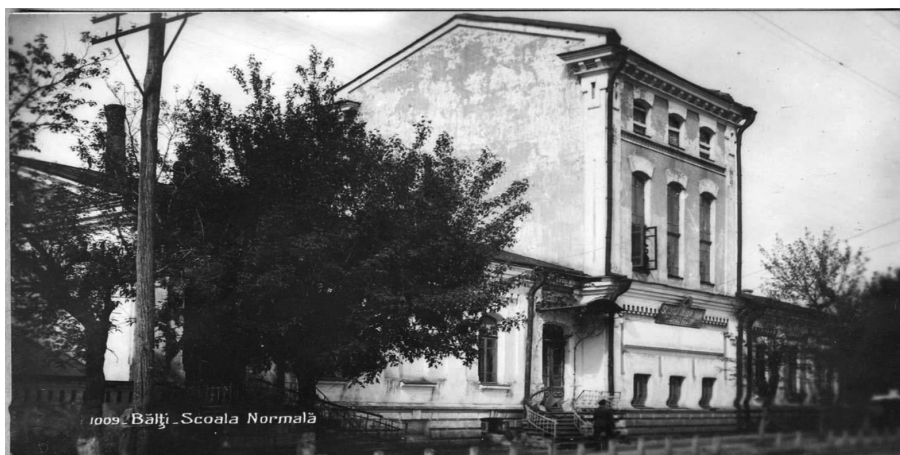
²⁰ Tabelul a fost elaborat în baza informației fostului ministru a Instrucțiunii Publice în: Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, București, 1926, p. 22.

Tabelul nr. 4

Mijloacele financiare oferite de Ministerul Instrucțiunii pentru construcția de școli normale de băieți și fete în Basarabia, în perioada 1921- martie 1926²¹

Localitatea, instituția	1921/1922 2 luni	1922/1923	1923 9 luni	1924	1925	1926 2 luni
Bălți, Școala normală de băieți				578.881		
Chișinău, Școala normală de băieți					2.212.500 ²²	
Chișinău, Școala normală de fete				3.465.000		
Orhei, Școala normală de băieți				150.000	1.505.439	
Soroca, Școala normală de băieți			500.000	98.865	1.512.701	
Tighina, Școala normală de băieți				687.412	724.000	
Total în Basarabia			500.000	4.830.158	5.954.640	
Total pe țară	6.149.150	1.292.198	74.695.137	87.669.358	92.605.588	14.985.813
Total general pe anii 1921-1926:						
Basarabia – 11.284.798 lei (~ 4 %)						
Toată țara – 277.397.244 lei						

Școala Normală din Bălți

²¹ Tabelul a fost elaborat în baza informației Ministerului Instrucțiunii Publice în: Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, București, 1926, p. 76.

²² Imobil cumpărat.

Școala Normală din Tighina

Liceul Eparhial și Școala Normală de Învățătoare din Chișinău

Școala Normală de băieți din Chișinău

Mădălin Necșuțu*

ANEXAREA BASARABIEI DE CĂTRE URSS, PRIN OCHII PRESEI ACELOR VREMURI (iunie-iulie 1940)

The article describes the media landscape in Romania during the days and immediately after the annexation of Bessarabia by the Soviet Union after the ultimatum sent to Bucharest in order for Romania to give up the controlled over its territories. Beside Bessarabia, Soviet Union asked also for the northern part of Bukovina.

If the Romanian press was writing about the Government efforts to provide shelter for the refugees from Bessarabia and also gathered donations for the evacuated population this region, the newly installed Soviet regime on the right bank of Prut river installed a propagandistic machine in order to change the public opinion about the „benefits” of the invasion. This action was presented as a liberation one from the `exploitation` of the Romanian administration of the Moldovan peasants.

In general, the Western media was sympathetic to Romania's lost of territories and presenting the invasion of the USRR in this Romanian territories like an act of military aggression which Bucharest didn't have any resources to fight against.

Keywords: Romania, Russia, Soviet Union, invasion, Bessarabia, military campaign, press, media, newspapers, Transnistria, propaganda, ultimatum, Moscow, Bucharest, Chisinau, Red Army, soldiers.

Anexarea Basarabiei de către URSS, la 28 iunie 1940, în urma notei ultimative dată Guvernului de la București de către Guvernul Sovietic, a reprezentat unul dintre cele mai grele momente din istoria poporului român. Șocul provocat de o astfel de propunere ultimativă a luat prin surprindere autoritățile române care sperau în normalizarea relațiilor cu URSS, după lungi eforturi întreprinse în perioada interbelică de diplomația română, în special prin cele ale fostului ministru de Externe, Nicolae Titulescu¹.

Cu toate acestea, România s-a văzut nevoită să cedeze Basarabia, Nordul Bu-

* **Mădălin Necșuțu**, doctorand la Institutul de Istorie.

¹ Mihai Tașcă, Wolfram Neiss, *Dezmembrarea României (Anexarea de către URSS a Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținul Herța – studiu și culegere de documente)*, Ed. Serebia, Chișinău, 2015, pp. 11-12.

covinei și Ținutul Herța în mâinile URSS, care a trecut imediat la crearea unui regim totalitar.

În primă fază, noua stăpânire a trecut la confiscarea și naționalizarea proprietăților private, apoi la etatizarea treptată a tuturor unităților de producție. Concomitent, sovieticii au întreprins acțiuni de lichidare a „claselor exploatare” și a intelectualității.

Scopul de bază ale acestor acțiuni vizau cu precădere lichidarea conștiinței naționale a basarabenilor și ruperea acesteea de orice urmă „burghezo-moșierească” de sorginte românească. La scară mai largă, sovieticii au urmărit suprimarea oricărei valențe europene a basarabenilor și includerea acestora într-un sistem semi-asiatic de gândire și organizare².

Până să ajungă să fie studiat de istorici, raptul Basarabiei a trecut nemijlocit prin lupa atentă a cronicarilor acelor vremuri din stânga Prutului. De asemenea, presa din teritoriile ocupate de ruși din dreapta Prutului s-a ideologizat instantaneu și s-a calat rapid pe calopoare propagandistice pro-sovietice și anti-românești.

De consemnat este că presa din dreapta Prutului a trecut la grafia chirilică a limbii române, iar tonul a devenit rapid unul plin de invective la adresa soldaților români și a României încorpore.

Așadar, nu mai puțin importante sunt relatările detaliate prin presa acelor ziare care consemnează conștiincios toată desfășurarea de forțe în privința retragerii trupelor, dar mai ales se concentrează pe dimensiunea umană a tragediei.

Presa românească avea să formeze în acele zile un puternic curent de opinie în rândul populației române în sensul oferirii de ajutor sub toate formele refugiaților basarabeni, care nu au acceptat să trăiască sub noua orânduire sovietică ce se instala în acele zile peste Prut.

Istoriografia românească tratează în general fugitiv și complementar relatările din presa acelor vremuri, dar coroborarea informațiilor din ziare și reviste alcătuiesc un tablou general destul de complex privind starea de spirit în rândul populației române și a sentimentelor care oscilau de la teamă până la furie și răzbunare.

Momentul anexării Basarabiei a fost reflectat în presa românească succesiv. Inițial, informarea despre ultimatumul sovietic a venit pe cale undelor, odată cu adresarea la postul public de radio a unei cuvântări din partea regelui Carol al II-lea al României pe data de 27 iunie 1940.

Ulterior, niciun ziar nu a relatat despre acest lucru până la data de 30 iunie, atunci când cel mai puternic cotidian al vremii, „Universul”, a scris pe larg despre acest lucru. Situația ca atare denotă faptul că presa scrisă era sub o strictă cenzură din partea organelor de stat.

² Elena Șișcanu, *Instaurarea și consolidarea regimului totalitar bolșevic în RSS Moldonească (1940-1952)*, cu titlu de manuscris, Chișinău, 1997, p. 3.

În ediția din 30 iunie 1940, ziarul „Universul” publică un articol mic despre Consiliul de Miniștri care va analiza notele ultimative ale guvernului sovietic.

Tot în „Universul”, pe 2 iulie, apărea un comunicat al Marelui Stat Major din 30 iunie privind retragerea trupelor românești și faptul că cele ruse nu au mai așteptat și au intrat în teritoriile pe care le revendicau³.

Problematika retragerii trupelor, ca de altfel toată această tragedie, era reflectată în linii sumbre și cu uzitarea din abundență a adjectivelor, metaforelor și opiniilor personale, excedând astfel cadrul rece a unei relatări de presă, dar contextul era unul cu totul deosebit cu care nici măcar presa românească nu se mai confruntase înainte.

Ziarul „România”, oficiosul Partidului Națiunii, oferă un exemplu în acest sens în încercarea de a descrie evacuarea trupelor române: „Astăzi părăsesc pământul scump al Basarabiei și Bucovinei de nord cei din urmă soldați români. Cu sufletul sfâșiat de durere, cu ochii în lacrimi, împietriți în cea mai crâncenă suferință ce se putea abate asupra noastră, șimțim cum inimile românilor zvâncesc rar, în cadența pașilor care măsoară ultima fâșie de pământ basarabeian și bucovinean. Cei din urmă soldați români părăsesc Basarabia și Bucovina ciuntită. Nu ne urlăm durerea, nu ne dăm curs lacrimilor care se îmbulzesc tremurătoare pe marginile ochilor, nu ne prăbușim în scrumul deznădezdii. Basarabia și Bucovina nu au murit. Ele trăiesc în noi, lângă noi, sub același soare românesc.”⁴

Un articol din „Universul”, intitulat „Misiunea Presei”, făcea apel la calm în rândul populației pentru a prelua dezinformările lansate în presa străină despre evenimentele recente (cu precădere presa rusească) și avertiza că vor începe campanii de dezinformare⁵.

După anexare, toate tipografiile din teritoriile ocupate și-au oprit activitatea, iar o parte dintre ziarele și revistele care se tipăreau până atunci la Chișinău au început a fi tipărite în România – „Raza”, „Luminatorul”, „Basarabia”, „Glasul Basarabiei”. În marea lor majoritate, acestea aveau caracter laic, dar au existat și unele, precum „Luminatorul” care avea un conținut editorial aplecat spre spiritualitate și viața bisericească.

Ziariștii basarabeni, dar și figurile politice și religioase ale vremii s-au reorganizat la București în așa-numitul „Cerc al Basarabenilor” și au început să ducă o viață intelectuală productivă în scopul unor întâlniri periodice și editare de gazete din România. Printre aceștia se aflau Î.P.S.S. Mitropolit Gurie Grosu, Ion Pelivan, Pantelimon Halippa, Gherman Pântea, Ion Inculeț⁶.

Presa oferea largi spații misiunii de evacuare a populației civile din Basarabia

³ „Universul”, 30 iunie, 1-2 iulie 1940, București, România.

⁴ Scurtu, Ioan (și colab.), ... *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Editura Semne, București 1998, p. 212.

⁵ „Universul”, din 30 iunie, 1-2 iulie 1940, București, România.

⁶ Mihai Tașcă, *op.cit.*, *Procesele verbale ale ședințelor Comitetului și Adunării Generale a „Cercului Basarabenilor (29 iunie - 6 iunie 1941)*, p. 81.

și detalii despre mobilizarea în România pentru primirea acestora. Se fac eforturi din partea autorităților publice, biserice, dar și a oamenilor de rând pentru adăpostirea refugiaților, asigurarea hranei și educației pentru copii și plasarea lor în condiții normale de trai. Refugiații au fost triați după posibilitățile de întreținere pe care le aveau. Cei care aveau rude în România, au fost lăsați să meargă la acestea, în timp ce pentru ceilalți s-au organizat condiții de trai decente în mai multe județe ale țării.

Ziarele românești publicau, de asemenea, mesajele de ajutorare a refugiaților din Basarabia, iar ziarul „Universul” pornește o acțiune publică pentru strângerea de fonduri care să meargă către aceștia. Directorul ziarului „Universul”, Stelian Popescu, donează și el circa 50.000 de lei, dar și alți jurnaliști din redacție cotizează la rândul lor. Suma ajunge în doar câteva zile la circa 2,4 milioane de lei.

Presa indica deja semnele unui „război informațional” care se ducea în acele zile, fapt ce nu făcea decât să dezinformeze și să neliniștească populația. Confruntarea nu se purta doar în teren, ci și în spațiul mediatic românesc și sovietic.

Deși era un termen de retragere de patru zile, asta însemnând data de 2 iulie 1940, agenția rusă de știri Tass scria încă de pe 30 iunie, că „în Bucovina de nord, armata sovietică și-a îndeplinit misiunea, ajungând la frontiera stabilită cu România. În Basarabia, armata sovietică termină ocuparea până la noua graniță a României, adică până la Prut și Dunăre. Înaintarea armatei sovietice se face pretutindeni fără incidente”.

De asemenea, Radio Moscova difuza știrea cu titlul „Basarabia, lăsată în părăsire de guvernele românești, este complet lipsită de industrii”, iar a doua zi același post relatează că „Basarabia are un număr considerabil de fabrici de tutun, mori, fabrici de ulei, două fabrici de macaroane și peste 1.000 de întreprinderi mai mici.” Istoriografia basarabeană ulterioară arată, cu cifre concrete, pe larg, că bunurile și pagubele materiale lăsate în urma evacuării Basarabiei și Bucovinei de Nord se ridicau la 2,6 miliarde de lei.

Presa internațională era și ea dependentă de poziția fiecărei țări aflate în răzoi război ce se purta pe bătrânul continent, fapt ce indică intrarea într-o logică de război și pe linia mass-media.

Pe 1 iulie 1940, ziarul „Journal de Genève” scria că cedarea chiar și numai a două provincii va constitui pentru Guvernul de la București un „sacrificiu dureros” și că România nu ar fi putut face față superiorității armatei sovietice, că războiul era iminent pentru toate țările balcanice, chiar dacă ele încearcă să rămână în afara acestuia.

Publicația italiană „Piccolo” se întreba retoric dacă România se putea opune armat URSS, concluzia fiind că aceasta „ar fi fost o întreprindere mai mult anevoioasă, ale cărei rezultate ar fost mai mult decât problematice”. „Singura și izolată, România a cedat exigențelor puternicului vecin sacrificiul a două provincii bogate”, mai scria publicația citată.

Ziarele portugheze „Republica” și „Diario de Lisboa” publică articole despre raptul Basarabiei și insistă pe păstrarea intergrității teritoriale a României, stabilită de Tratatul de la Trianon cu includerea teritoriilor proaspăt anexate de URSS.

Cotidianul Vaticanului - „Observatore Romano” - scrie la rândul său despre caracterul românesc al Basarabiei.

Ceea ce este interesant din punct de vedere istoriografic este și schimbarea de paradigmă a informație generale prin intermediul mass-media. Noile condiții ale României, practic de țară parțial ocupată de trupe străine, aveau să schimbe și paradigma stilului jurnalistic abordat de condeiele românești.

Se trece practic de o bătălie internă de opinii privind taberele și desfășurarea generală a războiului, la o raliere colectivă a jurnaliștilor români. Una care se va concentra cu precădere pe „chestiunea basarabeană”.

Imediat după anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, majoritatea cotidianelor mari din România, precum „Universul”, „Curentul” sau „Neamul Românesc” al lui Nicolae Iorga, lansează o campanie de informare publică privind pericolul străin⁷.

Aceasta consta într-o serie de fotografii-simbol cu un soldat român care ducea sugestiv un deget la gură în semn de tăcere, împreună cu textul „...Dușmanul ascultă”. Acest fapt induce ideea că se intra deja într-o logică de ocupație, în care URSS era deja văzut ca un dușman împotriva căruia trebuie luptat prin diverse metode silențioase.

De notat este faptul că ziarele naționaliste, cu un mai puternic caracter de dreapta, precum „România Liberă”⁸ sau „Curentul”, se vor concentra și mai mult pe o politică editorială anti-rusească, dar și filogermană și antisemită.

De asemenea, cotidianul „Timpul” publică un material în care erau dezmințite o serie de știri false, potrivit cărora URSS ar fi cerut României și baze pe Dunăre și în Marea Neagră. „Deasemeni sunt inexacte svonorurile despre pretinse incidente la frontierele Ungariei și Bulgariei”, scria publicația menționată⁹.

Concomitent, ambasadele României din Europa vor arbora în bernă drapelele național odată cu aceste rapturi teritoriale. Pe data de 3 iulie, guvernul de la București decretează zi de doliu național, iar tot în aceea zi, instituția „Cenzura presei” va trece sub controlul Ministerului Propagandei.

Germania și Italia vor primi „cu satisfacție” vestea rezolvării pașnice a „chestiunilor dintre URSS și România”, scria agenția italiană de știri Stefani de la Roma. De altfel, la 2 iulie 1940, aceeași agenție italiană anunța: „D. Molotov a confirmat colaborarea ruso-germană și atitudinea favorabilă dezvoltării raporturilor cu Italia”¹⁰.

În paralel, presa din Basarabia anexată de sovietici a început să funcționeze imediat după rapt în scopuri propagandistice. Aceasta era concentrată pe pro-

⁷ „Neamul Românesc”, edițiile din iulie 1940, București, România.

⁸ „România Liberă”, ediția din 6 iulie 1940, București, România.

⁹ „Timpul”, ediția din 1 iulie 1940, București, România.

¹⁰ „Timpul”, ediția din 2 iulie 1940, București, România.

pagandarea retoricii politice a Moscovei și pe o serie de povestiri subiective cu caracter anti-românesc privind „ocupația de 22 de ani a acestui teritoriu de către români” și toate pagubele produse de administrația românească în anii de exploatare a țăranilor basarabeni. Totul urma, în fapt, rețeta tezelor sovietice ale luptei de clasă între țăranime și burghezo-moșierii exploataatori ai maselor.

Istoriografia românească este oarecum săracă în ceea ce privește cercetarea izvoarelor presei acelor vremuri din Basarabia anexată. Cele mai multe cercetări și în această direcție au fost făcute de istoricii de pe malul drept al Prutului, dar nici acolo cercetarea nu este atât de aprofundată și poate ar fi necesară o lucrare separată și dedicată acestui fenomen.

Ziarul „Moldova Socialistă”¹¹ scria la data de 29 iunie 1940, citând o știre a agenției ruse TASS, că Molotov a adresat o notă ultimativă ambasadorului României la Moscova, Gheorghe Davidescu, în care cerea României să restituie teritoriul Basarabiei, luat de români pe fondul slăbiciunii militare a Uniunii Sovietice (Rusia) din 1918, „teritoriu ce ar fi fost locuit în majoritate de ucraineni”.

Cotidianul citat deschidea ediția din 30 iunie 1940 cu o preluare din ziarului sovietic „Pravda” a articolului „Trăiască Basarabia sovietică și Bucovina sovietică”. Tot pe prima pagină era publicată o fotografie a TASS cu locuitori ai orașului Tighina/Bender care se bucurau de instaurarea noului regim, alături de un articol intitulat „Un miting de bucurie” sau „Voia poporului îi împlinită”.

Autorii articolelor scriau despre „demonstrații ale patriotismului sovietic” în „Basarabia eliberată” de sub stăpânirea românească. În general, interesul acestor gazete scoase în Basarabia ocupată va fi unul concentrat atât pe viața politică internă a URSS, cât și pe problemele ce existau la Moscova¹².

În numărul din 2 iulie 1940, ziarul „Basarabia Sovietică” publica un articol despre scrisoarea muncitorilor din Chișinău către soldații Armatei Roșii în care aceștia își manifestau bucuria eliberării Basarabiei chinuită și distrusă de boierii români” și scoaterii ei din „robă capitalistă”.

Aceeași publicație prezintă imagini cu „țărani asupriți de către români”, de după anexarea Basarabiei de către URSS, a căror libertate ar fi fost redată de către venirea Armatei Roșii.

Agenția TASS publică o serie de știri, preluate din ziarul german „National Zeitung”, în care se afirmă că „restituirea Basarabiei și a nordului Bucovinei lichidează definitiv nedreptatea

păcii de la Versailles”. De asemenea, presa Țărilor Baltice, ocupate deja de sovietici, publică articole elogioase în ceea ce privește Basarabia anexată și despre „politica Moscovei de pace”¹³.

În numărul din 3 iulie, „Basarabia Sovietică” vorbește pe larg despre vizita întreprinsă de secretarul Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic)

¹¹ „Moldova socialistă”, edițiile din 28 iunie - 5 iulie 1940.

¹² „Moldova socialistă”, edițiile din 28 iunie - 5 iulie 1940.

¹³ „Basarabia sovietică”, edițiile din 28 iunie - 6 iulie 1940.

din Ucraina, Nichita Serghievici Hrușciiov și Comisarul Poporului al Apărării Naționale din URSS, mareșalul Uniunii Sovietice, Semeon Constantinovici Timoșenko în satul de baștină a ultimului, Furmanovca.

Paginile ziarelor vor fi umplute de materiale denigratoare la adresa României și despre viața plină de virtuți din URSS. Articolele negative se regăsesc despre toate sferele de activitate: de la viața de zi cu zi, la cele despre țărani și muncitori, soldați, etc.

Numărul din 4 iulie 1940, avea să descrie parada Armatei Sovietice din Chișinău, în cadrul căreia „locuitorii Chișinăului cu mare bucurie și mândrie salutau pe liberatorii lor”, cu toate că pozele relevă un număr mic de oameni, de circa câteva sute, strânși la acest eveniment.

În ceea ce privește emigrarea în Basarabia ocupată, ziarul scria că „mii de refugiați” se întorc din regatul vechi al României, sub titlul „Cum au venit în patria lor sovietică refugiații din iadul românesc”. Armata română era acuzată de „crime odioase”, iar cea bolșevică elogiata pentru „eliberare”.

O bună parte din ziarele care se tipăreau la Chișinău erau concentrate pe republicarea știrilor din Uniunea Sovietică, din instituțiile mass-media ale acelor vremuri, precum agenția de presă TASS sau ziarul „Pravda”.

Tonul materialelor era unul festivist, potrivit căruia se saluta la toate nivelurile eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovine. Articolele erau scrise cu caractere chirilice și cuvânte românești, unele calchiate din limba rusă, fapt ce avea să pregătească și mai mult terenul ideologizării lingvistice și betonarea existenței „limbii moldovenești”¹⁴.

În paralel cu invadarea Basarabiei, sovieticii au adus la Chișinău un tren tipografic, ce avea capacitatea de a tipări nu mai puțin de 15-16.000 de exemplare pe oră. Pe lângă cele două cotidiane enumerate mai sus, armata roșie a mai adus la Chișinău și ziarul de front „Krasnaia Armia” și „Besarabscaia Pravda”. Ziarul Armatei a tipărit între 28 iunie și 3 iulie șase numere cu nu mai puțin de 700.000 de exemplare.

Pe lângă acestea, sovieticii au tradus din rusă în română circa 270.000 de exemplare din Constituția URSS, biografia comisarului poporului pentru apărare S. Timoșenko, precum și raportul lui Stalin de la Congresul al VII-lea extraordinar al Sovietelor. La toate acestea se adăugau și 520.000 de exemplare de literatură românească comunistă sau circa 13.000 de afișe și diverse lozinci. Totul pentru a servi noii propagande sovietice¹⁵.

Toate aceste detalii ilustrează că disputa nu se ducea numai în plan militar, ci și în plan propagandistic pentru câștigarea adeziunii basarabenilor la politicile Uniunii Sovietice față de noile noile regiuni încorporate.

Propaganda sovietică începuse deja să lucreze la „un proiect de țară” în teri-

¹⁴ „Moldova socialistă”, edițiile din 28 iunie - 5 iulie 1940.

¹⁵ Șișcanu Ion, Vitalie Văratec, *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Editura Civitas, Chișinău 1991, p. 64.

toriile anexate, ziarul „Pravda”, precizând că noile teritorii de 50.000 de km pătrați și cele 3,7 de milioane de locuitori vor face din RSS Moldovenească să aibă un teritoriu mai mare decât unele state europene precum Belgia, Olanda sau Elveția¹⁶.

„Zile de neuitat trăiește întreaga noastră țară – scriau artiștii emeriți din RSS Moldovenească C. Konstantinov și M. Gulinkaia – Ziua de 28 iunie 1940 va rămâne pentru totdeauna ca o zi vrednică de ținut minte pentru noi, moldovenii... Aceste zile pline de bucurie vor intra ca luminoase pagini în letopisețul slavitelor biruințe ale Marii Patrii socialiste”, scria ziarul „Comsomolistul Moldovei” în ediția sa din 2 iulie 1940¹⁷.

Concluzie:

Invazia sovietică în Basarabia, după notele ultimative date României, nu s-a raportat numai la una militară de tip clasic, ci a cuprins și segmental informațional. Pe de altă parte, și presa din România a început să funcționeze bi-dimensional. Prima direcție privea informarea publicului într-o logică de război, iar cea de-a doua direcție era orientată în destructurarea și dejucarea manipulărilor din presa sovietică despre cursul acestui episod.

Faptul că din 3 iulie, instituția „Cenzura presei” va trece sub controlul Ministerului Propagandei din România este elocvent pentru schimbarea de paradigmă din partea statului român în ceea ce privește informarea care urma să fie făcută după anexarea Basarabiei la Uniunea Sovietică.

În paralel, în dreapta Prutului, sovieticii s-au dovedit a fi și mai grăbiți în transformarea presei într-un organ ideologizat, ce funcționa doar ca o extensie a obiectivelor expansive în plan militar. Toate articolele erau scrise într-o tonalitate politizată ce elogia Uniunea Sovietică și condamna deja fosta administrație românească din Basarabia. Etichetele erau puse în șabloanele consacrate ale presei sovietice, folosindu-se un limbaj de lemn politizat.

În ceea ce privește presa internațională, în general se observă o abordare editorială în funcție de poziționarea țării de proveniență în taberele angajate în război sau în funcție de relațiile diplomatice cu București sau Moscova.

¹⁶ Giurgescu, C.Dinu, *România în cel de-al doilea război mondial*, Editura ALL, București, 1999, p. 222.

¹⁷ „Comsomolistul Moldovei”, ediția din 2 iulie 1940.

Mariana Bagrin*

MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE FIRST POSTWAR DECADES, 1944-1964: AN OVERVIEW (Presa scrisă din RSS Moldovenească în primele decenii postbelice (1944-1964): Aspecte generale)

Având în vedere importanța sa în cadrul sistemului mass-media în primele decenii după revenirea autorităților sovietice în Basarabia, articolul își propune să analizeze particularitățile de dezvoltare ale presei scrise din RSS Moldovenească în această perioadă.

Prima parte a articolului se axează pe identificarea și analizarea măsurilor luate de autoritățile sovietice în timpul perioadei staliniste (1944-1953) în vederea valorificării cât mai eficiente a potențialului presei scrise locale în calitate de instrument de propagandă și informare în masă, măsuri menite să faciliteze realizarea obiectivelor politice ale regimului în teritoriul nou-anexat. Drept urmare, o atenție deosebită este acordată acțiunilor organelor de stat și de partid republicane în scopul îmbunătățirii bazei tehnico-materiale și de cadre a presei scrise locale, precum și eforturilor de a transforma presa într-o parte integrantă a structurii de putere și un mijloc eficient de control și propagandă.

A doua parte a articolului examinează impactul politicilor de restructurare a mass-media sovietice, inițiate în timpul „dezghețului” hrușciovist, asupra presei scrise din RSS Moldovenească. Eforturile se axează pe identificarea elementelor de continuitate, dar și noilor strategii media utilizate de autoritățile comuniste, precum și pe evaluarea consecințelor acestora din urmă asupra activității presei scrise din Moldova sovietică.

Cuvinte-cheie: RSC Moldovenească, direcția și supravegherea presei scrise, anii stalinisti, politicile mass-media în timpul „dezghețului” lui Hrușciov.

After their return to Bessarabia¹ in the spring of 1944, the Soviet authorities resumed the process of replacing the existing local system, a process which

* **Mariana Bagrin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

¹ Bessarabia in this case does not refer to the historic Bessarabia, but rather the Union Moldavian SSR (founded in mid-1940 after the annexation of the territory between the Prut and Dniester rivers (which comprised only six counties from old Bessarabia), and included as well the six westernmost districts of the former Autonomous Moldavian SSR (created in 1924 from the Ukrainian territory bordering Romania along the Dniester River).

started in the summer of 1940 when Bessarabia, then a Romanian province, was annexed to the USSR and became a union republic under the name Moldavian Soviet Socialist Republic (MSSR). The subordination of the local media, which was among the first measures taken by the new authorities, took place through the use of the mechanisms mentioned by Brian McNair in his work *Glasnost, Perestroika* and the Soviet Media as being traditionally employed in the Soviet Union, which included: 'the Party's right to grant licenses, finance, and access to media facilities; its monopoly of the process of media policy-making; its control over the selection of senior media workers; its direction and supervision of journalistic training; and finally, if all of this fails to produce the desired result, the use of censorship'.²

The postwar rehabilitation through the mass mobilization of the local population in the territories annexed by Moscow as a result of the Molotov-Ribbentrop Pact (the Baltic countries, Western Ukraine, Western Belarus, Northern Bucovina and Bessarabia), would prove more difficult than in the rest of the Soviet Union's territory due the fact that these societies had not been exposed to Sovietization before and, therefore, the call to patriotism and the ideals of the communist regime would not have the desired effect.

As a result, the tasks put before the mass media in the new territories where besides the postwar reconstruction, it had to contribute to the consolidation and legitimation of the communist regime, would be even more difficult. Also, its transformation into a powerful instrument to propagate the directives of the party and to indoctrinate the local populaces to carry out party policies would require a much greater amount of material, financial and human resources.

The mechanisms of media direction and control in the Moldavian SSR were a local replication of the All-Union ones. At the top of the republican-level party apparatus it was the Politburo of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Moldavia (hereafter abbreviated as CCCPM(B)) that was in charge of local media control and supervision, including organizational questions and top media personnel appointments.

The local Propaganda and Agitation Department (hereafter abbreviated as PAD) of the CCCPM(B), a branch of the All-Union PAD, was in charge of overseeing the work of the local mass media and placing its potential totally at the service of Party-state interests. The Press Sector of the PAD of the CCCPM(B) was directly responsible for ensuring the technical-material, and personnel base of the media, as well as for the implementation of central and republican level party guidelines on the leadership of the mass media and supervision of press performance.

As it was one of the main vehicles of most political communication in Soviet society, as well as the most cost-efficient one, print media's potential would be

² Brian McNair, *Glasnost, Perestroika* and the Soviet Media, Routledge, 1991, p. 49.

exploited heavily by the Soviet Moldavia party and government bodies in fulfilling the most urgent tasks in the field of political and ideological activity during the first postwar decade.

At the top level of Soviet Moldavia's print media structure were the most important local media organs – the republican publications, which were affiliated to the Moldavian SSR party apparatus, government and public organizations. The two most important republican media organs were *Sovetskaya Moldaviya*, the organ of the CCCPM(B), Supreme Soviet and Council of Ministers of the Moldavian SSR, published in Russian, and *Socialist Moldavia*, the organ of the CCCPM(B) and the Supreme Soviet of the Moldavian SSR, published in Romanian. On the next level were the district (*raion*), county (until 1947), and city level newspapers. On the bottom level was the so-called *lower press*, which included special newspapers, *kolkhoz* (collective farms) newspapers, institutional papers or the so-called *mnogotirazhki*, which were publications of Soviet offices, factories and institutions of higher and vocational education etc.

The major All-Union-level newspapers, such as *Pravda* or *Izvestyia* were also of great importance in the political and educational work among the local population, especially in the first postwar years. For instance, during 1944, given the great number of technical and material issues affecting the operation of the local press, the republic authorities were attempting to cover up to 70% of the rural areas newspaper needs at the expense of central newspapers.³

The republic's periodicals network, as was the case nationwide, broke down into two main categories according only to audience size, with those addressed to special interest groups comprising the majority.

In the process of imposing complete control over the local print media, alongside their efforts into raising its political and ideological level, the new authorities had to undertake steps to reorganize print media' structure for a better fit with the political goals of the moment, and improve its technical-material and personnel basis.

Among the first measures in this regard was the June 14, 1944, resolution of the Central Committee of the CPSU(B), 'On the improvement of mass political and cultural enlightenment work in the Moldavian SSR'. This document, among other things, requested that special attention be paid to the management of local newspapers and allowed the publishing of republican, county and district newspapers in the 'Moldavian language'. Also, already in July 1944, Moscow sent a group of 41 senior propagandists and newspaper workers to provide assistance to the local propagandistic staff⁴, and, by the fall of the same year, approved the establishment of a local Polygraphy and Publishing Houses Department, and

³ Archives of Social and Political Organizations of the Republic of Moldova (hereafter abbreviated as ASPORM), collection 51, inv.2, file 1, p. 315, 353.

⁴ ASPORM, collection 51, inv. 2, file 125, p. 12.

of a republican Office for Printing Products Procurement⁵, as well as three and two-month⁶ training courses for respectively literary and technical newspaper workers among the Moldavians, aimed to speed up the increase in number of ‚Moldavian language’ speaking staff of the press.

In spite of Moscow’s substantial assistance, while the war was still going on the local print media kept encountering serious material and logistical issues, which had considerably affected both the frequency of newspaper issuance, as well as the size of newspaper circulation. For instance, in his correspondence with the center, the head of the ‚Moscow propagandist team’ complained that despite the Soviets having taken over the territory six months previously, by September 1944 there was still being published only one republican newspaper – *Moldova Socialistă* – which was issued only once a week and had a print run of only 5,000 copies, while the county and district newspapers were not being issued at all ‚because of the irresponsibility of the local staff in charge of providing the printing equipment and paper’.⁷

This situation would rapidly change after the conclusion of the war. Already by 1946, the Moldavian SSR had received 60 wagons of printing equipment from within the USSR, as well as from Germany and Romania basis war reparations⁸, which allowed the resumption of the Soviet Moldavia printing industry’s operations to almost normal capacity. Therefore, at the beginning of 1946, the 19 existent newspapers’ one-time circulation had already amounted to 198,000 copies, of which 153,200 copies were in the ‚Moldavian language’.⁹ The situation of the republic’s periodicals would likewise improve: from no magazines in 1944 to five in 1948, with a total print run of 26,100 copies.¹⁰

Though impressive, the increase in both number and circulation of local print media, which was a general trend across the Soviet Union, was not enough to turn the local press into a powerful propaganda tool. Despite the improvements regarding the technical-material base, there was still an acute shortage of Romanian-speaking journalistic and technical cadres. The inability to import the needed cadres for the operation of Romanian-language newspapers from other parts of the Soviet Union would require in the spring of 1945 actions contradicting the nationwide trend: therefore, just months after their establishment, 17 district newspapers from the right bank of Dniester river, were abolished because of ‚outdated printing equipment, hastily trained staff and shortage of Romanian-

⁵ *Ibid.*, p. 5-6.

⁶ *Ibid.*, p. 8, 38, 40.

⁷ *Ibid.*, file 9 (part II), p. 309-310.

⁸ *Ibid.*, inv. 5, file 510, p. 21-22.

⁹ There were 8 republican newspapers (with a total print run of 155,000 copies, including 110,000 in Romanian), 5 county newspapers (with a circulation of 35,000 copies, issued only in Romanian), and 6 district newspapers on the left bank of Dniester river (with a circulation of 8,200 copies, issued in Romanian as well). See: ASPORM, collection 51, inv. 4, file 314, p. 3-5.

¹⁰ ASPORM, collection 51, inv. 5, file 510, p. 25.

speaking literary staff¹¹, all of which were to be transferred, together with the circulation, to the five existent county newspapers.

Just two years later, with the intensification of collectivization – though the cadres issue was far from being solved – the local authorities would deem the re-establishment of district newspapers as critical¹². Borrowing from the Soviet experience of the 1930's, an important role in the process of collectivization of the agriculture in the Moldavian SSR¹³ would also be given to the Machine and Tractor Stations (MTS)¹⁴. Therefore, in 1950 the political departments of the MTS established 94 newspapers¹⁵, with the mission to organize and conduct mass political work among collective farmers and workers of the machine and tractor stations.

However, in the context of the substantial changes to the agrarian state policy after Stalin's death¹⁶, they would be abolished just four years later and replaced, starting from 1956, with large-circulation collective farm newspapers (*mnogotirazhki*), whose number would increase from 2 in 1954 to 110 in 1959.¹⁷

From a document of the PAD of the CCCPM we learn that by February 1954, there were already eight functioning republican newspapers in the Moldavian SSR, three of which had bilingual editions¹⁸, and one was being issued only in the 'Moldavian language'.¹⁹ The one-time circulation of republican newspapers

¹¹ *Kul'tura Moldavii za gody sovsotskoy vlasti*. Volume II. (part 1). *Kul'turnoye Stroitel'stvo v Sovetskoj Moldavii*, Shtiintsa, Kishinev, 1984, doc. 101, p. 143-144.

¹² ASPORM, collection 51, inv. 9, file 315, p. 17.

¹³ The collectivization of Moldavian agriculture began in March 1946, but between July 1946 and July 1947 there had been created only 154 collective farms. In order to speed up the process, coercive measures started to be employed between 1947 and 1949. After the mass deportations of 1949, there was a rapid increase in applications to join the collective farms, and by 1951, their number had risen to 1,707 (Igor Cașu & Mark Sandle (2014) Discontent and Uncertainty in the Borderlands: Soviet Moldavia and the Secret Speech 1956–1957, *Europe-Asia Studies*, 66:4, 613-644, DOI: 10.1080/09668136.2014.899768).

¹⁴ The machine and tractor station (MTS) was a state agricultural enterprise in the USSR and a number of other socialist states, which provided technical and organizational assistance and agricultural machinery to large producers of agricultural products (collective farms, state farms, agricultural cooperatives).

¹⁵ ASPORM, collection 51, inv. 9, file 315, p. 136.

¹⁶ S.N. Andreyenkov, *Prichiny i alternativy reorganizatsii mashinno-traktornykh stantsiy 1958 g.*: <http://www.sibran.ru/upload/iblock/acf/acf020b1e1bbaf7e782b8699b8e797af.pdf>

¹⁷ I. G. Bardash, *Pechat' Moldavii v period razvitiya i uprocheniya sotsializma (1951-1958)*, Shtiintsa, Kishinov, 1975, p. 17-18.

¹⁸ *Socialist Moldavia* had a total circulation of 130,000 copies (75,000 in Russian and 55,000 in Romanian), and was issued 6 times a week; *Youth of Moldavia* had a total circulation of 37,000 copies (12,000 in Russian and 25,000 in Romanian), and was issued thrice a week; *Young Leninist* had a total circulation of 40,000 copies (5,000 in Russian and 25,000 in Romanian), and was issued once a week.

¹⁹ *The Soviet Kolkhoznik* had a circulation of 85,000 copies, out of which 45,000 copies were issued thrice a week, and the other 40,000 copies (issued bimonthly), were part of a 'special edition for illiterates'.

alone amounted at this time to 292,000, with the number of Romanian copies exceeding the ones in Russian 2.5 times. Also in operations were two specialized newspapers, three city newspapers and eighty-four district newspapers, of which twenty-one had a bilingual edition, thirty-five were issued only in Romanian, and four only in Russian.²⁰

Though by the mid-1950s the overall situation of the Soviet Moldavian print media in terms of circulation, periodicity, and volume improved considerably²¹, certain issues of technical and material endowment would continue to exist until the next decade, with the worst situation occurring in the field of print media dissemination. A certain improvement in this area would be made only after the June 18, 1953, decision of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (hereafter abbreviated as CCCPSU) 'On the shortcomings in the dissemination of newspapers and periodicals', which allowed a large increase in the number of public press distributors and the points for receiving subscriptions to newspapers and periodicals.²² A great deal of work in the dissemination of periodicals was done by the editorial offices of the print publications themselves, who ran ads on their pages informing of the beginning of the subscription period, promoted the experience of the best press distributors, published reviews, annotations, overviews on individual newspapers and periodicals etc.²³

As mentioned above, the severe shortage of journalist cadres, especially Romanian-speaking ones, was another factor that delayed the quantitative and qualitative increase in newspapers and periodicals in the native language of the local Moldavian population of the republic during the first postwar decade.

Though, during the first years after the war, hundreds of workers received technical personnel training classes in order to ensure proper functioning of the polygraphic industry²⁴, the number of qualified journalists, especially from among the Moldavians, continued to stay low until the first half of the 1960's: between 1945 and 1950, only 27 qualified journalists had been trained within the Republican Party School, 62 persons attended short-term journalistic courses, with most of them requiring retraining, and 27 were journalists still enrolled at that time in various educational institutions²⁵.

As the shortage of journalists was a nationwide issue, in the early 1950's, a number of measures had been taken to train highly qualified personnel for the central and local press. At the All-Union level, these actions included the opening of a journalism faculty within the Moscow State University in 1952, with newspaper and editorial-publishing departments, as well as the beginning of

²⁰ ASPORM, collection 51, inv. 13, file 234, p. 5-11.

²¹ *Ibid.*, Inv. 9, file 315, p. 17-18.

²² I. G. Bardash, *Pechat' Moldavii v period razvitiya..*, p. 26-27.

²³ *Ibid.*, p. 27-28.

²⁴ ASPORM, collection 51, inv. 5, file, 511, p. 27.

²⁵ *Ibid.*, inv. 5, file, 315, p. 17.

specialization in engineering personnel training for the printing industry at the Moscow Polygraphic Institute²⁶.

In the Moldavian SSR, it was the Republican Party School that throughout the 1950's had played an increasingly significant role in the training of local journalistic cadres. Initially, six-month and one-year journalistic classes were organized within its newspaper department, where lectures on the basics of Marxism-Leninism, economics, language, literature, foreign policy and history, as well as the practice of journalistic work were being taught²⁷. Later, the press workers received deeper knowledge in the field of journalism within a two-year, and then a three-year program, which was based on the classes taught at faculties of journalism in the state universities. The School's newspaper department operated between 1949 and 1956 and had an average of 20 to 25 journalists graduating each year²⁸. Between 1951 and 1956, a total of 140 journalists were trained within the Republican Party School under the CCCPM²⁹.

Many of the Moldavian press workers, on the direction of the Republican Party School, also received full-time or distance-learning, ideological and professional courses within the Higher Party School by the CCCPSU, or graduated from the faculties of journalism in Moscow, Kiev, Kharkov, Lviv and other Soviet state universities. As these cadres training courses could not keep up with the development of the press, even by the mid-1960-s, the republic authorities would in 1966 open a department of journalism within Chisinau State University.³⁰

Throughout the year, the Republican Party School also offered short refresher courses for working journalists, especially editors of small city and rural newspapers. Practical training for literary employees, with a strong preference for candidates from among Moldovans, were being carried out within the press itself as well: editorial offices of the republican newspapers were offering internships for worker and peasant correspondents (*rabselkor*), university students, as well as for professional journalists working for district and city newspapers.³¹

Of great importance in the training and education of journalists were also the various lecture courses and seminars carried out by the PAD of the CCCPM and the editorial offices of the republican newspapers.³² These workshops delivered lecture series on topical issues on the theory and practice of journalism, set forth specific tasks to cover issues of economic and cultural construction in the

²⁶ I. G. Bardash, *Pechat' Moldavii v period razvitiya ...*, p. 31-32.

²⁷ A. Novak, I. Bardash, *Pechat' Moldavskoy Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki*, Moldreklama, Kishinev, 1968, p. 56.

²⁸ I. G. Bardash, *Pechat' Moldavii v period razvitiya ...*, p. 34.

²⁹ *Ibid.*, p. 36; with the transition in 1956 of the Republican Party School under the CCCPM to the program of the higher 4-year school, its journalism department was abolished.

³⁰ A. Novak, I. Bardash, *Pechat' Moldavskoy...*, p. 56.

³¹ ASPORM, collection 51, inv. 10, file, 46, p. 62.

³² I. G. Bardash, *Pechat' Moldavii v period razvitiya ...*, p. 38.

press, and also conducted reviews of newspapers, with a detailed analysis of their content etc.

Held on a regular basis, the instructive meetings between party officials and the press workers either within weekly meetings at the Politburo and PAD or during the local or republican-level meetings, were aimed at discussing specific measures on the coverage of certain political or economic campaigns in the press and giving the press workers detailed instructions on how to quickly navigate themselves in their day-to-day activities to `correctly` solve the tasks set forth by the party and the Soviet government³³.

Furthermore, a great deal of the responsibility for improving the ideological level and professional skills of journalists was allocated to the primary party organizations within the editorial offices. At the meetings of communist party members, within larger assemblies, as well as during the daily briefings reports of literary workers were heard and assessed, exchanges of experience were shared, and lectures were held on aligning a common approach to a large range of genres and literary species (essays, satirical articles etc.), and on ways to improve the language and style of newspapers.³⁴

The efforts to increase the number of journalistic cadres had led to a considerable quantitative and qualitative change in press staff during 1950's. Therefore, if in 1951 the number of creative pressmen employed by all 60 Moldavian SSR district newspapers amounted to 148 people, in 1958, the editorial offices of the 35 city and district newspapers remaining after the enlargement of districts alone were employing 219 journalists.³⁵

During this period, the local party and government organs had also taken measures to develop the worker-peasant correspondent network, a process that would gain much more importance under Khrushchev. The increase in the number of press activists in the Moldavian SSR during the Stalin years, and their instruction on the appropriate themes and language of their letters to the newspapers were made through a number of channels, such as the worker-peasant correspondent schools, seminars, conferences, circulars, individual letters, meetings with regular people etc.³⁶

The practical guidelines on raising the political and ideological level of the local media during the first postwar decade, were contained in the approximately 50 All-Union decrees and resolutions with respect to mass-media, divided by the Russian scholar R. p. Ovsepyan into three types.³⁷ While the largest number of documents

³³ *Ibid*, p. 39.

³⁴ *Ibid*.

³⁵ *Ibid*, p. 43.

³⁶ *Ibid*, p. 45.

³⁷ Ovsepyan R.P. *Istoriya noveyshey otechestvennoy zhurnalistiki*; <http://evartist.narod.ru/text/57.htm>; See also: D. Yu. Astashkin, *Ideologicheskiye funktsii sovetskoy pechati v 1945 — 1953 gg.* (Na primere gazety «Novgorodskaya Pravda») 2008, *Vestnik Novgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, № 49, p. 5; <http://www.novsu.ru/vestnik/vestnik/i.78099/?article=142235>

addressed the need 'to strengthen the problem-thematic and ideological level of the press, and enhance its role in the political education of the working people', another set of decisions approached the issue of newspapers' 'isolation from party organs', aiming at strengthening the party's leadership over the press.³⁸ There were also several documents related to the 'Zhdanov Doctrine'³⁹, which called for raising the ideological level of Soviet literature and art, and which exposed outstanding figures of Soviet culture, such as Anna Akhmatova, Mikhail Zoshchenko, Dmitry Shostakovich, Vano Muradeli etc., to gross and groundless criticism.

In accordance with the above-mentioned guidelines and local party apparatus' instructions, the Soviet Moldavia press was required to provide 'everyday active advocacy and clarification of the decisions of the party congresses, systematic assistance to the party, Soviet, economic cadres and intelligentsia in mastering the Marxist-Leninist theory, wide deployment of criticism of shortcomings, purposeful propaganda concerning the achievements of communist construction, education of the workers in the spirit of Soviet patriotism and their mobilization for the successful fulfillment of the tasks of the Five-Year Plans' etc.⁴⁰

As we learn from the numerous documents of the republican PAD, local party officials were frequently and harshly criticizing the print media's handling of the above-mentioned tasks during the period under review (a situation that would improve insignificantly throughout the entire existence of the MSSR - AN). Amongst the shortcomings most emphasized were the large amount of *copy-paste* information from All-Union or republic-level publications (in the case of local newspapers); a predominantly general discourse and newspaper' 'lack of real participation in the construction of the republic's life'⁴¹; inadequate and incompetent coverage of key aspects of the political power consolidation, such as the land reform, popularization of the Soviet legislation, principles of socialist labor etc.; event assessments without prior analysis; weak links between the press and the worker-peasant masses, local organizations and institutions; insufficient coverage of the 'atrocities committed by the Romanian-German occupants during the war'; large amounts of grammar and spelling mistakes⁴²; too few journalist trips to the field⁴³; improper processing of reader letters etc.⁴⁴

³⁸ D. Yu. Astashkin, *Ideologicheskiye funktsii sovetskoy pechati...*, p. 5.

³⁹ 'Zhdanov Doctrine' was a Soviet cultural doctrine that dictated that that all forms of cultural expression had to strictly adhere to state control and reject all forms of Western influence or 'cosmopolitanism'.

⁴⁰ *Pechat' Moldavii v period razvitiya ..*, p. 51

⁴¹ ASPORM, collection 51, inv. 3, file 257, p. 34-35.

⁴² *Ibid.*, file 260 a, p. 22-23.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ The most common infraction of regulations was the lack of a register for incoming correspondence and its archiving without prior examination or publication (See: ASPORM, collection 51, inv. 8, file 354, file 11-13).

Alongside with the propagation of other abovementioned key aspects of the political power consolidation, the reinterpreting of significant historical events from the region's past and the building of new beliefs and values had been a top priority of the Soviet Moldavian print media during the first postwar years. Thus, it had to contribute to the popularization of the new holidays and traditions, such as the anniversary of the establishment of the Moldavian SSR, the anniversary of the 'liberation of Moldavia from Romanian-German occupation' etc.⁴⁵ An extensive coverage had to be allocated to the cultivation of hatred against 'Romanian-German occupants through stories reflecting the atrocities committed by the latter during the war'⁴⁶, whilst emphasizing the sympathy and help offered by the local population to the Soviet 'Motherland'.

These actions were mainly aimed at completing the general efforts of strengthening the wide propaganda campaign on questions on the history of Moldavia, the Moldavian nation and statehood, which gained massive proportions after the returning of the Soviet authorities in 1944. Therefore, during the first postwar years, the local press offered large coverage, on a regular basis, to articles and editorials of local journalists, linguists, writers, historians arguing the existence of a Moldavian cultural heritage, language, and history. Although, after the declaration of the Romanian People's Republic in 1947, the Soviet Moldavian press ceased its direct attacks towards Romania, it continued to promote negative stereotypes and the idea of a Moldovan ethnic identity and culture, different from the Romanian, alongside with other propaganda tools, in an attempt to put a brake on potential Romanian irredentism.

Stalin's death in 1953, followed by the denunciation of Stalinism and its negative effects on Soviet society by Nikita Khrushchev⁴⁷, brought a period of relative liberalization in all spheres of Soviet life, including the mass media. At the same time, the fact that all the positive changes in Soviet society had to be correlated with rigid ideology frameworks⁴⁸, affected the development of Soviet journalism during Khrushchev years more than other aspects of Soviet life.

As for Khrushchev's personal position on the matter of Soviet journalism, while encouraging the media's discard of 'firmly rooted stereotypes and well-worn methods whereby everything is written according to a single pattern', as

⁴⁵ ASPORM, collection 51, inv. 3, file 258, p. 97, p. 106.

⁴⁶ *Sovetskaya Moldaviya*, January 13, 1945, nr. 10 (308).

⁴⁷ Nikita Khrushchev emerged victorious of a brief political struggle that followed Stalin's death and in September 1953 was named secretary of the Communist Party. In March 1958, Khrushchev consolidated his power by taking the office of premier.

⁴⁸ R. V. Dautova, *Rayonnyye gazety avtonomnykh respublik Povolzh'ya v period «otepeli»* in *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2009, nr. 10 (191). *Istoriya*. vyp. 39, (str. 74-82), p. 74 (Accessed on 1.11.2017.); <http://cyberleninka.ru/article/n/rayonnyye-gazety-avtonomnyh-respublik-povolzhya-v-period-otepeli>

well as a more lively and varied content and form of presentation⁴⁹, he also made it clear, that the media had to remain the Party's 'chief ideological weapon'.

Therefore, the Soviet mass media during the 'thaw', though allowed to be creative and a stern critic of society in some spheres of Soviet life, had overall stayed confined to its traditional role of a 'transmission belt' between the party and the masses instead of becoming a true 'people's forum'. Moreover, its subjection to a continuous policy of centralization and control, which had worsened during the last years of Khrushchev's leadership, would eventually become one of the main reasons for the lost opportunities in restructuring state-society relations, the mediator of which the Soviet media was to be.⁵⁰

When analyzing the government's policies with regard to the media during the 'thaw', the Russian scholar, Rezida Dautova, identifies two conventional groups of resolutions and decrees: the first concerning the content of the newspapers (on improving party propaganda, on the development of the popular basis of the press, on increasing efficiency, in support of agricultural and industrial campaigns, etc.), and the second regarding the financial resource reduction for the media (between 1958 and 1959 alone there were adopted 6 resolutions⁵¹ with regard to reducing government press subsidies)⁵².

While the first set of documents was mostly continuing the traditional line of party and government demands on the need to strengthen the problem-thematic and ideological content of the press and increase its role in the political education of the working people, the documents which referred to various material and financial issues related to the press activity (such as the authors' honorarium, retail sales, issuance of newspapers and periodicals, etc.), were depicting a policy opposed to the long-term Soviet practice of large scale government subsidies of the press.

The implementation of the above-mentioned documents had led to several major directions of action towards the Soviet media, which resulted in:

- a partial return to some of the interwar Soviet party and government media practices, such as the above-mentioned worker-peasant correspondents movement (*rabselkor* movement), and the development of the so-called popular basis of Soviet journalism, based on broad participation of population in media's activities;
- austerity measures regarding the mass-media, which sought to reduce state subsidies for economic and financial support, and encourage the optimization of mass-media's work;

⁴⁹ Brian McNair, *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*, p. 42.

⁵⁰ Rezida Vagizovna Dautova, *Partiyno-gosudarstvennaya politika v oblasti sredstv massovoy informatsii avtonomnykh respublik Povolzh'ya i Priural'ya (1953 - 1964 gg.)* (Abstract of the thesis for the degree of Doctor of Historical Sciences) old.kpfu.ru/uni/sank/db/filebase/files/1122.rtf (Accessed on 12.10.2017).

⁵¹ R. V. Dautova, *Rayonnyye gazety avtonomnykh respublik Povolzh'ya v period «otpepli»*, p. 75.

⁵² *Ibid.*, p. 74.

- a wide renewal of the Soviet press' structure, characterized, on the one hand, by a growing number of specialized publications by 'thematic direction and purpose', and a cost-cutting approach to media management, on the other hand; the latter generally referred to either the abolishment of non-profitable publications or the establishment of new types of periodicals (e.g. the joint city-district, inter-district publications, or *kolkhoz-sovkhoz* administration newspapers were a result of the economic management system's reorganization).

As regards the worker-peasant correspondents (*rabselkor*) movement, it was established as a means of ensuring communication between the Party and the people after the Bolshevik accession to power, and became during the 1930's a champion of state policies. Considered an index of popular participatory journalism, *rabselkor* movement's main tasks were to help Party authorities to monitor the bureaucracy and expose abuse of power, provide information on popular moods, help to mobilize opinion behind the Soviet regime, as well as to educate a new worker-peasant intelligentsia. Although it lost some of its impetus during the first postwar decade, the movement was reanimated after the abandonment of large-scale repressions, and in its capacity of a key means of social control, would be essential to the Soviet regime in ensuring the wide support and mass-mobilization of Soviet society around the tasks set by the party throughout the Khrushchev's years.

After the initiation of Khrushchev's reform program, and even more after the 'all-people's state' concept was adopted at the 22th Party Congress in 1961 to replace the long-standing Bolshevik doctrine of dictatorship of the proletariat⁵³, the regime would have to rely to an even greater extent on the media's assistance in monitoring and shaping the public moods, as well as on encouraging broader participation of its citizens in the administration of the state.⁵⁴

Already after the 20th Congress of the CPSU, based on a number of Communist Party resolutions and decrees, congresses and meetings of worker-peasant correspondents throughout the USSR (in most union republics and other territorial divisions), All-Union meetings of newspaper writers' *active*, and so-called *raids* of worker-peasant correspondents (in which teams of citizens descended on a particular agency to conduct a thorough investigation of operations) were resumed on a large scale, whilst simultaneously there was

⁵³ V. I. Pavlov, 'Nekotorye voprosy teorii obshchenarodnogo sotsialisticheskogo gosudarstva (v svyazi s materialami martovskogo plenuma KPSS)', *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1962, no. 7, p. , *apud.*, Kanet, Roger E. "The Rise and Fall of the 'All-People's State': Recent Changes in the Soviet Theory of the State." *Soviet Studies*, vol. 20, no. 1, 1968, pp. 81-93. *JSTOR*, *JSTOR*, p. 81 www.jstor.org/stable/149275.

⁵⁴ Hornsby, R. (2013). Conclusion. In *Protest, Reform and Repression in Khrushchev's Soviet Union* (New Studies in European History, pp. 284-289), p. 285. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139380867.014

being organized a large network of *rabselkor* posts, schools, seminars, and other arrangements to improve their education and skills.⁵⁵

It is in this context that the first congress of worker-peasant correspondents of the Moldavian SSR, attended by about 500 delegates, was held in Chisinau, during May 27-28, 1958⁵⁶. Among the main issues addressed by the speakers were those relating to the causes of the low number of reader letters, the need to improve collaboration between national and regional newspapers, the role of worker-peasant journalists in uncovering abuses, and injustices committed at the local level etc.⁵⁷

Despite receiving broad support from officials in the higher Party's apparatus and *agitprop* officials as an instrument of reinforcing the state-structured discourse⁵⁸, the *rabselkors'* efforts to identify and criticize abuses and shortcomings in production and party and government work had often created contradictory feelings amongst the common populace (who usually perceived them as informers and denounciators, however in cases where the *rabselkor* were fighting against local bureaucrats – with the top party and government officials having a hand in this – they were seen as 'individuals suffering in the name of truth')⁵⁹ and gained the dissatisfaction of local officials. An example of such a case, aimed at enforcing the stereotype of *rabselkors* as individuals suffering in the name of truth, was cited by the editor of the republican daily *Soviet Moldavia* in his congress speech, where he referred to the persecution of his newspaper's own *selkor*, who was unjustly sentenced to two years in prison for criticizing the shortcomings of the local district consumer's union⁶⁰.

Given the fact a great deal of 'party committees and newspaper editorial offices still kept 'underestimating the great social role of worker-peasant correspondents in the implementation of important economic and political tasks', 'refused to involve the unskilled masses in the editorial work', and, in some cases, 'have resorted to persecution and harassment of *rabselkors*', the CCCPSU adopted on August 30, 1958, the first major postwar resolution 'On improving the leadership of the mass movement of workers and rural correspondents of the Soviet press'. It commanded all local party organizations to establish instructional courses for

⁵⁵ *Sovetskaya Pechat'*, 1958, September, p. 1.

⁵⁶ ASPORM, collection 51, inv. 18, file 166, p. 1.

⁵⁷ *Ibid.*, 42.

⁵⁸ Matthew E. Lenoe, « Letter-writing and the State », *Cahiers du monde russe* [Online], 40/1-2 | 1999, p. 144. Online since 15 January 2007, Connection on 21 January 2017. URL : <http://monderusse.revues.org/8>

⁵⁹ R. V. Dautova, *Khrushchevskaya «ottepel'»: zhurnalisty kak predstaviteli rossiyskoy intelligentsii i vlast'*, in *Informatsionnoye pole sovremennoy Rossii: praktiki i efekty: Materialy Pyatoy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii 16 – 18 oktyabrya 2008 goda / Pod. red. V.Z. Garifullina. – Kazan': Izd-vo Kazan. gos. un-ta, 2008. – 288 s.: <http://refdb.ru/look/1242998-p5.html>.*

⁶⁰ ASOPRM, collection 51, inv. 18, file 166, p. 1.

worker-peasant correspondents, to assign the better correspondents to jobs on newspapers, to hold meetings in factories and on farms to explain the work of the *rabselkor*, as well as to recruit more correspondents and to encourage the *rabselkor* raids.⁶¹ As a result, by 1960 the *rabselkor* corps had grown to more than 5 million persons⁶². Also, by the early 1960's, many editorial boards had already established a large number of non-staff (*vneshtatnyye*) departments, community councils, *rabselkor* posts, while the mass raids became increasingly widespread.

The CCCPSU resolution 'On further development of the popular basis of the Soviet Press and Radio', of June 28, 1960, would aim at further enlarging amateur journalist ranks. The document recommended that editors expand the number of non-staff departments, authors' councils in newspaper, magazine, radio and television editorial offices. The non-staff members were to include skilled workers and farmers, as well as representatives of the intelligentsia, the party, local governments, trade unions and Komsomol organizations.

In the Moldavian SSR, the most numerous newspaper non-staff departments were the departments of *industry*, *agriculture* and *propaganda*. The number of members of the editorial boards ranged from five to ten people and consisted primarily of editors of district and wall newspapers, secretaries of district committees and party bureaus of factories, heads of clubs and libraries, directors of rural schools, propagandists and agitators, and members of societies for the dissemination of political and scientific knowledge etc. For instance, the non-staff propaganda department of the Rybnitsa district newspaper consisted of 10 people, including three directors of city middle schools, two teachers, two instructors of the district party committee, one pensioner-propagandist, and two employees of the district Komsomol committee, each of which had university education and practical experience in newspaper work⁶³.

From the correspondence between the republican-level PAD and the local newspapers, it becomes obvious that in fact most of the non-staff departments were only superficially fulfilling their obligations. For instance, in one of the information notes to the Press sector of the PAD of the CCCPM, the editor of the above-mentioned Rybnitsa district newspaper complained that the newspaper's non-staff department was not yet playing the role of a real assistant, since it had to be continuously pushed, and suggested new topics. At the same time, he also believed that part of the fault belonged to the newspaper's editorial office, due its inability to think through all forms of work and to "light the newspaper flame in comrades", as well as to the lack of support from the republican press.

By the fall of 1962, 102 non-staff departments, with 600 positions, had been established within the local press of Soviet Moldavia. In addition, 250 non-staff

⁶¹ Mark W. Hopkins, *Mass media in the Soviet Union*, Pegasus, New York, 1970, p. 297; See also: *Sovetskaya Pechat'*, 1958, September, p. 1.

⁶² *Sovetskaya Pechat'*, 1960, July, p. 1.

⁶³ ASPORM, collection 51, inv. 20, file 214, p. 19.

correspondents were employed by the editorial offices of the republic newspapers *Moldova Socialista* and *Sovetskaya Moldavia*⁶⁴.

As regards the austerity measures, the first proposals on 'reduction of the loss of the local print media and complete cancelation of state subsidies of the press', which at that moment amounted to approximately 14,000,000 rubles a year⁶⁵, were sent by the Soviet Moldavian authorities to Moscow in the beginning of 1959⁶⁶. The suggested solutions included the disbandment of publications in some cases, and considerable newspapers and periodicals subsidies reductions (related to size, staff, periodicity, and authors' honorarium etc.) in other cases⁶⁷. As a result, one year later the Moldavian authorities were reporting about the reduction of the losses on the local print publications by 5,810,920 rubles per year⁶⁸. Three years later, in 1963, they would have to admit though that except three republican newspapers, all the other newspapers were still receiving state subsidies.

As regards the structural renewal of the Moldavian SSR press, characterized by the emergence of new specialized publications and other types of press during the second half of 1950's, as it was the case nationwide, it came at the initiative of party organs.

The growth in number of specialized, social-political and literary-artistic publications was in response to the growing demands of Soviet society, and

⁶⁴ *Ibid.*, file 180, p. 74.

⁶⁵ In the original document, probably due a misprint, the figure given for state subsidies of the local print media is 4,000,000 rubles per year.

⁶⁶ ASPORM, collection 51, inv. 19, file 169, p. 6.

⁶⁷ The abovementioned document suggested the following: the republican newspaper *Kolhoznikul Moldovei* was to be disbanded, with the coverage of agriculture issues in the Romanian language to be taken over by the newspaper *Moldova Socialista*, which was also to receive the print run of the former; the youth newspapers *Tinerimya Moldovei* (in Romanian) and *Molodeozh Moldavii* (in Russian) were to be unified and publish the same content in both languages, which would have allowed a reduction of editorial staff, as well as other costs; the newspaper *Vecherniy Kishinev* was to be reorganized, which meant a 50% format size reduction, as well as a decrease in its publication frequency, staff, honorarium etc. As regards the periodicals, *Bloknot agitatora* and *Kommunist Moldavii* (the Russian version only) were to be abolished, while the honorarium fund and subscription prices for the periodicals *Dnestr*, *Skynteya leninisty*, *Femeya Moldovey*, *Sadovodstvo*, *Vinogradarstvo i Vinodeliye Moldavii*, *Zemledeliye i Zhivotnovodstvo Moldavii*, *Ynvetsetorul sovetik* and *Pezirya senetetsi* were to be increased. It was expected that as a result of these measures the government subsidies would be reduced by 5,153,000 rubles, which actually meant a profit to the state of more than one million rubles. As for the 40 district and 3 city newspapers, their annual subsidy amounted to 9,647,000 rubles. The proposals on local press cost savings suggested the merger of the Beltsy, Bendery, and Tiraspol city newspapers with the district newspapers, with the same name, duplicating the text in both Romanian and Russian languages, reducing the staff of district newspapers, as well as authors' honorarium etc. The implementation of these cost-cutting proposals would have cut the subsidies of the local newspapers by about 2 million rubles (ASPORM, collection 51, inv. 19, file 169, p. 6-8, and *Ibid.* inv. 20, file 192, p. 1-7).

⁶⁸ *Ibid.*, inv. 20, file 192, p. 1.

determined changes in character, content, and design, as well as enhanced the role of print media into bringing to public attention, and helping in solving, some of the key moral, economic and political issues of Soviet society. At the same time, with the worsening of the Soviet Union's economic situation as a result of Khrushchev's domestic and foreign policies in the beginning of 1960's, the press would be subjected to the strengthening of party control, which would require an 'unremitting rise' of the new publications' ideological level and a 'skillful use of the enlarged press network to fulfill the tasks of communist construction'.⁶⁹

Despite the slight increase in number and periodicity⁷⁰ of Moldavian SSR specialized⁷¹, social-political and literary-artistic publications, which had taken place mostly between 1956 and 1958, their ability to make an impact would be largely eliminated by the above-mentioned policy of cost-cutting in the mass media that was launched already by the end 1958, before a larger audience had the chance to become accustomed to their benefits.

Thus, already during 1959 there were disbanded a number of publications, amongst which were the newspapers *Journalist*, the organ of the Union of Journalists of the Moldavian SSR, and *Vecherniy Kishinev*, the first evening newspaper in MSSR (abolished just after one year of publishing, in 1959), as well as a number of art bulletins and information publications, such as *The Musical Life of Moldavia* (the organ of the Union of Compositors and Ministry of Culture), *Cinema News* (the organ of the Direction of Cinema and the Broadcasting of Films of the Ministry of Culture), and *Theaters of Moldavia* (organ of the Moldavian Theater Association), which managed to publish no more than few issues⁷².

By the fall of 1962 the subsidies of the magazine *Ynvetsetorul sovetik* (organ of the Ministry of Education), and the issuing of the journals *Zdravoohranenie v Moldavii* (organ of the Ministry of Health) and *Gudok Moldavii* (organ of the Department and Road Committee of the Trade Union of Railway Transport Workers of the Moldavian Railways) were abolished. Also canceled were the

⁶⁹ *Pravda*, August 16, 1960.

⁷⁰ From 1955, *Octombrie*, the organ of the Union of Writers of the MSSR doubled the number of issues from 6 to 12 annually (from 1957 it would change its name to *Nistru*). The magazine *Femeia Moldovei*, had also experienced a steady growth in print run throughout Khrushchev years. See: *Publicațiile periodice ale Moldovei Sovietice...*, p. 162-166).

⁷¹ Two more specialized newspapers were added to the two existing ones: the Romanian version of *Gudok Moldavii* and the newspaper *Journalist*, the organ of the Union of Journalists of the Moldavian SSR. The newspaper *Vecherniy Kishinev*, the first evening newspaper in MSSR was established during the same period, but it would be canceled shortly, along the abovementioned ones, in the context of the media cost-cutting reform. As regards the periodicals, between 1956 and 1958, were established the satire and humor periodical *Chiparus*, which existed throughout the entire Soviet period, the art bulletins and information publications *The Musical Life of Moldavia*, *Cinema News*, and *Theaters of Moldavia*, and was approved the establishment of the magazine *Agriculture and Cattle Breeding of Moldavia*. See: *Publicațiile periodice ale Moldovei Sovietice, 1924-1974. Indice bibliografic*, Chișinău, Cartea moldovenească, 1979.

⁷² *Publicațiile periodice ale Moldovei Sovietice*, p. 141-143.

news sheet *Drujinnik*, the free supplement to the newspaper *Na boevom postu* (organ of the Ministry of Interior of the Moldavian SSR), and the Russian version of the magazine *Dnestr* (organ of the Union of Writers of Soviet Moldavia), while the subsidies of the periodicals *Kommunist Moldavii*, *Femeya Moldovey*, *Skinteia*, and the newspapers *Yunii Leninist* and *Kultura Moldovey* were reduced⁷³.

The new types of local party and government newspapers, such as joint (city-district) newspapers, inter-district publications, or *kolkhoz-sovkhoz* administration newspapers, called to replace the district newspapers, emerged as a result of Khrushchev's administrative and economic reforms. Due the shortage in cadres and equipment, as well the short existence of these periodicals, their work would be marked by a number of negative aspects.

An example in this regard is the establishment of 15 inter-district newspapers⁷⁴, which, according to the official version, were to provide 'effective assistance to party organizations and production departments in the mobilization of workers to an active struggle for a strong rise in agriculture, the fulfillment and over-fulfillment of state plans and socialist commitments'.⁷⁵ In reality, as evidenced by the numerous notes of the republican Press sector instructors, their work was characterized by numerous drawbacks, prominent amongst which were the poor quality of the content (boring, unprincipled articles and notes), the preference among the non-editorial staff for representatives of local authorities to the detriment of ordinary workers and farmers, and the lack of coherence and cohesion in the work of the editorial staff.⁷⁶

The same drawbacks applied to the joint newspapers⁷⁷. Though we cannot apply the situation of the latter to the level of the entire republic, as there were only 3 joint newspapers and these were only in regions with a high percentage of Russian-speaking population, the side-effects in terms of coverage and influence on some reader segments that came with their establishment allow us to identify a certain pattern.

Both the letters of editorial offices and information notes of the PAD instructors mention the worsening of work conditions for the pressmen after the establishment of joint newspapers. Of interest in this regard is the letter of the editor of the joint newspaper *Dnestrovskaya Pravda* (Tiraspol), dated March 3, 1960, which describes the difficulties caused by the unification of city and district newspapers. Though in the city alone there were more than 100 factories, construction and transport organizations, schools and other agencies demanding coverage, the newspaper was required to also cover topics on agriculture. Since many collective farms were at a great distance from the town, the newspaper

⁷³ ASPORM, collection 51, inv. 22, file 17, p. 149-150.

⁷⁴ *Ibid.*, file 12, 217, 239.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 226.

⁷⁶ *Ibid.*, file 214, p. 57-61.

⁷⁷ The three joint newspapers – *Kommunist* in Bel'tsy, *Pobeda* in Bender, and *Dnestrovskaya Pravda* in Tiraspol – were established in 1960.

reporters were forced to waste much time waiting for a ride in order to personally visit and check the situation, which affected the quantity and quality of content⁷⁸.

This situation would even further increase the already existent discrepancy between the coverage given to urban and rural topics, in favor of the former. As a result, the affected segment of readers – the rural population – would not be able to find many topics reflecting the issues of its main interests. The joint newspapers' increasing urban orientation is further confirmed by the fact that out of a total circulation of 18,500 copies, only 3,385 copies were issued in Romanian⁷⁹. Thus, even though the Romanian-speaking population in the areas comprised more than 50% of the total population, given the high percentage of Russian speakers, living mostly in cities, the rural indigenous population's interests had predominantly been neglected by the new types of newspaper in terms of both coverage and language.

Neither would the *kolkhoz-sovkhoz* administrations' newspapers prove successful, mainly due the lack of qualified cadres. As a result, their work received harsh and constant criticism from PAD instructors and party officials for failing to mobilize the local Moldavian population in the support of the Party and state policies. For instance, at the republican meeting of ideological workers, of April 25-26, 1963, the First Secretary of the CCCPM, D. Cornovan, criticized the *kolkhoz-sovkhoz* administrations' newspapers for publishing 'entertainment' materials, 'full of profanity' or romantic lyricism, which were seen as completely useless⁸⁰.

Thus, it can be concluded that the above-mentioned changes in the structure of party and government newspaper publications, given the short existence of the latter, which allowed only the detection of deficiencies and not their further resolution, instead of contributing to extending the party's organizing and propagandistic reach into the local population, led to its weakening.

With regard to the thematic focus of the press during the Khrushchev' years, with all the variety of newspaper stories, the top priorities remained unchanged: party life, 'outstanding achievements of the Soviet planned economy', achievements in agriculture and foreign policy. Like their colleagues from the rest of the Soviet Union, the Moldavian journalists were under constant pressure to improve their professional skills and extend their knowledge, especially in the economic field. Therefore, just like during the Stalinist years, the main heroes of their news stories were those who were faithfully serving the communist idea, demonstrating selfless work for the good of the motherland, patriotism, modest needs, but a huge labor enthusiasm etc.

When Khrushchev was deposed in 1964, his media management reform was soon terminated and a gradual return to the previous situation was initiated. Hence, already by the end of November 1964, in the Moldavian SSR was resumed

⁷⁸ ASPORM, collection 51, inv. 20, file 214, p. 9.

⁷⁹ *Ibid.*, file 96, p. 105-108.

⁸⁰ *Ibid.*, inv. 23, file 190, p. 39-44.

the publication of 18 district newspapers and an expected rapid establishment of a further eight with a ½ format of the newspaper *Pravda*⁸¹.

Conclusions. After their return to Bessarabia in the spring of 1944, the subordination of the local media which was among the first measures taken by the new communist authorities. During the first post-war decade their efforts were focused on the simultaneous implementation of measures to ensure both the qualitative and quantitative growth of the local media. The relatively rapid resolution of the problems related to the technical-material endowment of the print media was not able to compensate for the lack of qualified journalist cadres, especially those from the indigenous population, which continued to remain an issue until the late 1950s. Besides the fact that it considerably affected the political and ideological level of the press throughout the period, it also delayed and limited the ability of the authorities to use the Romanian language press in order to propagate the so-called advantages of the Soviet regime to the indigenous population and mobilize it to achieve the tasks placed before them by the new authorities.

The relative liberalization of the mass media, an increasing popular participation in managing the affairs of society through appearances in the media, the renewal of the press structure, as well as the optimization of its economic activity were positive initiatives, but like most reforms during the Khrushchev period they were of a superficial and limited character and did not alter the basic relationship between the media, the Party and the state established by Stalin. Therefore, the Soviet mass media remained as a whole a part of the vast Soviet social machinery, limiting itself to championing the goals conceived by the Communist Party instead of becoming a true `people's forum`. This was even more on the level in the case of the peripheral Moldavian SSR, where the Soviet authorities could not accept any easing of the ideological pressure considering the need to strengthen the positions of the communist regime and prevent Bessarabia from becoming a potential object of Romanian irredentism.

Therefore, the measures taken by the Moldavian SSR party and government bodies in regards to the print media during Khrushchev' thaw, did not allow it even a limited freedom of speech, and continued the tightening of control over the press. As regards the consequences of the changes in the structure of the press, as well as the measures to optimize its activity, in the case of RSSM, these had a rather negative impact from the perspective of the influence of the regime on important segments of local readers.

⁸¹ *Ibid.*, inv. 24, file 5, p. 11.

ISTORIOGRAFIE

Vasile Crețu*

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR DIN BASARABIA INTERBELICĂ. REPERE ISTORIOGRAFICE

The article refers to the historiography of primary and secondary education in Bessarabia from 1918-1940 and also to the period of time during the Russian Empire. Particularly we refer to the works of the Romanian authors from the inter-war period, as well as to the authors of the post-war period and Soviet historiography.

Keywords: Bessarabia, Romania, school, culture, primary education, secondary education, historiography, gubernial Zemstvo, nationalization of education, interwar period.

Primele lucrări românești, dedicate istoriei învățământului din Basarabia, au fost publicate după 1918. Referindu-ne la lucrările ce vizează învățământul din Basarabia interbelică, cât și starea lui în perioada țaristă, acestea pot fi clasificate sub aspect cronologic în trei grupuri mari, în funcție de școala istoriografică: a) lucrări ale autorilor din România din perioada interbelică; b) ale autorilor din perioada postbelică, cât și c) istoriografia sovietică.

Între autorii din perioada interbelică care s-au referit la învățământul primar și secundar precum și naționalizarea lui un loc deosebit îl ocupă Ștefan Ciobanu. În anii 1917 – 1918, Ștefan Ciobanu s-a încadrat în mișcarea de renaștere a românilor basarabeni. A prezidat Congresul învățătorilor moldoveni din 25-28 mai 1917, de la tribuna căruia a rostit un pasionat discurs, pledând pentru introducerea limbii materne în școală și pentru alfabetul latin, pentru studierea istoriei și a culturii naționale. Dintre numeroasele lucrări elaborate de Ștefan Ciobanu ce se referă la problematica învățământului din Basarabia, un loc aparte îl ocupă monografia „Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă”, publicată în anul 1923¹. Cunoscător profund al istoriei și destinului poporului

* Vasile Crețu, doctorand, lector universitar, Universitatea de Stat din Tiraspol.

¹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău: Ed. Enc. „Gh. Asachi”, 1992.

său, autorul face mai întâi o analiză detaliată a evenimentelor istorice care și-au lăsat amprentele asupra dezvoltării spirituale a Basarabiei, ruptă cu forța din Țara Moldovei în 1812. El menționează că Basarabia va purta „jugul amar al stăpânirii rusești mai mult de un veac” însă, „istoricii ruși și rusificați într-un glas arată că această răpire a fost o binefacere pentru poporul românesc, salvându-l de sub robia asiatică a turcilor și aducându-i cultură”².

Într-o altă lucrare - „Basarabia”³ – coordonată de Ștefan Ciobanu și tipărită în 1926, se examinează cultura și școala în Basarabia de la anexarea de către Imperiul Rus (1812) până la Unire (1918). În capitolul intitulat *Cultura și școala*, îngrijit de Liviu Marian, se menționează că „la 1812, când a fost anexată Basarabia de către Rusia, pământul dintre Prut și Nistru avea ca și restul Moldovei de dincolo de Prut cultura sa proprie moldovenească, populația își dădea bine seama, îndată după 1812, că a fost ruptă dintr-un organism național viu, că i s-au tăiat vinele, prin care să se poată nutri și pe viitor cu sângele din trupul mamei sale Moldova”⁴. În continuare, se afirmă că în perioada de stăpânire țaristă „statul Rus n-a făcut nimic în școala primară din Basarabia pentru copiii moldovenilor și foarte puțin pentru luminarea în general a maselor mari populare din această provincie”. Apoi arată progresele realizate de administrația românească în acest domeniu într-un interval de 7 ani (1918 – 1925), constatând existența, „doar la finele anului următor Unirii, a 495 de școli primare în plus, între ele și 92 grădini (grădinițe - n.a.) de copii, care nu existau sub ruși”⁵. În privința școlilor secundare, autorul susține că de la Unire până în anul 1925 au fost întemeiate „17 școli, deci în medie câte 3 școli pe an. La sfârșitul anului 1924, în Basarabia erau 67 de școli secundare de stat. Aceste 67 de școli aveau 434 de clase, 716 profesori și 15 337 de elevi”⁶. Progresul școlilor secundare din Basarabia sub administrația românească, se arată în continuare, nu este numai în sporul lor numeric, dar și în amplasarea lor din orașele capitale de județ în comunele urbane și rurale, care până nu demult erau „nedreptățite față de orașe în care se concentrase toate categoriile de școli secundare și cel mai mare progres al învățământului secundar din Basarabia este românizarea (naționalizarea, n.a.) lui completă (începută la 1918 și terminată la 1922), precum și sporul procentului de elevi și profesori români în ele”⁷.

Dintre lucrările scrise de Ștefan Ciobanu mai putem menționa: „Basarabia. Populația, istoria, cultura”⁸, publicată în 1941, în limba franceză. Scrisă într-o limbă de circulație internațională, lucrarea a fost menită să facă cunoscută istoria spațiului dintre Prut și Nistru unor cercuri științifice, politice și ale opiniei

² *Ibidem*, p. 8.

³ Ștefan Ciobanu, *Basarabia: Monografie*. / sub îngrijirea lui Șt. Ciobanu. Chișinău: Universitas, 1993.

⁴ *Ibidem*, p. 238.

⁵ *Ibidem*, p. 248.

⁶ *Ibidem*, p. 252, 253.

⁷ *Ibidem*, p. 253.

⁸ Ștefan Ciobanu, *Populația, Istoria, cultura*. Chișinău: Știința, 1992.

publice internaționale cât mai largi, punând în balanță adevărul istoric și violarea lui comisă la 28 iunie 1940 de către URSS. În capitolul IV - *Cultura* - autorul face o analiză detaliată a stării învățământului din Basarabia de la 1812 până la răpirea ei de către URSS. Referindu-se la numărul știutorilor de carte în Basarabia, conform datelor statistice culese de la Zemstva gubernială în intervalul anilor 1907 – 1918, autorul arată că moldovenii „sabotau pur și simplu școala și aveau oroare de limba rusă”⁹. Autorul afirmă că locuitorii băștinași, vorbitori de limbă română, „au luptat în mod constant pentru a-și apăra tradiția culturală, în special folosirea limbii lor în biserică, școală și administrație”¹⁰. În această lucrare se spune că, după Unire, școala din Basarabia a cunoscut o dezvoltare extraordinară „în virtutea unui Decret-lege din august 1918, întregul învățământ al provinciei ... se naționalizează și minoritățile din Basarabia obțin dreptul să-și deschidă, pe cheltuiala statului, școli în limbile lor materne”¹¹.

Paralel cu învățământul public, în Basarabia se dezvoltă și învățământul particular. Statul român a manifestat cea mai largă toleranță față de aceste școli, cărora li s-a acordat drepturi în limita legilor pentru funcționarea lor normală. În majoritatea acestor școli predarea se făcea în limba naționalităților respective. Se citează din raportul Ministerului Educației Naționale, unde se arată că „în 1938 în Basarabia funcționau 97 școli particulare, primare și secundare, dintre care: 10 – românești; 75 – evreiești; 5 – germane; 4 – poloneze; 1 – armenescă și 2 – ruse. La aceste școli, scrie Ștefan Ciobanu, se pot adăuga încă două licee franceze pentru elevi români”¹².

O lucrare interesantă a lui Ștefan Ciobanu este „Unirea Basarabiei”¹³ – o culegere de documente, având în frunte un valoros studiu cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917 – 1918. În acest studiu sunt prezentate documente cu privire la rezoluțiile congresului corpului didactic moldovenesc din 25 – 28 mai 1917; hotărârile adunării Zemstvei guberniale în chestiunile învățământului din septembrie 1917; hotărârile Comisiei școlare moldovenești de pe lângă Zemstva gubernială, „despre învățarea limbii moldovenești în școlile mijlocii” (secundare) din Basarabia; despre crearea Sfatului Țării; actul Unirii de la 27 martie 1918 etc.

Alt reprezentant de seamă al școlii istoriografice basarabene din perioada interbelică este Petre Cazacu. Dintre lucrările semnate de acest autor prezintă interes monografia „Moldova dintre Prut și Nistru. 1812 – 1918”¹⁴, care a ieșit de sub tipar în prima jumătate a anului 1924. Cartea lui p. Cazacu este alcătuită

⁹ *Ibidem*, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

¹¹ *Ibidem*, p. 77.

¹² *Ibidem*, p. 82.

¹³ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1812 – 1918*. Chișinău: Universitas, 1993.

¹⁴ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812 – 1918*. Chișinău: Știința, 1992.

din șapte capitole. În al treilea capitol, intitulat *Moldova dintre Prut și Nistru sub Imperiul Rus*, autorul prezintă trecutul și situația băștinașilor după anexarea Moldovei de răsărit la Imperiul țarist, cât și politica acestuia în primii ani de stăpânire. Autorul analizează starea învățământului până la anexare, dezmințind astfel afirmațiile istoricilor ruși, precum că în Basarabia „nu existau nici școli, nici chiar știutori de carte”¹⁵, boierimea fiind descrisă ca incultă, țărăimea – analfabetă. Autorul afirmă că „boierimea știa carte moldovenească și grecească”, ceea ce dovedesc „actele scrise și semnate de ei din toate dosarele și condicile administrației și justiției moldovenești”¹⁶. Cât despre clericii moldoveni și despre călugări, „nu se poate vorbi ca despre agramati; ei toți știau a citi, a scrie și a cânta moldovenește”. Bazându-se pe datele statistice rusești, Petre Cazacu susține că, „sub stăpânirea Imperiului Rus, moldovenii n-au avut timp de o sută de ani...nicio școală în care să se predea limba lor măcar ca o simplă curiozitate lingvistică”. Statistica arată concludent că în Basarabia știutori de carte sunt în total 15%, dintre care: bărbați – 22%, femei – 8,8%, însă, „masa mare moldovenească rămânea în afară de învățământ, scufundându-se din an în an în întuneric tot mai adânc”¹⁷.

În capitolul patru, despre *Mișcarea culturală*, autorul scrie despre congresul învățătorilor din aprilie 1917, la care au fost adoptate mai multe hotărâri cu referință la școala moldovenească, inclusiv începerea din 1 octombrie a „cursurilor pentru învățătorii moldoveni de la Chișinău – 220 învățători, Bălți – 110 și de la Soroca – 100”¹⁸. În capitolul șase - *Unirea* - Petre Cazacu scoate în evidență procesul de naționalizare a învățământului primar și secundar după Unire, remarcând că „în ceea ce privește școlile, naționalizarea lor a făcut progrese însemnate. Numai pentru cursurile de vacanță s-au votat de Sfatul Țării 868 mii ruble. Asemenea cursuri au fost și pentru minoritari”¹⁹.

Într-o altă lucrare - „Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru 1918 – 1928”²⁰ - Petre Cazacu, sublinia că analfabetismul în perioada țaristă cuprindea majoritatea absolută a populației. „Națiunea era amenințată de o mare primejdie, care fatal ducea la degenerarea poporului și constituia cel mai puternic obstacol pentru dezvoltarea conștiinței naționale și întărirea neamului nostru. Regimul țarist, cu multă migală a promovat politica de rusificare, distrugând conștiința națională. Crima cea mai mare a regimului țarist în Basarabia a fost oprirea oricărei școli și oricărei culturi în limba națională a majorității populației autohtone. Limba română nu se preda aici în nicio școală, nici ca obiect de studiu”²¹. În continuare, autorul se referă la schimbările calitative și cantitative

¹⁵ *Ibidem*, p. 184.

¹⁶ *Ibidem*, p. 185.

¹⁷ *Ibidem*, p. 197.

¹⁸ *Ibidem*, p. 248.

¹⁹ *Ibidem*, p. 413.

²⁰ Petre Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru 1918 – 1928*. București, 1928.

²¹ *Ibidem*, p. 238.

care s-au produs în domeniul învățământului după Unire, menționând procesele pozitive care au intervenit în sfera educației atât primare, cât și cele secundare.

În „Istoria Basarabiei”²², scrisă de către istoricul bucovinean Ion Nistor și dedicată tuturor celor „ce s-au jertfit pentru dezrobirea Basarabiei și celor ce au contribuit la realipirea ei la Patria-Mamă”, autorul analizează starea învățământului din Basarabia din timpul țarismului, afirmându-se „încetul cu încetul școlile moldovenești începură să se rusifice și, în cele din urmă, în 1867, limba moldovenească fu scoasă din toate școlile publice din Basarabia”²³. Autorul susține că menirea acestor școli nu era luminarea păturilor largi ale poporului, ele erau puse în serviciul rusificării care, cu atât mai mult, erau întreținute din „dările moldovenilor”²⁴.

Din scrierile autorilor basarabeni ce vizează problematica învățământului primar și secundar sub toate aspectele sale trebuie să menționăm și lucrarea lui Alexandru Boldur „Basarabia Românească”²⁵, editată la București în 1943. Lucrarea face o serie de referințe directe la cultura, limba română, cât și la starea deplorabilă a școlilor din Basarabia pe timpul țarismului. În capitolul *Succesele administrației românești în Basarabia* autorul arată progresele înregistrate de statul român în toate domeniile, inclusiv în cel al educației. În ceea ce privește cultura, Boldur menționează că domeniul a progresat mult datorită naționalizării școlii, specificând că sub stăpânirea rusească în Basarabia nu a existat nicio școală primară românească, iar „sub regimul politic românesc s-a produs o adevărată revoluție culturală – numărul școlilor, învățătorilor și școlarilor a crescut considerabil. Frecvența școlarilor în cursul elementar a crescut la 80%. A luat un mare avânt și lichidarea analfabetismului”.

Autorul arată că pentru pregătirea corpului didactic au fost înființate două școli normale, dar și 12 școli elementare de meserii și 13 gimnazii și licee industriale, „lăsând cu mult în urmă numărul de 4 școli profesionale, pe care le aveau rușii în Basarabia. În 1940 existau 17 licee de băieți, 9 licee de fete și 24 gimnazii și școli medii”²⁶. De asemenea, autorul prezintă o statistică pe anii de studii 1920 – 1921; 1923 – 1924; 1932 – 1933 și pe 1939, în care se indică numărul școlilor, numărul învățătorilor și numărul copiilor înscriși, arătând progresul pe an ce trece la fiecare compartiment. Dacă în anul de studii 1920 – 1921 funcționau 1 747 școli, cu un contingent de 2 746 învățători și cu 136 747 elevi, atunci în 1939 funcționau 2 718 școli, cu un contingent de 7 518 învățători și 346 747 elevi²⁷. În „Istoria Basarabiei”²⁸ Alexandru Boldur sublinia că „dacă sub dominația țaristă,

²² Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea moldovenească, 1991.

²³ *Ibidem*, p. 253.

²⁴ *Ibidem*, p. 275.

²⁵ Alexandru Boldur, *Basarabia românească*. București: Carpați, 1943.

²⁶ *Ibidem*, p. 142.

²⁷ *Ibidem*, p. 141.

²⁸ Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*. București, 1992.

în Basarabia nu a existat nicio școală cu predare în limba română, după 1918, s-a produs o adevărată revoluție culturală²⁹.

Referindu-ne la învățământul public din Basarabia, mai putem menționa lucrarea „Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul Unirii Basarabiei”³⁰ de Gherman Pânteș și „Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluției rusești din 1917”³¹ a lui Profir Fălă, care pe drept a fost numit „un învățător martir al românismului basarabean”.

De o importanță deosebită pentru istoriografia românească din perioada interbelică sunt discursurile parlamentare, expunerile de motive și unele studii ale lui Constantin Angelescu³², fost ministru al Instrucțiunii Publice în toate guvernele liberale din perioada interbelică, pe care contemporanii l-au numit „doctorul cărămidă”, pentru faptul că în cei 11 ani cât a deținut funcția de ministru au fost construite mii de lăcașe școlare primare și secundare. Chemat să conducă destinele școlii românești într-un moment important și dificil, dr. Constantin Angelescu a articulat un plan complex de reformare a învățământului primar și secundar.

O lucrare interesantă sub aspect tematic este cea editată în 1921 de Simion Mehedinți, ministru al Instrucțiunii Publice în 1918, cu titlul „România: Manual pentru cursul secundar”³³. Cunoscător al școlii românești, S. Mehedinți atrage atenția asupra rolului și importanței familiei în procesul educativ și asupra obligativității statului de a crește indivizi sănătoși. Referindu-se la latura culturală, autorul remarcă că până la mijlocul sec. al XIX-lea „poporul român stătuse într-o mare paragină. Biserica era aproape singura lor școală. Abia atunci s-a început înființarea de școli prin sate. Cât privește românii de sub stăpânirea rusească, starea lor era și mai grea. Nici în biserică limba lor nu era îngăduită, iar cărțile românești au fost culese și puse pe foc. În astfel de împrejurări, copiii dintre Prut și Nistru erau siliți să învețe carte într-o limbă neînțeleasă, trebuiau să rămână fără învățătură. De aceea, mulți... nu știu nici azi a scrie și a citi”³⁴.

Dintre lucrările publicate în perioada interbelică putem menționa și cartea „Basarabia noastră”³⁵ care a cuprins studii semnate de Nicolae Iorga, Zamfir

²⁹ *Ibidem*, p. 508.

³⁰ Gherman Pânteș, *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul Unirii Basarabiei*. Chișinău: Dreptatea, 1932.

³¹ P. Fălă, *Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluției rusești din 1917*. Tipografia: Sf. Mănăstire Neamț, 1927.

³² Constantin Angelescu, *Discurs relativ la Legea Învățământului secundar*, 1931; Constantin Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 ani*. București: Curentul, 1940; Constantin Angelescu, *Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar*. București: Cartea română, 1925; Constantin Angelescu, *Lege pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar*. București: Cartea română, 1925; Constantin Angelescu, *Învățătorul. Pregătirea și perfecționarea lui*. București, 1941.

³³ S. Mehedinți, *România: Manual pentru cursul secundar*. București: Viața Românească, 1921.

³⁴ *Ibidem*, p. 205.

³⁵ Nicolae Iorga, *Basarabia noastră. Libertatea Basarabiei / Zamfir Arbore, Lupta pentru limba românească și ideea unirii...* / Boga L. Chișinău: Universitas, 1993.

Arbore și Leon Boga, în care se menționează despre lupta pentru limbă și cultură, pe care au dus-o basarabeni în componența Imperiului țarist. Leon Boga, în lucrarea „Lupta pentru limba românească și ideea unirii...” (scrisă în 1932), arată că, în pofida politicii acerbe de rusificare și scoaterii limbii române din școală și din celelalte instituții, moldovenii au reușit să-și păstreze identitatea, limba, cultura și tradiția.

În același context, se înscriu și lucrările „Orașele din România”³⁶ de I. Simionescu, „Politica culturii în România contemporană. Studii de pedagogie”³⁷ de Șt. Bârsănescu și „Învățământul normal din România”³⁸ de S. Formac.

În perioada postbelică au fost elaborate mai multe lucrări cu referire la învățământul primar și secundar din Basarabia în anii 1918 – 1940. Dintre numeroasele scrise în această perioadă, ne-a atras atenția lucrarea colectivă „Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova”³⁹, coordonată de T. T. Cibotaru. În cartea respectivă este prezentat obiectiv procesul dezvoltării învățământului în Moldova, începând cu perioada de până la apariția și răspândirea în masă a școlilor (sec. al XIV-lea), continuând cu primele informații atestate documentar, referitoare la prezența școlilor pe teritoriul Moldovei, cuprinzând întreaga perioadă de până la începutul sec. al XX-lea. Pentru realizarea sarcinilor propuse autorii au consultat o bogată literatură de specialitate apărută în perioada interbelică și postbelică, cât și peste hotare. O atenție deosebită în acest studiu s-a acordat stării învățământului în Basarabia în perioada țaristă și anume luptei pentru o școală în limba maternă, care, totuși, a rămas un vis neîmplinit până la căderea regimului țarist în Rusia.

Ultimul capitol (VIII) al acestei lucrări este consacrat analizei transformărilor revoluționare și activității forțelor progresiste ale societății basarabene, care la începutul sec. al XX-lea începe lupta deschisă pentru făurirea unei școli naționale. Această luptă a fost inițiată tinerii basarabeni, absolvenți ai universităților din Rusia, care, deși „în școală nu auzise nici pomină de limbă maternă, literatură ori de istorie națională, totuși, din viață și chiar din manuale rusești ei știau că sunt români”⁴⁰. Din rândurile lor aveau să se ridice frunțași ai vieții culturale și politice, inclusiv protagoniștii mișcării de renaștere națională din 1917-1918 – p. Halippa, Al. Mateevici, I. Inculeț, T. Bogos, Gh. Pântea, S. Murafa, A. Hodorogea ș.a. În lucrare se analizează detaliat lupta pentru școala națională în Basarabia la începutul anului 1917, crearea la Chișinău a „Societății culturale moldovenești”, apariția ziarului „Basarabia”, revistei „Cuvânt Moldovenesc”.

³⁶ I. Simionescu, *Orașe din România*. București: Cartea Românească, 1921.

³⁷ Șt. Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană. Studii de pedagogie*. Iași: Terec, 1937.

³⁸ S. Formac, *Învățământul normal din România*. București, 1927.

³⁹ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*. Coordonator și red. responsabil T. T. Cibotaru. Chișinău: Lumina, 1991.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 9.

Printre studiile privind învățământul, un interes deosebit prezintă lucrarea lui Ion Agrigoroaiei și Gheorghe Palade „Basarabia în cadrul României întregite 1918 – 1940”⁴¹, editată în 1993. Referindu-se la starea învățământului din Basarabia în timpul Imperiului țarist, autorii susțin că „în cei peste o sută de ani de ocupație țaristă populația băștinașă a ținut piept unei intense politici de rusificare, de impunere a unor tradiții și trăsături spirituale străine. Renașterea culturală a poporului basarabean devenise lozinca principală, pentru care au luptat militanții mișcării de eliberare națională în mersul evenimentelor din anii 1917 – 1918”⁴². Autorii relevă că Unirea Basarabiei cu România a creat condiții favorabile pentru consolidarea culturii românești și a dat posibilitate renașterii spirituale. De asemenea, se menționează aportul la procesul de transformare culturală a profesorilor, învățătorilor și oamenilor de cultură din Vechiul Regat și Ardeal, veniți în Basarabia în anii 1917 – 1918. Se constată că aceștia au contribuit la organizarea primelor biblioteci cu cărți românești la Chișinău, Soroca, Bălți, au participat energic la cursurile pentru învățători și au constituit nucleul de organizare și activitate a școlii naționale. Se arată progresele realizate în domeniul învățământului doar în câțiva ani după Unire, anume, sporul școlilor primare, secundare și normale. Un progres l-a constituit transformarea școlilor medii în gimnazii, păstrându-se doar formal numele de „școli medii”⁴³. Un loc aparte în lucrare se acordă legislației în domeniul învățământului primar, secundar și particular, adoptată în perioada interbelică, menționându-se că „sistemul de învățământ din anii 1920 – 1930 în Basarabia s-a constituit în corespundere cu legislația generală care privea acest domeniu pentru toate provinciile românești, având anumite particularități în funcție de structura națională a populației și tradițiile acumulate de veacuri”. Autorii au arătat și unele neajunsuri ale școlii, în special, la compartimentul frecvența școlară (de ex., care în 1939, din cei înscriși la cursul elementar frecventau doar 77,58%, iar la cursul superior – 56,20%).

Gheorghe Palade a cercetat anumite aspecte ale problemei învățământului din Basarabia. Astfel, în articolul „Aspecte privind naționalizarea învățământului în Basarabia după Unirea de la 1918”⁴⁴, autorul constata că „măsurile ferme și consecvente îndeplinite de către autoritățile școlare centrale și provinciale au avut ca rezultat naționalizarea învățământului din Basarabia într-o perioadă relativ scurtă de timp... în anul de studii 1922/1923, instruirea în școlile basarabene de stat se realiza în limba română în baza programelor analitice și a regulamentelor aprobate de Minister”⁴⁵. Într-un alt studiu - „Învățământul din Basarabia în

⁴¹ Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918 – 1940*. Chișinău, 1993.

⁴² *Ibidem*, p. 91.

⁴³ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁴ Gheorghe Palade, *Aspecte privind naționalizarea învățământului în Basarabia după Unirea de la 1918*. În: *Analele științifice ale USM*, vol. III. 2005, p. 11 – 17.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 17.

proces de integrare și extindere (1918 – 1940)⁴⁶, - Gheorghe Palade subliniază că în pofida multor greutăți, totuși, „evoluția învățământului în Basarabia a cunoscut progrese esențiale, cuprinzând atât extinderea numerică a școlilor primare și secundare, cât și modificări radicale în procesul de instruire și educație a generațiilor în creștere”⁴⁷.

Dintre multiplele studii ale profesorului Gh. Palade, în care sunt ogândite diverse aspecte ale învățământului primar și secundar din Basarabia interbelică, mai remarcăm: *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918 – 1940)*⁴⁸; *Activitatea asociațiilor învățătoresți județene din Basarabia. 1918 – 1940*⁴⁹; *Legea învățământului primar din 1924 și particularitățile aplicării ei în Basarabia*⁵⁰; *Renașterea vieții spirituale românești în Basarabia (1918 – 1930)*⁵¹; *Comitetele școlare din Basarabia interbelică: contribuții la dezvoltarea învățământului*⁵²; *Basarabia în cadrul Statului Român întregit*⁵³ ș.a.

În anul 1995 a fost editată lucrarea monografică „Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria 1812 – 1995”⁵⁴, semnată de Anton Moraru. Lucrarea respectivă se deosebește radical de concepția istoriografiei sovietice. Autorul studiază evenimentele din anii 1917 – 1918, lupta inițiată de basarabeni pentru școala națională în limba maternă, crearea Asociației învățătorilor moldoveni din Basarabia și dincolo de Nistru, care urma să rezolve cele mai stringente probleme ale școlii naționale. A. Moraru a acordat o atenție specială Congresului învățătorilor moldoveni din Basarabia (25 – 28 mai 1917), care a jucat un mare rol în trezirea conștiinței naționale. Autorul a mai scris și despre convocarea cursurilor pentru învățători, organizate din inițiativa Congresului învățătorilor

⁴⁶ Gheorghe Palade, *Învățământul din Basarabia în proces de integrare și extindere (1918 – 1940)*. În: „Caiete de istorie”, nr. 4 (8), Chișinău, 2003, p. 14 – 19.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 148.

⁴⁸ Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918 – 1940)*. Chișinău: Cartdidact, 2010.

⁴⁹ Gheorghe Palade, *Activitatea asociațiilor învățătoresți județene din Basarabia. 1918 – 1940*. În: „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 ani”. Chișinău: Cartdidact, 1997, p. 227 – 233.

⁵⁰ Gheorghe Palade, *Legea învățământului primar din 1924 și particularitățile aplicării ei în Basarabia*. În: Conferința corpului didactico-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/1997, 30 septembrie – 5 octombrie 1998. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice”. Chișinău, Secția Poligrafie Operativă a USM, 1998, p. 194.

⁵¹ Gheorghe Palade, *Renașterea vieții spirituale românești în Basarabia (1918 – 1930): Căi și mijloace de realizare*. În: „Romanitate și românități la Nord de Balcani” (Materialele Simpozionului Internațional din 7 – 8 aprilie 2000). Chișinău, Centrul Editorial USM, 2000, p. 141 – 147.

⁵² Gheorghe Palade, *Comitetele școlare din Basarabia interbelică: contribuții la dezvoltarea învățământului*. În: „Studia Moldaviae. Seria Științe umanistice. Istorie. Filosofie. Filologie”, nr. 4 (84), Chișinău, CEP USM, 2015, p. 138 – 145.

⁵³ Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul statului român întregit*. În: „O istorie a Basarabiei”, Chișinău: Editura Serebia, 2015, p. 194 – 236.

⁵⁴ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria 1812 – 1993*. Chișinău: Universul. 1995.

moldoveni, la care au fost invitați ca profesori: Ștefan Ciobanu, Nicolae Popovschi, Romulus Ciofleac, Alexei Mateevici ș.a.

În *istoriografia sovietică* există un număr impresionant de monografii, broșuri și articole cu referință la istoria învățământului în Basarabia, începând cu perioada țaristă (1812) și terminând cu anul 1940, dintre care vom menționa cele semnate de O. Andrus⁵⁵, T. Craciun⁵⁶, S. Brîseakin⁵⁷. Adepții concepției sovietice, pentru a etala „eliberarea” Basarabiei și a scoate în evidență „caracterul progresist” al acestui act, insistă în mod deosebit pe faptul că după 1812 în regiune sporește numărul populației și crește numărul de școli.

Studiind „lucrările” sus-numite, vedem clar o ostilitate aprigă față de tot ce s-a realizat în școala primară și secundară din Basarabia între anii 1918 – 1940. Autorii sovietici nu recunosc faptul că deja către 1930 în Basarabia s-a înregistrat un progres considerabil în domeniul învățământului. În lucrările istoricilor sovietici, istoria învățământului se reducea doar la activitatea școlilor medii de cultură generală, ignorându-se existența și altor trepte ale învățământului. Au fost lăsate în umbră învățământul profesional și superior, despre care practic nu s-a scris nimic. În lucrările sale, S. Brîseakin, de pildă, afirmă pe un ton batjocoritor că misiunea civilizatoare a „României Regale” în Basarabia a eșuat, ignorând datele statistice relevante pentru situația școlii din ținut ale recensământului din 1930.

⁵⁵ O. Г. Андрус, *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР в первой половине XX в.* Кишинев, 1952.

⁵⁶ Т. А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР.* Кишинев: Шкоала советикэ, 1950.

⁵⁷ С. Брысякин, *Культура Бессарабии. 1918-1940.* Кишинев: Штиинца, 1978.

DOCUMENTAR

Vladimir Morozan*, Teodor Candu**

ASPECTE CONTROVERSATE PRIVITOARE LA ACTIVITATEA LUI GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI PÂNĂ LA 1789 (II)

Nr. 4.

1787, decembrie 11. – *Ambrozie Serebrenikov, arhiepiscop de Ekaterinoslav, raportează Sfântului Sinod cu privire la cererea arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni, venit din Moldova, de a fi primit în rândul clerului eparhiei sale și în calitate de învățător la Seminarul Teologic, unde a activat și anterior.*

В Святейший Правительствующий Синод

От Амвросия архиепископа Екатеринославского и Херсонеса Таврического.

Доношение.

Сего декабря 11 дня по данным мне архимандрита Гавриила прошением представил, что вышел он в Россию сего года в августе месяце с данным ему на проезд пашепортом и другими письменными одобрениями, которые при том же прошении подлинные приложил и каков он еще при заведении Полтавской семинарии был в оной префектом, то и ныне в той же семинарии быть желание имеет. В какой же должности ему быть просил моего рассмотрения. По справке же в консистории моей значит, что оный архимандрит Гавриил в прошлом 1783 году мая по подданному к антецессору моему преосвященному Никифору архиепископу бывшему славенскому бывшей Славенской семинарии ректора протопопа Зосепима Яновского докладу и по учиненной на оном докладе того же преосвященного Никифора резолюции принят в Славенскую что ныне Екатеринославская семинарию префектом. А в 1784 году по прошению его

* **Владимир Морозан**, доктор исторических наук, профессор кафедры истории предпринимательства и менеджмента С.-Петербургского государственного университета.

** **Teodor Candu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.

префекта а по резолюции оного же преосвященного Никифора по причине частых головных, грудных и внутренних болезней от оной должности уволен и для получения ему архимандриту Гариилу к возвращению его в Молдавию из Киевского наместничества пашпорта до города Киева из консистории он пашпортом отпущен. Ныне же нам по словестному его архимандрита объявлению и по усмотрению моему он архимандрит Гавриил совершенно здоров и какова поручена будет ему в семинарии должность исправлять может. Для того об оном на благо рассмотрение Святейшему Правительствующему Синоду представляя прошу о дозволении ему архимандриту иметь жительство и исправлять по усмотрению моему должность в епархии моей в резолюции указа, подлинные его пашпорта и одобрения при сем благопочтенно прилагаю.

Вашего святейшества покорный послушник Амвросий архиепископ Екатеринославский.

1787 года, декабря 11 дня.

Traducere:

Către Sfântul Îndreptător Sinod.

De la Amvrosie arhiepiscopul Ecaterinoslavului și a Hersonului de Taurida.

Raport.

La 11 decembrie curent prin cererea ce mi-a fost înaintată de arhimandritul Gavriil, că a venit în Rusia în luna august anul curent, având la el pașaportul acordat pentru libera trecere și alte aprobări în formă scrisă, care au fost anexate la aceiași cerere în original, și întrucât acesta încă în momentul instituirii Seminarului din Poltava a activat în cadrul acestuia în calitate de prefect, și acum dorește să fie pe lângă respectivul Seminar. În ceea ce privește ce funcție să ocupe solicită hotărârea mea. După ce a fost efectuată o cercetare minuțioasă în Consistoriu s-a constatat că arhimandritul Gavriil în mai a anului trecut 1783 prin raportul înaintat către predecesorul meu preasfințitul Nechifor, arhiepiscopul fost de Slaveansk de către rectorului fostului Seminar din Slaveansk, protopopul Zosepim Ianovski, și prin rezoluția dată de către același preasfințit Nichifor, a fost primit în calitate de prefect a Seminarului din Slaveansk ce în prezent este al Ecaterinoslavului. Iar în anul 1784 în temeiul cererii aceluiași prefect și prin rezoluția aceluiași preasfințit Nichifor, din cauza deselor dureri de cap, în piept și alte boli interne a fost eliberat din această funcție și pentru a primi pașaport de reîntoarcere în Moldova a arhimandritului Gavriil, din partea administrației Kievului, din Consistorie i-a fost eliberat pașaport până la Kiev, cu acest pașaport a fost eliberat. În prezent însă în temeiul declarațiilor verbale ale arhimandritului

și după cum am constat arhimandritul Gavriil este complet sănătos și ce funcție îi va fi încredințată în cadrul seminarului el o poate îndeplini. Pentru aceasta, prin prezentul pentru a fi luată o decizie de Sfântul Îndreptător Sinod raportând rog să se dea permisiunea acestui arhimandrit să fie domiciliat și să îndeplinească orice funcție la discreția mea în cadrul eparhiei mele să fie dată o hotărâre, pașaportul în original și adeverințele le anexez cu bunăcredință.

Al sfinției voastre supus ascultător, Amvrosie Arhiepiscop de Ecaterinoslav.
Anul 1787, decembrie 11 zile.

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 1. Original

Nr. 5.

1787, decembrie – 1788, ianuarie. – *Extras al Cancelariei Sfântului Sinod de pe formularele de serviciu a fostului învățător de la Seminarul Teologic de Slaveansk, Gavriil Bănulescu-Bodoni pentru anii 1782-1783*

В канцелярии Святейшего Синода по справке.

В присланных в Святейший Синод преосвященного Никифора архиепископа бывшего Славинского о учителях Славенской, что ныне Екатеринославской семинарии за 1782 и 1783 годы ведомостях между прочим показано:

Волостной нашей иеромонах Гавриил Бодоне, а 1782 июля 1 дня учителем греческого класса, а 1783 мая 3 числа префектом и учителем философии. Уроженец из Трансильвании города Быстрица, сын умершего драбанта Григория Бодоне. Обучался в Трансильвании в разных гимназиях латинскому языку. В 1765 году, начав учение для нижних классов по 1773 год до богословия. А в Валахии в городе Бухаресте и в Греции в острове Хио и Патмос обучался греческому языку простому и еллинскому, в Трансильвании в городе Насауде в школах цесарских обучал других латинскому языку через один год. Также и в Молдавии в городе Яссах первые приватно а потом и в училищах публичных князя молдавского через два года, в монашество пострижен в 1779 году в Царьграде в монастыре Успенском преосвященным Парфением Чернниа. 1781 августа 31 произведен иеродиаконом, а сентября 1 числа того же года иеромонахом в Молдавии в городе Роман в монастыре Успенском с дозволения местного митрополита молдавского Гавриила. Митрополит же Прокопольским Софронием, никакого звания не проходил кроме того, что в городе Яссах имел должность протодьякона.

А о выходе его из заграницы и определения в помянутую семинарию в показанные должности особого представления в Святейшем Синоде не было.

Канцелярист Максим Иванов.

Traducere:

În cancelaria Sfântului Sinod după interpelare.

În borderourile cu privire la dascălii de pe lângă Seminarul din Slaviansk ce acum se numește a Ecaterinoslaviei, pentru anii 1782 și 1783, transmise de către preasfințitul Nichifor ce a fost al Slavianskului către Sfântul Sinod, printre altele se indică:

Ieromonahul Gavriil Bodone ce se află în subordinea noastră din anulul 1782 iulie 1 zile, a activat ca dascăl de limba greacă clasică, iar din 1783 mai, ziua a 3-a, a fost ca prefect și dascăl de filosofie. Originar din Transilvania, din orașul Bistrița, fiul răposatului dorobanț Grigorie Bodone. A învățat în Transilvania la diferite gimnazii în limba latină. În anul 1765, a început studiile în clasele inferioare până în anul 1773 până la teologie. Iar în Țara Românească în orașul București și în Grecia pe insula Chios și Patamos a învățat limba greacă vorbită și elină, în Transilvania în orașul Năsăud și școală imperială i-a învățat pe alții limba latină timp de peste un an. De asemenea, în Moldova în orașul Iași la început în mod particular, iar ulterior în școlile publice ale domnului Moldovei, timp de peste doi ani, în monahism a fost tuns în anul 1779, în Țarigrad în mănăstirea Adormirii Maicii Domnului de preasfințitul Parthenie al Cerniei. În 1781 august 31 a fost hirotonit ierodiacon, iar la data de 1 septembrie a aceluiași an, a fost hirotonit ieromonah în Moldova, în orașul Roman, în mănăstirea Adormirii Maicii Domnului, cu permisiunea mitropolitului locului al Moldovei, Gavriil, de mitropolitul Procopolski, Sofornie, nu a avut nici o funcție decât aceea că în orașul Iași a avut funcția de protodiacon.

Cât privește despre venirea sa de peste hotare și numirea sa la amintitul seminar în funcțiile amintite raport separat în Sfântul Sinod nu a fost.

Cancelarist Maxim Ivanov.

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 5. Original

Nr. 6.

1788, ianuarie 12. – *Proces-verbal al Sfântului Sinod cu privire la examinarea raportului arhiepiscopului Ambrozie Serebrenikov al Ekaterinoslavului referitor la cererea arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni de a fi primit în cadrul eparhiei sale într-o funcție pe lângă Seminarul Teologic*

Копия.

1788 года января 12 дня по указу Ее императорского величества Святейший Правительствующий Синод слушав доношение преосвященного Амвросия архиепископа Екатеринославского о вышедшем в Россию прошедшего 1787 года в августе месяце из Молдавии архимандрита Гавриила, который по данным ему преосвященному прошении представил данный ему архимандриту на проезд пашпорт и другие письменные

одобрения и объявляя желание свое быть при Екатеринославской семинарии в которой де он еще при заведении ее находился префектом, просил в какой ему архимандриту должности ныне при той семинарии быть. Рассмотрения его преосвященного по справке же де в консистории оказалось, что оной архимандрит Гавриил преосвященным Никифором архиепископом бывшим словенским, что ныне астраханский принят был в помянутую семинарию префектом в 1783 году а в 1874 по прошению его архимандрита а по резолюции оногo преосвященного Никифора архиепископа по причине частых его архимандрита болезней, от оной должности уволен и для получения ему к возвращению его в Молдавию из Киевского наместничества пашпорта, отпущен был с пашпортом от консистории в город Киев, ныне же как по словесному его архимандрита объяснению, также и по усмотрению его преосвященного он же архимандрит совершенно здоров, и каково поручена будет ему в семинарии должность исправлять может и для этого он преосвященный приложо означенные данные ему архимандриту от находящегося в Молдавии в Яссах вице-консула надворного советника Селунского для проезду в Россию пашпорт и на греческом и волоском языке от митрополитов молдавских покойного Гавриила и нынешнего Леона о добропорядочном его прохождении должностей одобрения. Просит о дозволении ему архимандриту иметь жительство и исправлять по усмотрению его преосвященного должности в Екатеринославской епархии от Святейшего Синода указа. А по справке в канцелярии Святейшего Синода оказалось: в присланные в Святейший Синод от помянутого преосвященного Никифора архиепископа за 1782 и 1783 годы означенной Екатеринославской семинарии о учителях ведомостях между прочим показан волоской нации уроженец из Трансильвании города Быстрица сын умершего драбанта Григория Бодоне иеромонах Гавриил Бодоне учителем греческого класса 1782 июля 1 и 1783 года мая 3 числа учителем философии и префектом. Из помянутых же присланных при доношении от преосвященного Екатеринославского приложении в данном ему Гавриилу от нынешнего молдавского митрополита Леона 1787 года июля 18 дня на греческом языке одобрении, которое переведено на российский между прочим советует, что он Гавриил означенным покойным молдавским митрополитом Гавриилом произведен в архимандриты. Приказали: означенного архимандрита Гавриила для прохождения (семинарии учителя той должности по усмотренной) нем к тому помянутым преосвященным Екатеринославским способности в Екатеринославскую епархию принять дозволить, а имел ли он Гавриил будучи в Молдавии по архимандрическому чину как при священнослужении там и в одежде своей отличные от иеромонахов и какие точно наружные знаки. И другие тамошние архимандриты оные имеют ли? О том возе иметь ему преосвященному Екатеринославскому о означенные митрополитом

молдавским Леоном сношение, и что по оному окажется представить ему преосвященному в Святейший Синод, потому к нему преосвященному Екатеринбургскому послать указ.

Подлинное подписали января 14, 1788 года Гавриил митрополит Новгородский

Иннокентий архиепископ Псковский

Духовный протоиерей Благовещенский Иоанн и прочие.

Traducere:

Copie.

Anul 1788, ianuarie 12 zile, în conformitate cu Decretul magesității sale imperiale, Sfântul Îndreptător Sinod audiind raportul preasfințitului Ambrozie, arhiepiscopul Ekaterinoslavului cu privire la arhimandritul Gavriil sosit în Rusia în anul trecut 1787, în luna august din Moldova, care conform cererii sale ce a făcut-o către preasfințitul Ambrozie, a anexat și pașaportul ce i-au fost acordat arhimandritului și alte mărturii în scris, și manifestând dorința să fie primit pe lângă Seminarul din Ekaterinoslav, unde el a mai activat încă de la fondarea sa în calitate de prefect, a cerut să fie numit în vreo funcție pe lângă acel seminar. După cercetarea sa de către preasfințit în cadrul Consistoriului s-a constatat că acest arhimandrit Gavriil, de către preasfințitul Nichifor ce a fost arhiepiscop de Slaveansk, care acum este al Astrahanului, a fost primit în amintitul seminar în calitate de prefect în anul 1783, iar în anul 1784 la cererea arhimandritului și conform cu dispoziția dată de acest preasfințit arhiepiscop Nichifor din cauza deselor îmbolnăviri ale arhimandritului, din amintita funcție a fost eliberat și pentru primirea pașaportului pentru a se reîntoarce în Moldova de la Rezidența din Kiev, a fost eliberat cu pașaport de la Consistoriu până în orașul Kiev. Acum, însă, după mărturiile date de acest arhimandrit în nume personal, el este sănătos și ce îndatorire i se va da în seminar el o poate îndeplini, și pentru aceasta preasfințitul anexând amintitele acte pașaportul de la vice-consulul din Iași, consilierul de curte Selunski, pentru trecerea în Rusia, și mărturiile despre buna sa purtare din partea răposatului mitropolit al Moldovei, Gavriil și a actualului mitropolit Leon în limbile greacă și română, despre primirea sa în funcție să se dea aprobare. Roagă să i se permită arhimandritului să locuiască și să îndeplinească după cum va crede de cuviință preasfinția sa o funcție în eparhia Ekaterinoslavului, să se dea dispoziția Sfântului Sinod.

Iar după ce a fost făcută cercetarea în cadrul cancelariei Sfântului Sinod s-a constatat: în actele trimise către Sfântul Sinod, de la amintitul preasfințit arhiepiscop Nichifor, pentru anii 1782 și 1783 în amintitul Seminar din Ekaterinoslav, în borderourile cu privire la învățători, printre altele este arătat: de națiunea română, originarul din Transilvania din orașul Bistrița, fiul răposatului

dorobanț Grigorie Bodone, ieromonahul Gavriil Bodoni, învățător în clasa de limbă greacă la 1782 iulie 1, și anul 1783 mai data de 3, învățător de filosofie și prefect. Din anexele amintite, trimise cu raportul preasfințitului de Ekaterinoslav, în scrisoarea de binecuvântare dată lui Gavriil în limba greacă de către actualul mitropolit al Moldovei, Leon, din 18 iulie, anul 1787, a fost tradusă în limba rusă, printre altele informează, că, acest Gavriil, de mai sus indicatul mitropolit al Moldovei, Gavriil, a fost ridicat la rangul de arhimandrit. S-a hotărât: ca amintitul arhimandrit Gavriil, pentru a îndeplini în cadrul seminarului funcția de învățător după cuviință, pentru aceia de către pomenitul preasfințit al Ekaterinoslavului în conformitate cu capacitățile acestuia, de a fi primit în eparhia Ekaterinoslavului se dă voie. Și dacă a avut, el, Gavriil, fiind în Moldova, în conformitate cu rangul de arhimandrit atât în timpul ofierii serviciilor religioase semne distinctive în veșmintele sale față de ieromonahi și ce anume semne distinctive și dacă alți arhimandriți din acele locuri au asemenea semne? Despre aceasta, urmează să aibă preasfințitul al Ekaterinoslavului cu amintitul mitropolit al Moldovei, Leon, corespondență, și ce se va afla pe acest subiect preasfinția sa are datoria să aducă la cunoștință Sfântului Sinod. Pentru acestea către preasfințitul al Ecaterinoslavului să fie trimis și ordin.

Originalul a fost semnat la 14 ianuarie, anul 1788.

Gavriil mitropolit al Novgorodului.

Inochentie arhiepiscopul Pskovului.

Prtoiereul Ioan de Blagoșensk și alții.

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 10. Copie

Nr. 7.

1788, ianuarie 17. –*Decret al Sfântului Sinod către Ambrozie arhiepiscop de Ekaterinoslav cu privire la primirea arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni, sosit din Moldova în Rusia*

Указ ее императорского величества самодержицы всероссийской, из Святейшего Правительствующего Синода, преосвященному Амвросию архиепископу екатеринославскому и херсонеса-таврического. По Указу ее императорского величества, Святейшия Правительствующия Синода слушающа доношение вашего преосвященства о вошедшем в Россию прошедшего 1787 года в августе месяце из Молдавии архимандрита Гавриила, который при поданном вам прошении представя данный ему архимандриту на проезд пашапорта и другие письменные о доверии и объявляя желание свое быть при Екатеринославской семинарии, в которой де он еще при заведении ее находился префектом, просил в какой ему архимандриту должности ныне при той семинарии быть. Рассмотрения вашего преосвященства, по справке

де в консистории оказалось, что оной архимандрит Гавриил преосвященным Никифором архиепископом бывшем славенским, что ныне астраханский принят был в помянутую семинарию префектом в 1783 году, а в 1784 по прошению его архимандрита, а по резолюции оного преосвященного Никифора архиепископа, по причине частого его архимандрита болезней, от оной должности уволен и для получения ему и возвращению его в Молдавию из Киевского наместничества пашпорта, отпущен был пашпорт в консистории в город Киев. Ныне же коль по словесному его архимандрита объяснению, так и по усмотрению вашему преосвященства он архимандрит совершенно здоров, и какова поручена будет ему в семинарии должность исправлять может и для того ваше преосвященство приложа означенные данные ему архимандриту в находящегося в Молдавии и Яссах вице-консула надворного советника Ивана Селуниского для проезду в Россию пашпорт, и на греческий и волошском языка от митрополита Молдавии покойного Гавриила и нынешнего Леона, о добропорядочном его архимандрита прохождения должностей одобрения, просили о дозволении ему архимандриту иметь жительство и исправление по усмотрению вашего преосвященства должности в Екатеринославской епархии от святейшего синода указа. А по справке в канцелярии святейшего синода оказалось: в присланной в святейший синод от помянутого преосвященного Никифора архиепископа за 1782 и 1783 годы означенной Екатеринославской семинарии о учителях ведомостях между прочим показан волошской нации уроженец из Трансильвании городе Быстрице, сын умершего драбанта Григория Бодони иеромонах Гавриил Бодони, учителем греческого класса 1782-го июля 1-го дня, а 1783-го годов мая сего 3 числа учителем философии и префектом. Из помянутых же приложенных при доношении в вашего преосвященства приложений, в данные ему Гавриилу от нынешнего молдавского митрополита Леона 1787 года июня 18-го дня одобрений, которое переведено на российский, между прочим явствует, что он Гавриил означенным покойным молдавским митрополитом Гавриилом произведен в архимандриты. Приказали показанного архимандрита Гавриила для прохождения в семинарии учительской должности, по усмотренной в нем к тому вашим преосвященством способности, в Екатеринославскую епархию принять дозволить, а имеет ли он Гавриил, будучи в Молдавии по архимандритическому чину, как при священнослужении, так и во одежде своей отличные от иеромонахов и какие точно наружные знаки и другие тамошние архимандриты оные имеют ли? О том возыметь вашему преосвященству с назначенным митрополитом молдавским Леоном сношение и что по оному окажется представить вам в святейший синод. Января 17 дня 1788 года

Подлинный за скрепами господина обер-секретаря Григория Рудановского секретаря Ивана Архипова.

Traducere:

Decret al maiestății sale imperiale autocrată a toată Rusia din Sfântul Sinod, preasfințitului Ambrozie arhiepiscop de Ekaterinoslav și Herones al Tauridei. În conformitate cu Decretul maiestății sale imperial, Sfântul Sinod audiind raportul preasfinției voastre cu privire la arhimandritu Gavriil sosit în Rusia în trecutul an 1787 luna august din Moldova, care prin cererea ce va înaintat-o, prezentând și pașaportul de liberă trecere, ce i-a fost acordat arhimandritului personal, și alte înscrisuri cu privire la buna încredere, și manifestând dorința sa de a fi pe lângă Seminarul din Ecaterinoslav, unde el încă din timpul înființării acestuia a activat în calitate de prefect, a cerut în ce funcție va fi disponibilă el arhimandritul să fie numit. După examinarea preasfinției voastre și după cercetarea din Consistoriu s-a constatat, că acest arhimandrit Gavriil, de către preasfințitul Nichifor, arhiepiscop fost de Slaveansk, care acum este de Astrahani, a fost primit în numitul Seminar în calitate de prefect în 1783, iar în 1784 la cererea personală a arhimandritului, iar prin rezoluția preasfințitului arhiepiscop Nichifor, pe motiv de boală de care deseori arhimandritul suferea, din această funcție a fost eliberat și pentru a se reîntoarce în Moldova urma să primească pașaport de la plenipotențiarul din Kiev, de unde a primit pașaport în Consistoriul din orașul Kiev. Acum reiese că el este sănătos după cum se vede din declarațiile verbale ale arhimandritului, cât și din cele constatate de preasfinția voastră, și ce funcție îi va fi dată în Seminar el o va putea îndeplini, pentru aceea preasfinția voastră anexând amintitele documente, pașaportul de libere trecere spre Rusia eliberat de vice-consulul din Moldova și Iași, consilierul de curte Ivan Seluniski, și scrisorile de recomandare și de bună purtarea pe numele arhimandritului în limbele greacă și română eliberate de mitropolitul Moldovei, răposatul Gavriil și de actualul Leon, care au cerut să aibă voie el arhimandritul să locuiască și să activeze după cum veți încuviința înalt preasfinția voastră în eparhia Ecaterinoslavului din partea Sfântului Sinod să fie dat un ordin special.

Din cercetarea făcută în Cancelaria Sfântului Sinod s-a constatat: în borderoul învățătorilor din Seminarul de Ekaterinoslav pentru anul 1782-1783, transmis de către preasfințitul arhiepiscop Nichifor, printre alții este indicat și ieromonahul Gavriil Bodoni, de nație român, de origine din Transilvania, din orașul Bistrița, fiul răposatului drabant (dorobanț) Grigorie Bodonii, care a activat în calitate de învățător în clasa de limbă greacă din 1 iulie 1782, iar la 3 mai 1783 în calitate de învățător de filosofie și prefect. Din documentele amintite și anexate la raportul înalt preasfinției voastre, din scrisoarea de recomandare dată lui Gavriil de actualul mitropolit al Moldovei Leon din anul 1787, iunie 18 zile, care a fost tradusă în limba rusă, printre altele se arată că el Gavriil de amintitul răposat mitropolit Gavriil a fost ridicat la rangul de arhimandrit. Poruncim ca pe numitul arhimandrit Gavriil pentru a îndeplini în cadrul Seminarului o funcție de învățător, după ce va fi constatat, pentru aceasta, de înalt preasfinția voastră

abilitățile corespunzătoare, să fie primit în eparhia Ecaterinoslavului, iar dacă el Gavriil, aflându-se în Moldova avea după rangul său de arhimandrit, atât în timpul serviciului divin, cât și în odăjdiile sale semne distinctive de cele ale ieromonahilor și care anume, și dacă alți arhimandriți le au? Despre aceasta să aveți înalt preasfinția voastră cu amintitul mitropolit al Moldovei Leon corespondență și ce se va constata prin aceasta să fie prezentate în atenția Sfântului Sinod.

Ianuarie 17, zile, anul 1788.

Originalul a fost constrasemnat de domnul ober-secretar Grigorie Rudanovski și secretarul Ioan Arhipov.

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 12. Copie

Nr. 8.

1788, februarie 5. – *Raport a lui Ambrozie arhiepiscop de Ekaterinoslav către Sfântul Sinod cu privire la primirea ordinului acestuia de primire a arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni în eparhia sa*

В Святейший Правительствующий Синод
От Амвросия архиепископа Екатеринославского и Херсониса-
Таврического.

Рапорт о получении Указа
Ееимператорского величества Указиз Святейшего Правительствующего
Синода от 17 января сего года под № 12 о принятии вышедшего в Россию
из Молдавии архимандрита Гавриила в Екатеринославскую епархию
и о прочем мною сего февраля 5 числа получен. О чем Святейшему
Правительствующему Синоду благопочтеннейше рапортуя
Февраля 5 дня 1788 года

Traducere:

Sfântului Sinod.

De la Ambrozie arhiepiscopu de Ekaterinoslav și Hersones al Tauridei.

Raport cu privire la recepționarea Decretului

Decretul maiestății sale impereale din Sfântul Sinod din 17 ianuarie a anului curent, sub No.12 cu privire la primirea, sositului în Rusia din Moldova a arhimandritului Gavriil, în eparhia Ecaterinoslavului și cu privire la altele de către mine a fost primit la data de 5 februarie curent. Pentru care Sfântului Sinod cu înaltă cinste raportez.

Februarie 5 zile, anul 1788.

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 14. Copie

Nr. 9.

1788, februarie 10. – *Alexandru Mavrocordat, fost domn al Țării Moldovei, dă scrisoare de recomandare arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în care relatează despre activitatea acestuia în Moldova.*

Перевод с греческого.

Обычай есть, по долгу справедливости и человеколюбия, достойных одобрения одобрительными снабжать грамотами, чего ради объявителю сея наша одобрительные грамоты преподобнейшему архимандриту Гавриилу и дана от нас сие свидетельство. Событием по надлежащему, что он во время нашего правления Молдавией в 1785 году марта 25-го дня произведен по дяковному чину во архимандрита в Молдавии Ясской митрополии покойным митрополитом Гавриилом. При том почтен и внешними сего достоинства знаками, яка то: набедренником по обыкновению того места и крестом, так как не однажды при отправлении священнослужения нынешним митрополитом Леоном, служащего реченного архимандрита, украшенного при том оными знаками я видал. Потом, когда в 1786-м году октября 25-го дня скончался в Молдавии Романской епархии епископ Яков, то по общему приговору как священного чина, так и тамошнего Дивана он яко достойный и ученый муж избран Романским епископатом и представлен мне от нынешнего митрополита Леона и диванских начальников, дабы по древнему тамошнему обычаю избрание их утверждено было правительством. По чему я будучи довольно уверен как о честности его жития, так и о превосходстве перед прочими тамо находящимися, его учение довлеющего к правлению паствы. Охотно принял общее оное избрание, и приговор утвердил, то есть, дабы реченному архимандриту Гавриилу быть романским епископом. Но в то время, когда я старался о поставлении его в архиереи, предварив оттоманская порта низвергла меня с правительства молдавского. А реченный архимандрит не без прискорбия тамошнего причта и прочего народа несправедно и без всякие вины, разве только потому, что он незадолго перед тем жил в России, как слышал я от достоверных свидетелей, отвержен нынешним правительствующим в Молдавии господарем Ипсилантом. И так он для безопаснейшего жительства вышел оттуда имея при себе ставленные грамоты как от покойного митрополита Гавриила о своем произведении, так и от нынешнего Леона ставильную отпускную. И я по долгу человеколюбия приняв его и сделав ему вспоможение за благосудил снабдить и нашим одобрением, прося при том всех, к кому он придет, священного и мирского чина людей, принимать его с любовью, и подавать ему руку помощи. К большому же удостоверению и несомнительности утверждена сия одобрительная грамота нашей печатью и подписанием.

В Полтаве лета от рождества Христова 1788-го февраля 10-го дня.
Молдавский князь Александр Маврокордато
Переводчик Егор Пономарев.

Traducere:

Traducere din limba greacă.

Este un obicei în temeiul datoriei și dragoste față de cei apropiați, pe cei demni de recomandare de a-i asigura cu scrisori de recomandare, pentru care pe cel care va prezenta a noastră scrisoare de recomandare cuvioșia sa arhimandritul Gavriil i-a fost dată această adevăriniță. Cu aducerea la cunoștință după necesitate, că el în timpul domniei noastre în Moldova, în anul 1785, la 25 martie, a fost ridicat conform ceremonialului bisericesc în rangul de arhimandrit în Moldova, de răposatul mitropolit Gavriil al Mitropoliei Iașilor. Și-n în timpul aceluși ceremonial a fost învrednicit și cu însemnele distinctive, cum ar fi: nabadreniță după obiceiul aceluși loc și cu curce, după aceia nu numai odată în timp când se oficia serviciul religios de către actualul mitropolit Leon, l-am văzut pe numitul arhimandrit, împodobit cu aceste însemne. După aceea când în anul 1786, la 25 octombrie, a răposat în Moldova, episcopul eparhiei de Roman, Iacov, atunci prin hotărâre de obște atât al tagmei bisericești, cât și a Divanului de acolo, el ca un om destoinic și bărbat învățat a fost ales episcop de Roman, după care mi-a fost prezentat de actualul mitropolit Leon și de către boierii Divanului, ca conform obiceiului vechi de acolo ca alegerea lor să fie întărită de guvern. Pentru care eu fiind convins atât de viața s-a cinstită, cât și despre întâietatea față de alții ce se aflau acolo, și cunoștințele sale suficiente pentru diriguirea credincioșilor, cu mare bucurie am primit această alegere generală și am întărit hotărârea, adică ca amintitul arhimandrit Gavriil, să fie episcop de Roman. Dar atunci când eu mă străduiam să-l așez în rândul arhierilor, Poarta Otomană m-a înlăturat din domnia Moldovei, iar numitul arhimandrit nu fără regretul clerului și întregului popor fără dreptate și fără nici o vină, poate numai pentru că el cu puțin înainte de aceasta a locuit în Rusia, după cum am auzit de la martori demni de încredere, a fost respins de actualul domn Ysilanti ce guvernează Moldova, și de aceea el pentru o viață mai sigură a plecat de acolo având la sine cărți de recomandare atât de la răposatul mitropolit Gvარიil cu privire la ridicarea sa la rangul de arhimandrit, precum și de la actualul Leon, carte de liberă plecare. Și eu prin datoria de a arăta dragoste față de aproapele meu, l-am primit și dându-i sprijin am mai hotărât să-i acordăm recomandarea noastră, rugând pe lângă asta pe toți la cine se va adresa, dintre clerici sau mireni să-l primiți cu dragoste, și să-i dați o mână de ajutor. Spre mai mare credință fără nici o îndoială această scrisoare de recomandare cu a mea pecete și iscălitură.

În Poltava, anul de la Nașterea lui Hristos 1788, februarie 10 zile.
Domnul Moldovei Alexandru Mavrocordat.

Traducător: Egor Ponmariov

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 19 -20. Copie

Ediții: Авксентий Стадницкий, *Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский и митрополит Кишинёвский*. Кишинёв, 1894, с. 61-62.

Nr. 10.

1788, februarie 23. – *Ambrozie arhiepiscopul Ekaterinoslavului raportează Sfântului Sinod că din cauza situației de război nu poate iniția corespondența cu Leon Gheuca, mitropolitul Moldovei, dar, pentru a confirma statutul arhimandritului Gavriil Bănulescu-Bodoni, transmite scrisoarea dată de fostul domn al Moldovei Alexandru Mavrocordat.*

Святейшему Правительствующему Синоду

От Амвросия архиепископа екатеринославского и херсониса-таврического.

Донесение

Указом Святейшего Правительствующего Синода от 17 минувшего января сего 1788 года присланным ко мне повелено, о вышедшем в Россию из Молдавии архимандрит Гавриил, которого Святейший Правительствующий Синод дозволил мне принять в Екатеринославскую епархию, имел ли он по своему чину как при священнослужении так и в одежде своей отличные от иеромонахов знаки и другие тамошние архимандриты имеют ли какие. Воизыметь мне с митрополитом молдавским Леоном сношение, но сего сношения по нынешнему военному времени учинить с оным митрополитом не можно. Оной же архимандрит Гавриил во уверение о том представил мне данную ему от бывшего молдавского господаря князя Александра Маврокордата подлинную грамоту, которую при сем святейшему Правительствующему Синоду благопочтеннейше представляя на благорассмотрение и спрашиваю резолюцию.

Вашего святейшества покорный послушник Амвросий архиепископ Екатеринославский.

Февраля 23 дня 1788 года.

Traducere:

Sfântului Sinod.

De la Ambrozie arhiepiscopul Ekaterinoslavului și a Hersonesului al Tauridei.

Raport

Prin decretul Sfântului Sinod din 17 a trecutului ianuarie, a curentului an 1788, ce mi-a fost trimis mi s-a poruncit ca pe sositul în Rusia din Moldova a

arhimandritului Gavriil, pe care Sfântul Sinod mi-a permis să-l priimesc în eparhia de Ekaterinoslav, dacă a avut el în corespundere cu rangul său atât în timpul oficerii serviciului divin, cât și în odăjdiile sale semne distinctive de cele ale ieromonahilor și alți arhimandriți de acolo dacă le au care anume. Să am corespondență cu mitropolitul Moldovei Leon, dar din cauza stării actuale de război să inițiez corespondență cu numitul mitropolit acum nu este posibil. Însă pomenitul arhimandrit Gavriil pentru încredințare mi-a prezentat din partea fostului domn al Moldovei Alexandru Mavrocordat o scrisoare, pe care cu acesta o prezint cu înaltă cinste Sfântului Sinod spre cunoștință și cer rezoluție.

Al luminății voastre supus ascultător Ambrozie arhiepiscop al Ekaterinoslavului.

23 februarie, anul 1788

AISR, Fond Sfântul Sinod - 796, inv. 68, d. 505, f. 16. Copie

RECENZII

O CARTE DEDICATĂ ȚINUTULUI HOTIN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA (DESTINUL UNUI ȚINUT ROMÂNESC SUB DOMINAȚIE ȚARISTĂ)

Recent, la Editura Lexon-Prim a văzut lumina tiparului un volum extrem de valoros și cu o deosebită ținută științifică, intitulat *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău, 2018, 1056 p., semnat de istoricul Valentin Tomuleț. Lucrarea reprezintă o contribuție documentar-statistică remarcabilă, dedicată ținutului situat în partea de nord a Basarabiei, cu vechia cetate Hotin și cu cea mai diversă populație din punct de vedere etnic.

Intervalul cronologic ales de autor cuprinde prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca limită inferioară de hotar servind anul 1812, când în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812 regiunea dintre Prut și Nistru a fost anexată la Imperiul Rus. Limita cronologică superioară cuprinde mijlocul secolului al XIX-lea, când, în urma războiului Crimeei (1853-1856), Rusia a fost nevoită să retrocedeze Principatului Moldovei partea de sud a Basarabiei. Limitele cronologice propuse înglobează o perioadă cu adânci transformări, care au influențat semnificativ evoluția vieții social-politice a regiunii dintre Prut și Nistru, transformări dictate de ruperea acesteia în 1812 din cadrul unui sistem social-economic și politic (cel al Principatului Moldovei) și încorporarea ei forțată în cadrul altui sistem (cel al Imperiului Rus). În acești ani, în viața economică și în structura socială și etnică a Basarabiei intervin schimbări radicale, determinate de politica cu caracter pronunțat antinațional promovată de țarism și de măsurile de colonizare și deznaționalizare întreprinse de administrația imperială rusă în vederea includerii provinciei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus, evenimente care vor avea efecte pronunțate asupra Basarabiei, în general, și a ținutului Hotin, în special.

Pe lângă studiul monografic de o apreciabilă explicitate și meticulozitate consacrat ținutului Hotin în sursele rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, autorul a inclus în volum, în compartimentul Anexe, și documentele statistice inedite care au stat la baza studiului monografic.

Studiul monografic este alcătuit din șapte capitole, inclusiv două capitole introductive: *Capitolul I*, despre împărțirea administrativ-teritorială a Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (care permite cititorului să înțeleagă transferul de localități de la un ținut la altul în diferite perioade de timp și să se orien-

teze în evoluția numărului de localități, ocoale, plase din fiecare ținut după fiecare nouă împărțire administrativ-teritorială); *Capitolul II* – despre recensămintele și statisticele oficiale ruse ca surse importante pentru studierea demografiei Basarabiei, are ca scop să-l familiarizeze pe cititor cu modalitatea de colectare, agregare, prelucrare, evaluare și analiză a informațiilor culese de pe teren în timpul efectuării recensământului și a statisticilor pentru diferite perioade de timp, care s-au produs în Basarabia și în ținutul Hotin.

Capitolele de bază ale monografiei sunt dedicate analizei diferitor evoluții de ordin demografic, social-economic și confesional care au avut loc în ținutul Hotin în diferite perioade de timp, privite în context basarabean general și local, iar cele de ordin regional – în context gubernial, în baza datelor statistice depistate în diferite fonduri de arhivă din Republica Moldova, Ucraina și Federația Rusă.

În ultimul capitol (un studiu de caz), studiind dinamica populației din satul Tabani, ținutul Hotin, autorul încearcă să familiarizeze cititorul, în baza unei anumite localități rurale, cu acele schimbări cantitative care s-au produs sub raport numeric (și nu numai) într-un anumit interval de timp, urmărind scopul de a-l iniția pe cititorul de rând, dar și pe cercetătorul interesat de această tematică, cu metodologia cercetării recensămintelor fiscale, în cazul dat – al celor din Basarabia în anii 1824-1858.

Din documentele publicate în compartimentul Anexe de o importanță majoră sunt cele cu date statistice privind diferite localități ale ținutului Hotin, din anii 1820, 1821, și 1825. Ele pot servi drept un suport documentar substanțial în scrierea istoriei anumitor localități, genealogii și lucrărilor cu subiect demografic.

Prima statistică, datată cu anul 1820, include 145 de documente inedite (de fapt, 145 de localități din ținutul Hotin, fără câteva ocoale), prezentate de Isprăvnicia ținutului Hotin Guvernului Regional al Basarabiei. Materialul oferă informații prețioase pentru cunoașterea detaliată a situației localităților din ținutul Hotin la acea dată. Statistica stabilea cu o mare exactitate și rigurozitate numărul de familii de contribuabili la data respectivă și conține informații detaliate despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin în fiecare localitate, inclusiv de sex masculin conform categoriei de vârstă, anul când satul a fost populat, conform informațiilor deținute de locuitorii localității la momentul efectuării statisticii; componența etnică și socială; numărul populației; informații despre biserica din localitate; numărul de case de lemn ce aparțin statului și al celor din lut și nuiele, bordeielor ce aparțin locuitorilor; numărul de mori; numărul de cârciumi; starea economică a locuitorilor; modalitatea de administrare a moșiei etc.

A doua statistică este din 1821 (depistată în fondurile Arhivei de Stat din regiunea Cernăuți, Ucraina), necunoscută până în prezent, conține informații valoroase despre satele din ocoalele Prutul de Sus, Prutul de Jos, Movilău, de Mijloc și Ciuhur, inclusiv: numele persoanelor de sex masculin capi de familie, numărul de burlaci, văduve, văduvi, mazili, ruptași și bejenari, despre proprietarul sau arendașul moșiei satului, numărul de soldați încartiruiți în sate și cine este comandantul lor.

A *treia statistică* referitoare la ținutul Hotin este din 1825 (depistată în Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia), în care au fost adunate, selectate și generalizate informații destul de prețioase despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin pentru următoarele categorii sociale – țărani, clerici, mazili, țigani și evrei și despre starea economică a satelor la momentul elaborării statisticii. Celelalte anexe ale monografiei conțin informații statistice pentru diferiți ani și se referă la diferite aspecte privind procesele de ordin demografic și nu numai din ținutul Hotin în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Autorul constată că la momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, ținutul Hotin avea deja o compoziție etnică eterogenă, formată în urma mutațiilor care s-au produs în nordul Moldovei în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Factorii generici de bază care au influențat acest proces au fost atât de ordin intern, cât și de ordin extern, atât obiectivi, cât și subiectivi. Mișcările de populație aveau loc de cele mai multe ori spontan, fiind dictate de diverse împrejurări, care au cauzat, în cele din urmă, modificarea configurației etnice a populației din ținutul Hotin, diminuându-se, astfel, ponderea elementului autohton, românesc, în favoarea celui alogen, în special ucrainean/rutean. Țarismul, din interese economice și fiscale, a favorizat și după 1812 pătrunderea pe teritoriul ținutului Hotin a diferitelor etnii, interesat, fiind în schimbarea compoziției etnice a populației, în rusificarea și deznaționalizarea acestui ținut (ca, de altfel, și a întregii Basarabii), creându-și în persoana populației nou-venite un sprijin social sigur, iar prin această măsură – modalități mai durabile de a domina. Autorul constată că consecințele schimbării compoziției etnice a populației care a avut loc timp de mai multe decenii în ținutul Hotin, susținute și promovate de autoritățile imperiale, sunt resimțite și astăzi.

În concluzie, putem afirma că volumul oferă cititorului o înțelegere temeinică a schimbărilor ce au intervenit în urma politicii de rusificare și deznaționalizare, permițând a aprecia în evoluție statistică starea românității basarabene de după anexarea din 1812 la Imperiul Rus. Dar meritul indubitabil al autorului este faptul că pe lângă factorii subiectiv istorici, determinați de politica națională în teritoriul anexat, ia în considerare la valorificarea datelor statistice și factorii obiectiv istorici, ce țin de procesul de dezvoltare a relațiilor capitaliste, cu efectele sale structurale asupra compoziției, dinamicii și mobilității stărilor sociale.

Deși a apărut recent, lucrarea *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău, Lexon-Plus, 2018, 1056 p., semnată de istoricul Valentin Tomuleț a fost deja apreciată cu *Medalia de Aur și Mențiunea specială a juriului* la cea de-a zecea ediție a Expoziției Europene a Creativității și Inovării „EUROINVENT-2018”, ce s-a desfășurat în perioada 17-19 mai 2018, la Iași (România).

Andrei Emilciuc*

* Andrei Emilciuc, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul de Istorie.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A TINERILOR CERCETĂTORI

Institutul de Istorie a organizat la 26 aprilie 2018 Conferința științifică anuală a tinerilor cercetători (ediția a XII-a), care în acest an a purtat genericul „Cercetările tinerilor istorici și filosofi din Republica Moldova în serviciul unei societăți favorabile incluziunii, inovatoare și reflexive”.

În programul conferinței s-au înscris 17 tineri cercetători și doctoranzi, inclusiv 5 doctori în științe, reprezentând Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă” și Universitatea Liberă Internațională din Moldova.

În cadrul Ședinței în plen au fost prezentate trei comunicări, aparținând drd. Elena Frumosu, dr. Andrei Emilciuc și dr. Alexandru Cosmescu.

În comunicarea *Arbori genealogici, spițe de neam și de moșie (sfr. sec. al XVI-II-lea – mijlocul sec. al XIX-lea): o categorie de documente nevalorificate din „Colecția de acte medievale moldovenești” a ANRM*, drd. Elena Frumosu a prezentat sub aspect arhivistic o sursă inedită de documente de ordin arhondologic cu privire la istoria Basarabiei. Autoarea a vorbit despre originea documentelor respective, unitățile de păstrare, starea în care află, eforturile de restaurare, conservare și digitalizare a acestora. Tematică îngustă a trezit interesul participanților la conferință, mai ales față de valențele social-economice ale documentelor la care s-a făcut referință. Întrebările care au apărut au ținut de autenticitatea datelor prezentate în dosarele respective, fiind cunoscut faptul că în încercarea de a-și proba dreptul la titlu nobiliar, mulți boieri au apelat la mistificații și falsificări.

Dr. Andrei Emilciuc a prezentat în cadrul conferinței comunicarea *Moderizarea circuitului de distribuție a mărfurilor în Basarabia (1812-1853)*. Scopul cercetării a constituit stabilirea cadrului general și particular al transformărilor din circuitul de distribuție a mărfurilor din Basarabia în primele cinci decenii de la anexare. În baza analizei surselor documentare și a literaturii monografice, s-a constatat că începând cu anii '40 ai sec. al XIX-lea, comerțul permanent, prin diferitele sale forme – prăvălii, magazine, cârciumi etc. este într-o ascensiune rapidă, iar cel sezonier, de iarmaroc – în stagnare și chiar declin. Progresul economic, înregistrat de provincie în primele decenii după anexare, a determinat o creștere a cererii și ofertei nu doar la produsele de consum, ci și la cele manufacturiere, contribuind esențial la formarea în special în orașe, dar și în anumite zone rurale,

a unei de rețele importante de unități staționare de comerț. Dezvoltarea acestei rețele era încurajată de privilegiile și facilitățile acordate de guvernul rus, de care au beneficiat, totuși, în special negustori stabiliți în Basarabia din guberniile interne ruse. Astfel, către începutul anilor '50 ai secolului al XIX-lea se poate vorbi în Basarabia despre o schimbare calitativă în circuitul de distribuție a mărfurilor, care va scoate în prim plan atât în domeniul comerțului interior, cât și a celui exterior, formele permanente de distribuție a produselor.

Dr. Alexandru Cosmescu, în comunicarea *Practici ale dialogului socratic modern*, a abordat practicile discursive specifice filosofice, oprindu-se asupra originii filosofiei în practica dialogului socratic. Formele moderne ale dialogului socratic, propuse de L. Nelson sau O. Brenifier, pot oferi o nouă perspectivă asupra filosofiei privite ca *punere în practică* a unor atitudini precum detașarea, umilința intelectuală, curajul și a unor abilități precum aprofundarea, argumentarea, problematizarea sau conceptualizarea.

În continuare lucrările conferinței s-au desfășurat în cadrul a două secții: *Istorie și Filozofie și Istoria filosofiei*. Printre comunicările prezentate menționăm pe cele ale drd. Cristina Gherasim, dr. Diana Ețco, Natalia Mafteuță.

În comunicare „*Disciplinarea*” *nobilimii basarabene prin prisma sistemului de învățământ (1812-1918)*, drd. Cristina Gherasim a urmărit să determine în ce măsură acceptarea învățământului în limba rusă a însemnat acceptarea regimului de dominație imperială și transformarea boierilor de viță moldoveni într-un suport social al țarismului.

Dr. Diana Ețco, a adus la cunoștința participanților la conferință câteva *Aspecte mai puțin cunoscute din istoria activității și funcționării școlii duhovnicești de băieți din Chișinău*. Autoarea a depistat și cercetat rapoarte cu date care, de regulă, scapă atenției cercetării istorice clasice, despre năravurile, virtuțile și păcatele personalităților ce au marcat funcționarea școlii duhovnicești de băieți din urbea principală a Basarabiei.

Natalia Mafteuță, în comunicarea *Efectele Primului Război Mondial în domeniul politicii educaționale din România*, a vorbit despre schimbările survenite în politica educațională din cadrul României întregite, obiectivele care se impuneau în vederea eradicării analfabetismului în regiunile revenite la corpul țării și a educării tinerii generații în spiritul valorilor naționale.

Andrei Emilciuc

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzanți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzanților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzanții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: Institutul de Istorie, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău sau trimise prin e-mail: directonahistory.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:
Institutul de Istorie,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022